

UDK 808.1 + 861.09 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE

JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1978
1

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 26	ŠT. 1	STR. 1-112	LJUBLJANA	JAN.-MAR. 1978
-----	-----------	-------	------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

<i>Tone Pretnar</i> , Metrika prevoda	3
<i>Viktor Kudělka</i> , Krleževa dramatika in njen evropski kontekst	19
<i>Jožef Gazdik</i> , Krčmerijevo »pesniško prijateljstvo« z Otonom Župančičem	39

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

<i>Janez Dular</i> , Nova slovenska slovnica	45
<i>Franč Jakopin</i> , Ruski slovnični slovar	55
<i>Marjan Dolgan</i> , Franc Zadravec: Agonija veljakov	62
<i>Stefan Barbarič</i> , Južnoslovanske teme Lászla Hadrovicsa	69
Priročni pregled prekmurskega slovstva	73
<i>Alenka Šivic-Dular</i> , A. P. Nepokupnyj: Balto-severnoslavjanske jazykovye svjazi	75
<i>Boris Urbančič</i> , Nekaj pripomb k načrtu pravil slovenskega pravopisa	79
<i>Peter Kersche</i> , Oton Župančič v nemških prevodih. Bibliografija	96
<i>Janko Kos</i> , Dušan Pirjevec (1921–1977)	106
<i>Fran Petre</i> , V spomin Alfonza Gspana	109

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>Tone Pretnar</i> , The Metrics of the Translation	3
<i>Viktor Kudělka</i> , Krleža's Dramatic Writing and Its European Context	19
<i>Jožef Gazdik</i> , Krčmery's "Poetic Association" with Oton Župančič	39

REVIEWS — NOTES — REPORTS — SOURCES

<i>Janez Dular</i> , A New Grammar of Slovene	45
<i>Franč Jakopin</i> , A Grammatical Dictionary of Russian	55
<i>Marjan Dolgan</i> , <i>Franč Zadravec</i> : The Agony of the Powerful	62
<i>Stefan Barbarič</i> , South-Slavic Themes of Lászlo Hadrovics	69
A Brief Survey of the Literature Written in Prekmurje	73
<i>Alenka Šivic-Dular</i> , A. P. Nepokupnyj, Balto-North-Slavic Linguistic Links	75
<i>Boris Urbančič</i> , A Few Remarks On the Outline of the Rules for Slovene Orthography	79
<i>Peter Kersche</i> , Oton Župančič in German Translations. A Bibliography	96
<i>Janko Kos</i> , Dušan Pirjevec (1921–1977)	106
<i>Fran Petre</i> , In Memory of Alfonz Gspan	109

Uredniški odbor: France Bernik, Franc Jakopin, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje), Franc Zadravec

Odgovorni urednik: Jože Toporišič, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

Naročila sprejema in časopis pošilja: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

•

Editorial Board: France Bernik, Franc Jakopin, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Editor: Jože Toporišič, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

Subscription and distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

KRITIČNEMU SLOVSTVENEMU ZNANSTVENIKU
SLOVENISTU IN UREDNIKU
BORISU MERHARJU
OB SEDEMDESETLETNICI

METRIKA PREVODA*

V izbranih treh prevodih so metrična navodila izvirnikov upoštevana do določene stopnje. Slovenski, ruski in poljski naglasni baladni verz v prvi polovici 19. stoletja so deloma vplivani od prevodov.

In the three translations selected the metric patterns of the originals are followed to a certain extent. The Slovene, the Russian and the Polish stressed ballad verses in the first half of the 19th century are influenced by the translations.

0 Uvodna pojasnila in omejitve. Namen tega članka ni teoretičen, ne razvija splošne metrične teorije o prevajanju slehernega verznege besedila v sleherni jezik, temveč je zgodovinsko metričen, tj. na osnovi elementarno metričnega opisa verza izvirnega besedila Schillerjeve balade *Graf von Habsburg*¹ ter prevodov izpod peresa Urbana Jarnika,² Vasilija Andrejeviča Žukovskega³ in Edwarda Antonija Odyńca⁴ skuša ugotoviti, v koliki meri je ta balada prek prevoda vplivala na pojav in oblikovanje naglasnega baladnega verza v slovenski, ruski in poljski poeziji prve polovice 19. stoletja.

Elementarno metrični opis izbranih besedil temelji na naslednjih dveh izhodiščih:

0.1 Izvirnik pojmuje kot zbirko navodil za oblikovanje in torej branje že izoblikovanega pesemskega sporočila, ki je pri branju in refleksiji postalo ubeseditveno izhodišče vrsti bolj ali manj identičnih besedil v drugih jezikih, in izbira iz nje le imanentno ritmična, se pravi navodila, ki pri branju pomagajo odkriti metrični vzorec (prvinska verzotvorna znamenja, kot so: verzni začetek, verzni konec, naglas, mednaglasni interval, medbesedne meje, premori) in ga v refleksiji uvrstiti v ustrezni verzni sistem.

* Na podlagi Schillerjeve balade »Graf von Habsburg« v prevodih U. Jarnika, V. A. Žukovskega in E. A. Odyńca.

¹ Upoštevano je besedilo v *Kärntnerische Zeitschrift*, Drittes Bändchen, Celovec, 1921, sode strani od 40 do 48.

² Besedilo kot v 1: Kněz Habsburski, po žilah preslovenjen, lihe strani od 41 do 49.

³ Vasilij Andrejevič Žukovski, Graf Gabsburgskij, Stihotvorenija, tom pervyj: Ballady. Izdanie četvertoe, Sanktpetersburg, 1835, str. 117 do 123.

⁴ Antoni Edward Odyńiec, Graf Habsburg, ballada z Szyllera, Tłumaczenia, tom I., wydanie trzecie, Warszawa — Kraków, 1897, str. 433 do 437.

0.2 Prevod je pojmovan kot zbirka v 0.1 omenjenih prvinskih verzotvornih znamenj, ki razodevajo stopnjo⁵ upoštevanja metričnih navodil izvirnika (izbor verzne sistema in metričnega vzorca), in drugotnih (jezikovna uresničitvena pravila in težnje), ki spremljajo jezikovno uresničevanje v izvirniku odkritega metričnega vzorca.

0.3 Na osnovi izhodišč 0.1 in 0.2 je verz prevodov predmet opazovanja tako metričnih kot jezikovno uresničitvenih zakonitosti in tendenc, medtem ko se opis izvirnika omejuje le na metrična pravila.

1 Metrični vzorec izvirnega besedila. Rastoči naglasni četverec (N_4) in padajoči trinaglasni verz (n_3)⁶ oblikujeta v izvirniku dvanajst desetvrstičnih kitic z naslednjo udeležbo oblik in razporeditev rim: $N_4A - n_3b - N_4A - n_3b - N_4C - N_4C - n_3d - N_4E - N_4E - n_3d$.

1.1 Obliki N_4 in n_3 se razen po številu metrično močnih (iktov) in metrično šibkih pozicij (mednaglasni interval) razlikujeta med seboj tudi po naglasni omejenosti verzne konca (klavzule), medtem ko sta verzni začetek (anakruza)⁷ in mednaglasni interval v obeh oblikah enaka: anakruza je od nič- do dvozmolna, mednaglasni interval eno- ali dvozmolna.

1.2 Rastoči naglasni četverec N_4 . Glede na zlogovno omejitve anakruze in mednaglasnega intervala ter naglasno določenost klavzule v 1.1 je mogoče izraziti rastoči naglasni četverec z naslednjo formulo sovjetske teorije ruskih doljnikov:⁸

$$[1] \quad N_4 \rightarrow 0/2 - 1/2 - 1/2 - 1/2 - 0,$$

v kateri zaznamujemo naglas s črtilico, zlogovno dolžino anakruze in mednaglasnega intervala pa s številkami od 0 do 2; po načelih ameriške⁹ in poljske¹⁰ generativne metrike pa s formulo:

⁵ O prevajanju verzne besedila prim.: James S. Holmes, *Formy przekładu wierszem i przekład formy wierszowanej*, Literatura na świecie, 1977, št. 1 (69), str. 274 do 283.

⁶ Izraz rastoči naglasni četverec povzemam po Kidriču, Prešeren, 1800—1838, Ljubljana, 1938, str. 382 do 384. Analogično rabljeni izraz padajoči trinaglasni verz temelji na refleksiji o rastočih in padajočih stopah in verzih v dnevniškem zapisu Avgusta Žigona, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani.

⁷ Izraza anakruza in klavzula uporabljam v pomenu verzni začetek pred prvim naglasom v verzu in verzni konec po zadnjem naglasu v verzu. Prim. definicijo pojmov *naglos* in *wygłos wersu* v razpravi T. Dobrzyńska in Z. Kopeczyńska: *Polski wiersz toniczny. W poszukiwaniu formuły systemu*, Pamiętnik Literacki, letnik 68, zvezek 1, 1977, str. 151 do 169.

⁸ Prim. V. M. Žirmunskij, *Vvedenie v metriku*, Leningrad, 1925 (reprint: München, 1971), str. 212 do 236; M. L. Gasparov, *Russkij trehudar'nyj dol'nik XX. v.*, Teorija stiha, Leningrad, 1968, str. 59 do 106.

⁹ M. Halle, *On Meter and Prosody*, Progress in Linguistics, The Hague, 1968; M. Halle, S. J. Keyser, *Teoria metru*, preložila E. Pszczółowska, Pamiętnik Literacki, letnik 65, zvezek 2, 1975, str. 243 do 280.

¹⁰ L. Pszczółowska, *Jamb w poezji polskiej*, Cechy i sposoby realizacji wzorca, Pamiętnik Literacki, letnik 66, zvezek 3, 1976, str. 147 do 170. T. Dobrzyńska, Z. Kopeczyńska, o. c., str. 160 do 161.

[2] $N_4 \rightarrow (W)SWSWSWS$. in

[3] $N_4 \rightarrow (x)XxXxXxX,$

v katerih S in X zaznamujeta enozložni metrični krepki položaj v verzu (ikt), (W) in (x) nič- do dvozmložni metrično šibko položaj v začetku verza (anakruzo) ter W in x eno- ali dvozmložni metrično šibki položaj, sredi verza (mednaglasni interval). Formula [1] je primerna pri opisu metričnega vzorca, formuli [2] in [3] pri opisu jezikovno uresničitvenih zakonitosti in tendenc.

Tako definirani N_4 dopušča 24 teoretičnih verznihi možnosti:

Preglednica 1
Teoretične in uresničene verzne možnosti vzorca N_4
v Schillerjevem izvirniku

Verzna možnost	Dolžina v zlogih	Primer	Kitica, verz	Število uresni- čitev
1. 0-1-1-1-0	7	—	—	—
2. 0-2-1-1-0	8	—	—	—
3. 0-1-2-1-0	8	—	—	—
4. 0-1-1-2-0	8	—	—	—
5. 0-1-2-2-0	9	—	—	—
6. 0-2-1-2-0	9	—	—	—
7. 0-2-2-1-0	9	—	—	—
8. 0-2-2-2-0	10	Drum das dem Lechzendem werde sein Heil	VIII, 8	1
9. 1-1-1-1-0	8	—	—	—
10. 1-2-1-1-0	9	Zu Aachen in seiner Kaiserpracht	I, 1	5
11. 1-1-2-1-0	9	Laut mischte sich der Posaunen Ton	II, 3	7
12. 1-1-1-2-0	9	Saß König Rudolph's heilige Macht	I, 3	5
13. 1-1-2-2-0	10	Und rings erfüllte den hohen Balkon	II, 1	4
14. 1-2-1-2-0	10	Wohl glanzet das Fest, wohl pranget das Mahl	III, 3	1
15. 1-2-2-1-0	10	So hab ichs gehalten von Jugend an	III, 8	14
16. 1-2-2-2-0	11	Es schenkte der Böhme des perlenden Weins	I, 6	12
17. 2-1-1-1-0	9	—	—	—
18. 2-2-1-1-0	10	Nicht gebieten werd' ich dem Säng- er, spricht	V, 1	2
19. 2-1-2-1-0	10	Was das Herz sich wünscht, was der Sinn begehrt	IV, 8	4
20. 2-1-1-2-0	10	Und als er auf seinem stattlichen Ross	VI, 6	2
21. 2-1-2-2-0	11	Wie der Sterne Chor um die Sonne sich stellt	I, 8	6
22. 2-2-1-2-0	11	Und der Kaiser ergreift den goldnen Pokal	III, 1	3
23. 2-2-2-1-0	11	Zu verehren mit gläubigem Christen- sinn	VII, 3	4
24. 2-2-2-2-0	12	Denn geendigt nach langem verderb- lichen Streit	II, 5	2

Od štiriindvajsetih teoretičnih verznihi možnosti uresničuje Schillerjev izvirnik le petnajst: izogiba se ničzložni anakruzi (en sam primer, desetzložni tip 8), stalnemu zaporedju enozložnih mednaglasnih intervalov, redko je stalno ponavljanje dvozložnega mednaglasnega intervala in z njim povezana daktilizacija (en sam primer, desetzložni tip 8), amfibrahizacija (12 primerov, enajstzložni tip 16) in anapestizacija (2 primera, dvanajstzložni tip 24) naglasnega verza.

1.3 Padajoči trinaglasni verz n_3 , ki ga je mogoče izraziti s formulami iz 1.2:

$$[1] \quad n_3 \rightarrow 0/2 - 1/2 - 1/2 - 1,$$

$$[2] \quad n_3 \rightarrow (W)SWSWSW_1,$$

$$[3] \quad n_3 \rightarrow (x)XxXxXx_1,$$

pri čemer velja opozoriti, da novo uvedena znaka W_1 in x_1 zaznamujeta obvezno enozložno metrično šibko pozicijo v verznihi izglasju, dopušča 12 teoretičnih verznihi možnosti:

Preglednica 2
Teoretične in uresničene verzne možnosti vzorca n_3
v Schillerjevem izvirniku

Verzna možnost	Dolžina v zlogih	Primer	Kitica, verz	Število uresni- čitev
1. 0-1-1-1	6	—	—	—
2. 0-2-1-1	7	—	—	—
3. 0-1-2-1	7	—	—	—
4. 0-2-2-1	8	—	—	—
5. 1-1-1-1	7	—	—	—
6. 1-2-1-1	8	Beim festlichen Kronungsmahle	I, 4	2
7. 1-1-2-1	8	Im altertümlichen Saale	I, 2	10
8. 1-2-2-1	9	Und alle die Wähler, die Sieben	I, 7	22
9. 2-1-1-1	8	—	—	—
10. 2-2-1-1	9	Denn ich hab' es dem ja gegeben	X, 7	1
11. 2-1-2-1	9	Die im Herzen wunderbar schliefen	V, 10	4
12. 2-2-2-1	10	Und ein Richter war wieder auf Erden	II, 7	9

Schillerjevo besedilo jih uresničuje le polovico in se podobno kot v N_4 izogiba ničzložni anakruzi in stalnemu zaporedju enozložnega mednaglasnega intervala; pogostejši je stalni dvozložni mednaglasni interval in z njim povezana amfibrahizacija (devetzložni tip 8; 22 primerov) in anapestizacija (desetzložni tip 12; 9 primerov) naglasnega verza.

2 Stopnja upoštevanja metričnih navodil izvirnika in uresničitvene zakonitosti v Jarnikovem prevodu. Opis metrike in verza Jarnikovega prevoda zahteva dve uvodni pojasnili:

[1] Jarnik je zavest o prevajanju naglasnega verza izrazil s podnaslovom: »po žilah preslovenjen«. V Etymologikonu¹¹ opozarja v geslu *žila* na poseben pomen množinske oblike, ki jo razlaga z nemškim prevodom *Kettenglieder*, členi verige, ki bi v metriki mogli pomeniti — Jarnik v Etymologikonu v to smer sicer ne razmišlja — nekaj drugega kot stopa ali stopica, posebno še zato, ker silabotoničnih verznihi oblik ni niti v izvornih pesemskih besedilih niti v prevodih s podnaslovi natančneje poimenoval.

[2] Dojarnikovska slovenska silabotonična pesniška tradicija je nasprotje rastoči (-e) — padajoči (-e) verz (polstišje) izoblikovala na osnovi kontrasta neparoksitonično (nežensko) — paroksitonično (žensko) izglasje (konec) verza (polstišja). Od tod izhaja dosledna naglasna enoznačnost slovenske ženske in izrazita naglasna dvoznačnost pogoste moške in redke tekoče (daktilske) klavzule, cezure in rime.¹²

2.1 Metrična organiziranost Jarnikovega prevoda

2.1.1 Rastoči naglasni četverec — N₄

Preglednica 3
Teoretične in uresničitvene verzne možnosti vzorca N₄
v Jarnikovem prevodu

Verzna možnost	Dolžina v zlogih	Primer	Kitica, verz	Število uresničitv
1. 0-1-1-1-0	7	—	—	—
2. 0-2-1-1-0	8	Kakor nad zemljo burja je ¹³	V, 5	1
3. 0-1-2-1-0	8	—	—	—
4. 0-1-1-2-0	8	Tak naj p e r nesò ose za lon	XI, 8	1
5. 0-1-2-2-0	9	—	—	—
6. 0-2-1-2-0	9	—	—	—
7. 0-2-2-1-0	9	—	—	—
8. 0-2-2-2-0	10	K e r se ne ve od kod pride, kam gre	V, 6	1
9. 1-1-1-1-0	8	V Poréčah Rudolf kralj sedi	I, 1	4
10. 1-2-1-1-0	9	Kaj delate? vpije knez na nje	VIII, 1	1
11. 1-1-2-1-0	9	—	—	—
12. 1-1-1-2-0	9	Na stran in črévlje zuvajo s i	VII, 9	3
13. 1-1-2-2-0	10	Oblast njegova cesarsko žari	I, 3	1
14. 1-2-1-2-0	10	Duhovnik gredò obhájat kogá	VI, 9	5
15. 1-2-2-1-0	10	Ko pridem, kjer stala je stara brv	VIII, 5	1

¹¹ Versuch eines Etymologikons der slowenisch Mundart, Celovec, 1832, str. 118.

¹² Prim. Boris Merhar, Še o slovenski rimi, Jezik in slovstvo, letnik 11, 1966, str. 92 do 98, 129 do 133, 218 do 225, 259 do 263; Boris Merhar, Frekventnost in vrsta moškega rimanja v slovenski poeziji od Vodnika do moderne, Drugi seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1966.

¹³ V preglednicah in primerih podčrtujem zloge, v katerih se uresničuje tonizacija metrično šibke pozicije, kurzivno, zloge, ki uresničujejo atonizacijo metrično močne, pa razprto.

Verzna možnost	Dolžina v zlogih	Primer	Kitica, verz	Število uresni- čitev
16. 1-2-2-2-0	11	In vina nalija jim Pemc, de šumi	I, 6	40
17. 2-1-1-1-0	9	—	—	—
18. 2-2-1-1-0	10	—	—	—
19. 2-1-2-1-0	10	V arfnih strunah sladki glasovi spó	IV, 5	1
20. 2-1-1-2-0	10	Vreva, tak se pesem 'z notranji g a	V, 8	2
21. 2-1-2-2-0	11	Ino arfnik primši za strune breklja	VI, 1	2
22. 2-2-1-2-0	11	—	—	—
23. 2-2-2-1-0	11	Mu je hvalo in čast po krščánsko dal	VII, 5	1
24. 2-2-2-2-0	12	Od nevrja že voda visóko stojí	VII, 6	8

Tudi Jarnikov prevod uresničuje petnajst verznihi možnosti, toda izbira jih drugače kot izvirnik: narašča število verzov z nič- in enozložno anakruzo, pojavljajo se verzi z zaporednimi enozložnimi intervali (osemzložna teoretična možnost 9; štirje primeri) ter občutno naraščata amfibrahizacija (enajstzložni tip 16; 40 primerov) in anapestizacija (dvanajstzložni tip 24; 8 primerov) verznege vzorca.

2.1.2 Trinaglasni padajoči verz — n₃

Preglednica 4
Teoretične in uresničene verzne možnosti vzorca n₃
v Jarnikovem prevodu

Verzna možnost	Dolžina v zlogih	Primer	Kitica, verz	Število uresni- čitev
1. 0-1-1-1	6	—	—	—
2. 0-2-1-1	7	—	—	—
3. 0-1-2-1	7	—	—	—
4. 0-2-2-1	8	Kakor ste zdaj ga čistili	XI, 4	1
5. 1-1-1-1	7	—	—	—
6. 1-2-1-1	8	Na rajnim večerjemésti	I, 2	1
7. 1-1-2-1	8	In silo čud'je se temu	VIII, 2	2
8. 1-2-2-1	9	Ljudem je dopolnjena želja	II, 4	33
9. 2-1-1-1	8	Ko začne se k mizi sésti	I, 4	1
10. 2-2-1-1	9	—	—	—
11. 2-1-2-1	9	Prav trdó vednó pogleduje	XII, 4	2
12. 2-2-2-1	10	Ino navke nebeške mi pravil	III, 7	4

n₃ s sporadično trizložno anakruzo:

13. 3-1-2-1	10	Ino prežlahtno pésem vzdigúje	VI, 2	1
14. 3-2-2-1	11	In de ponižne sam bóg povišuje	XII, 10	3

Pri prevajanju oblike n₃ Jarnik ni tako dosleden: uresničuje sedem teoretičnih verznihi možnosti, pri čemer velja opozoriti na verza z nič-zložno anakruzo (osemzložni tip 4; en primer) in zaporednim enozložnim intervalom (osemzložni tip 9; en primer); metričnim možnostim dodaja

v duhu slovenske ljudske pesmi še sporadične verzne tipe s trizložno anakruzo (desetzložni tip 13, en primer, in enajstzložni tip 14, trije primeri). Kar zadeva silabotonizacijo verza, velja omeniti, da v primerjavi z izvirnikom narašča amfibrahizacija (devetzložni tip 8; 33 primerov) in upada anapestizacija (desetzložni tip 12; štirje primeri).

2.2 Uresničitvena pravila Jarnikovega verza. Opazno približevanje naglasnega verza trizložnim meram (skupaj 87 verzov ali 72,50 %, od česar sta dva verza ali 1,67 % daktilna, 73 verzov ali 60,83 % amfibrahiziranih in 12 verzov ali 10 % anapestnih) ter posamezne jamske realizacije N_4 (osemzložni tip 9 : 4 verzi ali 5,56 %) niso zgolj znamenje mehaničnega poenostavljanja v izvirniku odkritega naglasnega verza v smeri silabotonizma, temveč nasprotno: opozarjajo, da rase Jarnik iz slovenskega silabotoničnega izročila in njegovih specifičnih jezikovno uresničitvenih zakonitosti.¹⁴

Uresničitvena pravila in težnje slovenskega verza so naslednje:

1. enopomensko uresničevanje metričnega vzorca po načelu:

$S \rightarrow A$; $W \rightarrow U$,

2. tonizacija metrično šibkega položaja ob istočasno enopomensko uresničenih sosednjih močnih položajih:

$S \rightarrow A$; $W \rightarrow A$,

ki zadeva predvsem trizložne silabotonične mere;

3. atonizacija metrično močnega položaja ob istočasno enopomensko uresničenih sosednjih šibkih položajih:

$S \rightarrow U$; $W \rightarrow U$;

ki je običajna v dvozložnih silabotoničnih metrih, in

4. hkratno pojavljanje teženj (2) in (3) v istem verzu.¹⁵

2.2.1 Enopomenske uresničitve metričnega vzorca. Dobra polovica verzov (64 ali 53,33 %) v Jarnikovem prevodu temelji na enopomenskem uresničitvenem pravilu (1); velja pripomniti, da je to pravilo pogostejše v obliki n_3 (29 verzov ali 60,42 %) kot v N_4 (35 verzov ali 48,61 %). Tako opazna razlika izhaja predvsem iz metrično dvopomenskega verzne konca v N_4 . (Glej pojasnilo [2] v odstavku 2.)

2.2.2 Tonizacija metrično šibkih položajev je v silabotoničnih in naglasnih verzih s prevladujočimi dvozložnimi mednaglasnimi intervali po-

¹⁴ Prim. Erik Prunč, *Pesniške in jezikovne strukture pri Urbanu Jarniku*, Dvajseto letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Celovec, 1977, str. 96 do 113.

¹⁵ Simbol A zaznamuje naglašen (akcentuiran), simbol U nenaglašen (neakcentuiran) zlog.

gost pojav. V jezikih s položajno in paradigmatično nevezanim naglasom ustvarjajo možnosti tonizacije šibkega položaja primeri, v katerih sta si naglasa zaporednih ortotoničnih besed v neposredni sosesčini. Take možnosti so štiri:

1. sosesčina končno in začetno naglašanih večzložnih besed (npr. *nebó sréče*);
2. sosesčina dveh naglašanih enozložnic (npr. *lép dán*);
3. sosesčina naglašene enozložnice in začetno naglašene večzložne besede (npr. *gròb ljúbice*);
4. sosesčina končno naglašene večzložne besede in naglašene enozložnice (npr. *izgubljen sín*).

Podrejanje naglasa je odvisno od metrične sheme in je glede nanjo lahko progresivno ali regresivno.

Tendenco tonizacije metrično šibkega položaja v verzu bomo predstavili glede na njeno mesto v verzni vrstici.

2.2.2.1 Tonizacija anakruze zadeva verze, ki se začenjajo z eno- ali dvozložnim šibkim položajem. Možnosti (2) in (5) izkorišča tonizacija enozložne anakruze v štirih primerih N_4 (npr. *Zdàj knéz posadi jih na konjca svojga*, IX, 1) in v enem primeru n_3 (*Šést lépih vam hčer pa cve-tijo*, XI, 7). Redka je tonizacija dvozložne anakruze na osnovi možnosti (1): v obliki n_3 nastopa le enkrat (*Cesár*¹⁶ rájnih let premišljuje, XII, 2), v obliki N_4 pa sploh ne nastopa. Pogostejše tonizacija dvozložne in redke trizložne anakruze temelji na skladenjskem podrejanju besednega naglasa stavčnemu ali sintagemskemu poudarku: verzi N_4 tipa »*V árfnih strúnah sladki glasovi spo*« (IV, 5) so trije, n_3 s podobno tonizirano dvozložno anakruzo eden, s trizložno trije. Omeniti velja, da so vsi tudi mejni primeri z dvozložnim veznikom ali predlogom, npr.: »*Ino prežlahtno pesem vzdiguje*« (VI, 2).¹⁷

2.2.2.2 Tonizacija prvega mednaglasnega intervala v n_3 in prvih dveh v N_4 izključuje načelo skladenjskega podrejanja besednega naglasa stavčnemu ali sintagemskemu poudarku. Najpogostejše izkorišča možnost (3): v obliki n_3 trikrat (npr.: *Pred njimi grè méžnar molčljivi*, VI, 10), v prvem intervalu N_4 petkrat (npr.: *Namestni knéz Rájnski pernáša jedi*, I, 5), v drugem enkrat (*Od kteriga část íno toljko dobrot*, X, 8). Možnost (1) se uresničuje v vsaki obliki le enkrat (N_4 : *In glej, sedàj stópi v ob-*

¹⁶ Upoštevan je Jarnikov naglas. Verz je po regresivni naglasni disimilaciji mogoče brati tudi: *Cesár rájnih let premišljuje*. Tedaj bi bil toniziran prvi mednaglasni interval in ne anakruza.

¹⁷ Dvozložne veznike in predloge naglašujem po Pleteršniku in Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

lastnikov zbor, IV, 1; n_3 : Prešlo, *karkólj* síce nam kole, III, 4). Samo enkrat tonizacija srednjih intervalov v N_4 izkorišča možnost (2) (Ne bo, de bi jezdil *věč* stvár, ki je prej, X, 3), kombinacijo možnosti (2) in (3) (Na lōv *vùn* *zló* žláhten junak se poda, XI, 3) in možnost (4) (Povej pa, cesár, *káj* se dans spodobi, IV, 9).

2.2.2.3 Tonizacija zadnjega mednaglasnega intervala zaradi naglasne dvoznačnosti v realizaciji moške klavzule opazno ločuje n_3 od N_4 tako po pogostosti kot po načinu realizacije: medtem ko edini primer v N_4 temelji na tonizacijski možnosti (2) (O Bog me obvari, zakličé *knéz* zděj, X, 1), dva primera n_3 uresničujeta možnost (5) (npr. In nese nebesko *jéd* k njému, VIII, 4), in 1 (4) (In kralj in cesár *rád* napravil, III, 10).

2.2.2.4 Tonizacija dveh metrično šibkih položajev v enem verzu je v obravnavanem besedilu redek pojav: najpogostejši so verzi s tonizirano anakruzo in srednjim mednaglasnim intervalom: v edinem primeru n_3 temeljita obe tonizaciji na možnosti (5): *Tó bráni* obema *dàlj* íti (VII 7), en primer N_4 izkorišča možnost (2) v tonizaciji anakruze in možnost (1) v tonizaciji drugega intervala: *Tàk Bóg* nam za to *vsegà* dôbrega daj (XI, 1). Na mejnem načelu skladišnega podrejanja besednega naglasa temelječa tonizacija anakruze se v enem primeru druží s tonizacijo prvega intervala, ki izkorišča možnost (3) (*Ino* drúgi *dén* zjútra duhovnik hvaleč, IX, 8), in v enem primeru s tonizacijo drugega intervala na osnovi možnosti (1) (*Kàkor* zvézde na neb *okólj* sónca stojo (I, 8). Izjemen primer je tonizacija zaporednih mednaglasnih intervalov v n_3 , ki izkorišča — glede na zaporedje v verzu — možnosti (2) in (1): *Perdíra* v *lóg* vséh *zverín* živih (VI, 7).

2.2.3 Atonizacija metrično močnih pozicij v verzu je — upoštevajoč numerični opis silabotonizacije Jarnikovega naglasnega verza v prvem odstavku točke 2.2. in pogostosti uresničitvenih teženj v silabotoničnih verzih oblikah v drugem odstavku iste točke — mnogo šibkejši proces od tonizacije metrično šibkih položajev. Uresničujejo jo: 1. nenaglašene enozložnice, 2. predpone ali začetni zlogi nezačetno naglašanih besed in 3. končni zlogi neparoksitonično naglašanih besed. Opis teženj bo sledil zaporedju iktov v verzu.

2.2.3.1 Edina atonizacija prvega ikta v n_3 izkorišča možnost (1): De m u odpusto se dolgovi (VIII, 10).

2.2.3.2 Tudi atonizacija srednjih iktov v N_4 izhaja iz možnosti (1): tako se v dveh verzih atonizira drugi ikt (npr.: Pravičen i n imeniten naš rod, XI, 6) in v enem tretji (Kar počut, kar síce n a m poželi, IV, 8), medtem ko atonizacija srednjega ikta v dveh primerih n_3 uresničuje možnost (2) (npr.: Spoznavši o d rešenika, VII, 2).

2.2.3.3 Atonizacija zadnjega ikta zadeva le obliko N_4 in v petih primerih izkorišča možnost (1) (npr.: Gospod, k vmirajočemu vabijo me, VIII, 3). Izvzeti so verzi z atonizacijo dveh iktov (točka 2.2.3.4) in s součinkovanjem obeh tendenc (točka 2.2.4).

2.2.3.4 Atonizacija dveh iktov se v obravnavanem besedilu omejuje le na jambsko varianto oblike N_4 (osemzložni tip 9): v edinem primeru »De prej na o slabenig a« (IX, 3) se drugi ikt atonizira na osnovi možnosti (2), zadnji pa izkorišča možnost (3).

2.2.3.5 Atonizacija metrično močnih pozicij ločuje oblike N_4 in n_3 na osnovi nasprotja rastoči — padajoči verz; N_4 izključuje atonizacijo prvega, n_3 zadnjega ikta.

2.2.4 Ker se součinkovanje atonizacije metrično krepkega in tonizacije metrično šibkega položaja v enem verzu v Jarnikovem prevodu omejuje le na obliko N_4 , je najbolj primerno, da opozorimo najprej na hkratno pojavljanje tonizirane anakruze in atonizirane klavzule, ki se v edinem primeru »*Vrèva*, tak se pesem 'z nótranjig a« (V, 8) uresničuje po skladenjskem pravilu tonizacije in atonizacijski možnosti (3). Tonizacija anakruze, ki upošteva možnost (3), se pojavlja v enem verzu ob atonizaciji drugega ikta, ki temelji na možnosti (1) (*Glèj*, zvončik m u naproti žvenklja, VI, 8), v enem verzu pa ob enako atoniziranem tretjem iktu, ki sledi po pravilu (2) toniziranemu drugemu mednaglasnemu intervalu in se v tem metričnem kontekstu podreja širšemu pravilu metrične ambivalentnosti slovenskih enozložnic (*Rés*, svéti se gód, *rés* je od sih mal, III, 3). Na istem pravilu ambivalentnosti enozložnic temelji sicer sporadična atonizacija prvega ikta v verzu, v katerem se po pravilu (3) tonizirata drugi in tretji mednaglasni interval (*K i r* se ne ve, od *kod* príde, *kám* grè, V, 6). Po možnosti (5) atonizirana klavzula se le v enem primeru povezuje s tonizacijo prvega mednaglasnega intervala, ki temelji na možnosti (3): In lica *pól* znáne prepévlovče v e (XII, 3). Bolj zapleteni sta kombinaciji atonizacije drugega ikta po možnosti (2) in tonizacije tretjega mednaglasnega intervala po možnosti (4) (*Tàk* naj p e r nesó *vsè* za lon, XI, 8) ter tonizacije drugega mednaglasnega intervala po možnosti (2) in atonizacije tretjega ikta po možnosti (2) (*V* cesarja zdaj *vsì* g l e dajoč, XII, 8).

2.3. Jarnikov verz upošteva vsa metrična navodila Schillerjevega izvirnika in jih mestoma bogati (3-zložna anakruza v n_3) in zapleta po jezikovno uresničitvenih pravilih slovenskega verznege oblikovanja. S tem odpira perspektivo Prešernovemu baladnemu naglasnemu verzu: razmerje uresničitvenih pravil med obliko N_4 obravnavanega Jarnikovega

prevoda in rastočim naglasnim četvercem s stalno enozložno anakruzo¹⁸ v končnih redakcijah Prešernovih balad *Ribič* in *Zdravilo ljubezni* ter romance *Ženska zvestoba* naj ponazori naslednja primerjalna preglednica:

Preglednica 5
Uresničevanje metričnega vzorca N₄ pri Jarniku in Prešernu

	Enopomenske uresnitve	Neenopomenske uresnitve			Skupaj
		Tonizacija metrično šibkih pozicij	Atonizacija metrično močnih pozicij	Součinkovanje tendenc	
Jarnik	48,61	29,17	12,50	9,72	51,39
Prešeren	47,97	25,46	17,64	8,93	52,03

3 Stopnja upoštevanja metričnih navodil izvirnika in uresničitvena pravila v prevodu Žukovskega. V nasprotju z Jarnikom je Žukovski močno omejil izbor verznihi možnosti, ki jih nudi metrični vzorec, izmed 24 teoretičnih in 15 uresničitvenih verznihi možnosti N₄ ter 12 teoretičnih in 6 uresničenih verznihi možnosti n₃ je izbral le amfibrahizirano, se pravi enajstzložni tip 16 N₄ in devetzložni tip 8 n₃.¹⁹ Primerjalna preglednica naj ilustrira količinsko vrednost prevajalčevega izbora:

Preglednica 6
Amfibrahizacija naglasnega verza pri Schillerju, Jarniku in Žukovskem

N ₄	16,67	55,56	100
n ₃	45,83	68,75	100
N ₄ + n ₃	28,33	60,83	100

3.1 Prevod Žukovskega je tudi — kar zadeva jezikovno uresničevanje metričnega vzorca — mnogo bolj enopomenski kot Jarnikov. Zapleta ga le tonizacija metrično šibkih pozicij, ki obsega 21 verzov ali 17,50 odstotka verzne gradiva in je mnogo bolj opazna v obliki N₄ (18 verzov ali 25 %) kot v n₃ (3 verzi ali 6,25 %).

3.2 Glede na mesto v verzu prevladuje tonizacija anakruze (N₄: 11 verzov ali 15,28 %; n₃: 2 verza ali 4,18 %), ki v vseh primerih — ker je anakruza enozložna — izkorišča možnost (3) iz točke 2.2.2, npr. N₄:

¹⁸ Verz prve redakcije omenjenih Prešernovih besedil je opisal France Kidrič (glej opombo 6), verz končnih redakcij pa Tone Pretnar v sestavku: O wierszu tonicznym ballad i romansów Adama Mickiewicza i Francje Prešerna, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1978 (v tisku).

¹⁹ Podobno kot Žukovski je prevajal isto balado Jovan Vesel Koseski.

Ždet v mukah, čtob pastyr' ego razrešil (VIII, 5); n_3 : *Vse carskij moj duh vozhiščает* (III, 4).

3.3 Tonizacija prvega mednaglasnega intervala se pojavlja le enkrat v obliki N_4 in uresničuje možnost (4): *Kogda ty, otec, ne priemleš' konja* (X, 5).

3.4 Bolj raznolike možnosti izkorišča tonizacija drugega mednaglasnega intervala v N_4 : možnost (3) se uresničuje v verzu »I vsjak dogadalsja, kto nabožnyj graf« (XII, 9), možnost (2) v verzu »Prekrasnyj moj pir, vse piruet so mnoj« (III, 3), kombinacija možnosti (3) in (4) v verzu »Tebja da počtit on v sej žizni i toj (XI, 3), medtem ko je tonizacija v verzu »Nedavno ležál čerez ètot potok« (VIII, 5) mejni primer možnosti (1).

3.5 Tonizacija zadnjega intervala v N_4 , ki izhaja iz možnosti (4), se v obravnavanem besedilu pojavlja istočasno s tonizacijo anakruze: *Kto znaet, ot kuda, kuda on letit* (V, 6). Možnost (2) uresničujeta tonizaciji prvega intervala v N_4 in n_3 s tonizirano anakruzo (N_4 : *Vdrug bystryj on vzor na pevca ustremil*, XIII, 3; *Kak dnes' on počten byl toboju*, XI, 4).

4 Stopnja upoštevanja metričnih navodil izvirnika in uresničitvena pravila v Odyńčevem prevodu. Odyńčev prevod je še svobodnejši: obsega enajst desetvrstičnic (sedma kitica prevoda druží vsebino sedme in osme kitice izvirnika) in v duhu poljskega verznege oblikovanja posplošuje žensko klavzulo na vse verze, kar pomeni, da temelji na količinsko slabše zastopanem vzorcu n_3 , natančneje: posplošuje njegovo desetzložno anapestizirano varianto 12. S primerjalno preglednico želimo pokazati stopnjo anapestizacije pri Schillerju, Jarniku in Odyńcu:

Preglednica 7
Anapestizacija naglasnega verza pri
Schillerju, Jarniku in Odyńcu

N_4	2,78	11,11	—
n_3	18,75	8,33	100
$N_4 + n_3$	9,17	10,00	100

4.1 Zaradi razmejevalne narave poljskega paroksitoničnega besednega naglasa zahteva desetzložni trisopni hiperkatalektični padajoči anapest stalno medbesedno mejo po četrtem in sedmem zlogu in zato razpada na tri paroksitonične naglasne enote: $4 + 3 + 3$.

4.2 Tako definirani uresničitveni vzorec je v obravnavanem besedilu redko enopomenski: verzov tipa »W Akwisgranie w zamkowych kom-

natach« (I, 1), »I niebieskie wielbiono wyroki (XI, 10), »Aż ja porwie za sobą i wzruszy« (V, 9) je v vsej pesnitvi 22 ali 20 %. Čisto anapestni verz omogočajo tudi simetrično porazdeljene naglasne enote 4 + 2 + 4 z oksitonično zloženo srednjo dvozložno sestavino (npr.: Niech cię wślawi / i tu / i w wieczności, X, 3 — en primer) in 3 + 4 + 3 z oksitonično zloženo prvo naglasno enoto (npr.: Że jest moc / i opieka / nad niemi, II, 10 — dva primera).

4.3 Velika večina verzov (85 ali 77,28 %) se po skušnji slovanskih trizložnih mer podreja tonizaciji metrično šibkih pozicij v verzu.

4.3.1 Dodatni tonizaciji je najbolj izpostavljena začetna štirizložna naglasna enota:²⁰ dvozložni začetni šibki položaji — podobno kot pri Jarniku dvozložna anakruza — le redko izkorišča tonizacijsko možnost (3) iz točke 2.2.2, ki je v poljščini edino mogoča. Verzov tipa »Jak pieśń wieszczą pojmuje i stwarza« (IV, 7) je trinajst ali 11,82 %. Sem sodi tudi metrična tonizacija v verzem tipu 4 + 4 + 2: »I strun dźwięki / zmieszały się / z słowy« (VI, 2 — dva primera). Precej pogostejše tonizacija začetnega metrično šibkega položaja temelji na skladenjskem podrejanju besednega naglasa poudarka v sintagmi in deli prvo naglasno enoto simetrično (2 + 2), npr.: *Cesarz Rudolf w obrzędnych swych szatach* (I, 3 — 34 verzov ali 50,91 %), ali nesimetrično, npr.: *Tron wzniesiony u stołu zasiada* (I, 4 — 6 verzov ali 5,45 %). Sem sodijo še tonizacije prve šibke pozicije v verznihih tipih 3 + 4 + 3 (*Dzielny koń / niecierpliwym / poskokiem*, VI, 5 — en primer), 4 + 4 + 2 (*Ale rycerz / powitał go / słowy*, IX, 1 — dva primera) in 4 + 2 + 4 (*Z dźwiękiem muzyk / jak grom / nieprzerwany*, II, 2 — dva primera).

4.3.2 Redka tonizacija druge metrično šibke pozicije izkorišča možnost (3): v obliki 4 + 3 + 3 sta dva taka primera (npr.: *Jak wkrąg słońca / chór planet / niebieskich*, I, 8), v obliki 3 + 4 + 3 eden (*A com czuł / będąc prostym / człowiekiem*, III, 9).

4.3.3 Primera tonizacije zadnje metrično šibke pozicije v obravnavanem besedilu ni.

4.3.4 Tonizacija dveh metrično šibkih pozicij v verzu. Najpogostejše se v obravnavanem besedilu tonizirata anakruza in prvi mednaglasni interval: v verzni obliki 3 + 4 + 3 so tako zgrajeni štirje verzi (npr.: *Możny graf / jechał konno / no łowy*, VI, 4), v obliki 4 + 3 + 3 se po vzorcu »Zmusza na niem / nieść pomoc / choremu« (VIII, 3) uresničuje šest ver-

²⁰ Po računih Z. Kopczyńskie in L. Pszczółowske (M. Červenka in sodelavci, *Słowiańska metryka porównawcza — Słownik rytmiczny, Pamiętnik Literacki*, 1973, zvezek 2) je povprečna naglasna enota v metrično nevezanem poljskem besedilu nekoliko krajša od treh zlogov.

zov, po vzorcu »I z ócz jegó / słów pojał / znaczenie« (XI, 4) en verz. Tonizacijo anakruze spremlja tonizacija predzadnjega metrično šibkega položaja v verzu v obliki 3 + 4 + 3 na način »Dom twój z cnot / i hojności / w niej słyńie« (X, 6) enkrat, v obliki 4 + 3 + 3 po vzorcu »Cesarz puchar / do góry / wzniósł złoty« (III, 1) sedemkrat.

Le v dveh verzih — »Skąd i dokąd ma zawiać nikt! nie wie« (V, 6) in »By w bród łatwiej mógł na brzeg przyjść drugi« (VII, 7) — so tonizirane tri metrično šibke pozicije.

5 Analize metričnih in jezikovno uresničitvenih zakonitosti v točkah od 2 do 4 dopuščajo naslednje sklepe:

5.1 Metrična navodila izvirnika je v največji meri, zavestno in v duhu slovenskega pesniškega izročila upošteval Urban Jarnik; Antoni Edward Odyńiec in Vasilij Andrejevič Žukovski (ki je tudi sam pisal balade v naglasnem verzu)²¹ pa sta z izborom ene ali dveh silabotoniziranih verzni možnosti transponirala naglasni verz v silabotonični verzni sistem in ga podredila aktualnim uresničitvenim pravilom poljskega in ruskega silabotonizma. Stopnja upoštevanja metričnih navodil izvirnika pri obravnavanih prevajalcih je naslednja:

Preglednica 8
Metrična navodila izvirnika in stopnja upoštevanja v prevodih

		Schiller	Jarnik	Žukovski	Odyńiec
N ₄		72	72	72	—
8-zložni:	jambski	—	4	—	—
	nejambski	—	2	—	—
9-zložni:		17	4	—	—
10-zložni:	daktilski	1	1	—	—
	nedaktilski	27	10	—	—
11-zložni:	amfibrahični	12	40	72	—
	neamfibrahični	13	3	—	—
12-zložni:	anapestni	2	8	—	—
	neanapestni	—	—	—	—
n ₃		48	48	48	110
8-zložni	daktilski	—	1	—	—
	nedaktilski	12	4	—	—
9-zložni:	amfibrahični	22	33	48	—
	neamfibrahični	5	2	—	—
10-zložni:	anapestni	9	4	—	110
	neanapestni	—	1	—	—
11-zložni:		—	3	—	—

²¹ Glej v opombi 8 navedeni deli Žirmunkega in Gasparova.

5.2 Izbrani metrični vzorec se v prevodih V. A. Žukovskega in A. E. Odyńca uresničuje po jezikovno uresničitvenih pravilih slovanskih tri-zložnih metrov: težnja tonizacije metrično šibkih položajev v verzu je mnogo močnejša pri Odyńcu kot pri Žukovskem. Verz Urbana Jarnika se uresničuje bolj zapleteno: v uresničevanju sta udeleženi obe težnji slovenskega predjarnikovskega silabotonizma: tonizacija metrično šibkega in atonizacija metrično močnega položaja v verzu. Procentualno udeleženosť uresničitvenih zakonitosti in teženj prikazuje naslednja primerjalna preglednica:

Preglednica 9
Uresničitvena verzna pravila v prevodih

		Neenopomenske uresničitve				Součinko- vanje tendenc
		Tonizacija metrično šibke pozicije		Atonizacija metrično močne pozicije		
		ene	dveh in več	ene	dveh in več	
Jarnik ($N_4 + n_3$)	53,33	26,57	4,17	9,17	0,83	5,83
N_4	48,61	25,00	4,17	11,11	1,39	9,72
n_3	60,42	29,16	4,17	6,25	—	—
Zukovski ($N_4 + n_3$)	82,50	15,00	2,50	—	—	—
N_4	75,00	22,22	2,78	—	—	—
n_3	93,75	4,17	2,08	—	—	—
Odyniec	22,73	58,18	19,09	—	—	—

5.3 Po vsem povedanem je Schillerjev Knez Habsburški zaradi zavestnega in s slovenskim verznom izročilom prežetega naglasnega verza v Jarnikovem prevodu mogel vplivati le na pojav in specifično slovensko oblikovanje rastočega naglasnega četverca v Prešernovih baladah in romanci (glej preglednico 5 v točki 2.3); le delno upoštevanje metričnih navodil izvirnika v ruskem in poljskem prevodu in z njim povezani prenos v drug verzni sistem pa sta podredila verz izvirnika prevladujoči domači pesniški praksi in zavrla kakršen koli metrični vpliv na izvirno baladno snovanje v teh dveh literaturah.

РЕЗЮМЕ

Исходя из определения подлинника как совокупности метрических указаний — т. е. элементарных стихотворных знаков, помогающих в процессе чтения открыть метрическую модель, а в процессе рефлексии соответствующую стиховую систему, и перевода как совокупности тех самых элементарных стихотворных знаков, открывающих степень соблюдения метрических указаний подлинника, и еще языковых знаков реализации, сопровождающих актуализацию в подлиннике открытой метрической модели — статья приходит к следующему выводу:

1. В тексте Шиллера находится метрическое указание на переплетение четырехударного восходящего стиха, позволяющего 24 теоретических возможностей, между которыми реализуются по особому ключу (оттапливание от нулевой анакрузы и постоянного чередования односложных междуударных интервалов) 15, с нисходящим трехударным стихом, позволяющим 12 теоретических возможностей, от которых по уже указанному ключу реализуются только 6.

2. Перевод Ярника обращает внимание на все упомянутые указания; его ключ актуализации более произволен чем у Шиллера. Языковая реализация принципов из дюрриковской словенской стиховой традиции: перевод осложняется тонизацией метрически слабых мест в стихе, характерной для трехсложных словенских метров, и атонизацией метрически сильных мест, которая обыкновенно встречается в словенских двухсложных метрах.

3. Жуковский при учете амфибрахических возможностей обеих стиховых форм трансформирует акцентный стих в силлабическую систему и выбранную модель редко осложняет тонизацией метрически слабых мест в стихе.

4. Одыниец в своем переводе стирает границы между обеими формами: он реализует лишь анапестическую стиховую возможность нисходящего трехударного стиха. Крайне редуцированный выбор стиховых возможностей сопровождается сложной силлаботонической актуализацией.

5. Наше исследование показало, что на стих оригинального балладного творчества теоретически возможно лишь влияние перевода Ярника; в словенской поэтической практике подтверждают нашу гипотезу стихотворения Прешерна: баллады **Рыбак** и **Лекарство от любви** и романс **Женская верность**.

KRLEŽEVA DRAMATIKA IN NJEN EVROPSKI KONTEKST

V obsežnem in raznolikem delu Miroslava Krleža zavzema dramska tvornost razmeroma skromno mesto. Dramski zvrsti je Krleža dajal prednost, kadar koli se je hotel izpovedati o stvareh, ki so ga kot človeka in umetnika najbolj vznemirjale. Prav z dramskim delom, zlasti z glembajevsko trilogijo, je najprej prodril na tuje in si z njim pridobil mednarodni sloves. Krleževa dramatika v širokem evropskem kontekstu kaže, da je avtor glembajevske trilogije med tistimi, ki so odločilno vplivali na podobo evropske dramatike v prvi polovici 20. stoletja.

Miroslav Krleža's dramatic works occupy in his vast and variegated output a comparatively modest place. M. Krleža resorted to dramatic writing whenever he wished to speak of issues with which he was as man and artist most intimately concerned. It is with dramatic works, in particular with the Glembayev trilogy, that he first made himself known abroad and gradually won an international fame. In the broader European context Krleža's dramatic output reveals that the author of the Glembayev trilogy was among those who were decisively shaping the European dramatic production in the first half of the 20th century.

V obsežnem in raznolikem delu Miroslava Krleža, zbranem nazadnje v petdesetih zvezkih, zavzema dramska tvornost razmeroma skromno mesto: sedem celovečernih dramskih del, nastalih v štirih desetletjih (1919—1959) in približno enako število enodejank iz let 1913—1922. To je količinsko le majhen del v primerjavi s celotno zunanjo in notranjo razsežnostjo dela, ki je v hrvaški književnosti ustvarilo celo epoho — krleževsko.

Vendar pa ne more biti dvoma o tem, da je dramatika eden od miselnih in umetniških vrhov Krleževe tvornosti; da je bila prav dramska zvrst tista, ki ji je Krleža dajal prednost, kadarkoli se je hotel izpovedati o problemih, ki so ga kot človeka in umetnika najbolj vznemirjali; da je prav s svojim dramskim delom, posebno z glembajevsko trilogijo, prodril najprej na tuje in si z njim pridobil najbolj prodoren mednarodni sloves.

Nad Krleževim pisateljskim delom se danes že zgrinja piramida najrazličnejših vrednotenj. Iz leta v leto se skoraj do nepreglednosti razrašča tudi literatura o Krleži kot dramatik. Vendar to ni vedno zanesljiv vir informacij in ključ do spoznanja njegovih del. Različnost interpretacijskih metod, estetskih orientacij ter pogostna spekulativnost ali

metodološki ekshibicionizem predstavljajo nemalokrat zavoro na poti do spoznanja.¹

Poskus nove razlage, navezujoč se tudi na nekatere naše predhodnike (na Wollmana, Dolanskega, Chomo idr.), seveda ne more spregledati vsega pomembnega, do česar je prišla dosedanja literatura.² Če pa ne želimo le ponavljati in parafrazirati znanih spoznanj, je potrebno najti zorni kot, s pomočjo katerega bi bilo mogoče reči več in kaj drugega. Krležovo dramsko delo bo tu gledano in spremljano predvsem v širšem mednarodnem kontekstu, seveda tako, da se ne bo izgubila njegova specifična problematika.

1.

Podobno kot Ivan Cankar (1876—1918), ustanovitelj moderne slovenske dramatike, ki je v ne celih petnajstih letih dramske ustvarjalnosti prešel skoraj vse temeljne spremembe evropske dramske kulture na prelomu 19. in 20. stoletja (v razmeroma širokem razponu od Ibsenovega družbenega kritizma do psihološke nianse Maeterlinckovega simbolizma), je iskal in našel pobude v sodobni evropski dramski produkciji tudi Miroslav Krleža (roj. 1893), ko so se mu zgledi v domačem izročilu pokazali kot nezadostni.

Če ne upoštevamo nezrelih poskusov iz študijskih let, odvisnih še v marsičem od domačih predhodnikov in vzorov (npr. od Mirka Begovića), se začenja nepretrgana vrsta Krleževih dramskih poskusov z enodejanko

¹ Iz obsežne in pisane, iz leta v leto številnejše krleževske literature nava-
jamo tu le novejša dela z izbrano tematiko. Vsekakor je treba najprej zabeležiti
štiri zbornike: Miroslav Krleža, Urednik Marijan Matković, Zagreb, JAZU 1963,
773 str.; Krležin zbornik, Uredili Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Institut za
nauku o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Na-
prijed 1964, 457 str.; Miroslav Krleža, Izdanje instituta za teoriju književnosti,
Red. Dr. Nikša Stipčević, Beograd, Prosveta 1967, 452 str.; Miroslav Krleža,
1973, Uredili Marijan Matković i Ivan Krolo, Zagreb, JAZU 1976. Druga: Šime
Vučetić, Krležino književno delo, Sarajevo 1958, 327 str.; Milan Bogdanović, O
Krleži, Novi Sad 1956; Miroslav Vaupotić, Siva boja smrti, Zagreb 1974, 501 str.;
Nikola Milošević, Andrić i Krleža kao antipodi, Beograd 1974, 520 str.; Velibor
Gligorić, U vihoru, Beograd 1975, 338 str.; Branko Hečimović, Fragmenti o Krle-
žinoj dramatici, 13 hrvatskih dramatičara. Od Vojnovića do Krležina doba,
Zagreb 1976, 348—454 str.; Predrag Matvejević, Razgovori s Miroslavom Krle-
žom, Beograd 1974³, 220 str.; Marko Ristić, Krleža, Zagreb 1954.

² Od čeških in slovaških prispevkov prim. zlasti: Julius Heidenreich (Dolan-
ský), Krleža — dramatik, Československo-jihoslovanská revue 7, 1937, 50—56
str.; Dušan Karpatský, Dramatik Miroslav Krleža, Páni Glembayové, Praha
1963, 117—126 str.; Branislav Choma, Miroslav Krleža a expresionismus, Slavica
Slovaca 4, 1969, 356—367, v O vzniku a charaktere chorvatského expresionismu,
Problémy literárnej avantgardy, Bratislava 1968, 277—290; Fränk Wollman,
Srbochorvatské drama, Bratislava 1924, v Dramatika slovanského jihu, Praha
1930; Desíletí srbochorvatské dramatiky, Slovanský přehled 1914—1924, Praha
1925.

*Legenda*³ (1913). V njej se kaže ponekod kot zapoznel novoromantični simbolist wildovskega tipa, srečujoč se s svojim vzorom tudi pri izboru snovi v poznejši *Salomi*, v enem od tistih zgodnjih del, ki se niso ohranila in h katerim se je Krleža znova vrnil po skoraj polstoletnem presledku (1962). Po prvi *Legendi*, v kateri je pogumno postavil na oder osebo Kristusa, ki »v oljčnem gaju poljublja plave lase grešnice Marije Magdalene«, je napisal v ne celih desetih letih vrsto novih, miselno in oblikovno sorodnih enodejank, zbranih pozneje v prvem dramskem ciklu z naslovom *Legende* (1965): *Maškarada* (1913), *Kraljevo* (1915), *Krištof Kolumb* (1917), *Michelangelo Buonarroti* (1918) ter *Adam in Eva* (1922).

Kljub določeni tematski sorodnosti, izvirajoči iz Krleževoga mladostnega občudovanja velikanov zgodovine in njihove tragične življenjske usode sredi človeške majhnosti, so med posameznimi legendami precejšnji razločki, na katere je po letih opozoril avtor sam: »Po lirskem, wildovskem simbolizmu v mojih prvih poskusih /*Saloma, Legenda, Sodoma*/ sem začel na odru operirati z gorečimi vlaki, z masami trupel, vislic, z blodnjami in dinamiko vsake vrste: ladje so se potapljale, cerkve in katedrale so se podirale, dogodki so se odigrali na tridesettisočtonskih oklopnih, streljali so cele regimente in umiralo se je trumoma /*Hrvatska rapsodija, Galicija, Michelangelo, Kolumb, Golgota* itd. Vse moje drame iz te dobe, ti simbolični dances macabres, številni umori, samomori, prividi, to razburljivo zaporedje podob v pobesnelem tempu, vsa ta gonja mrtvih, trupel, kurb, gorečih angelov in bogov, razgrebanje grobov, oživljanje podzemlja, vse te umikajoče se vojske, kri in požari, zvonovi in ogenj in norost pobesnelega ščuvanja, vse to je bilo iskanje tako imenovanega dramskega dogajanja v čisto zgrešeno smer: v kvantitativno /*Golgota, Adam in Eva, Kraljevo*/.«⁴

Kljub Krleževi samokritiki in prepričanju, da gre za razvojno stopnjo, kljub njegovemu poznejšemu ibsenizmu, v duhu katerega je nastala dramska trilogija o Glembajevih, so skoraj vse mladostne enodejanke v zadnjih desetih, petnajstih letih pokazale čudovito življenjskost in privlačnost, ko so druga za drugo doživele uspešno odrsko preizkušnjo.

³ O Krleževih »Legendah« prim. zlasti: Iljko Gorenčević, Cristoval Colon, Miroslav Krleža, Zagreb 1963, 34–35; Slavko Batušić, Michelangelo Buonarroti Miroslava Krleže, ibid., 79–84; Eli Finci, Miroslav Krleža: *Legende*, ibid., 410–414; Tomislav Tanhofer, Michelangelo Buonarroti, *Mogućnosti* 10, 1963, št. 12, 1307–1320; Darko Suvin, *Krilata plovidba ka zvijezdama* (Pristup Krležinim ranim dramama), Krležin zbornik, Zagreb 1964, 275–324; Mirjana Miočinović, Krležin dramski krug, Miroslav Krleža, Beograd 1967, 225 do 248.

⁴ Prim. Miroslav Krleža, *Osječko predavanje*, v *Radanje moderne književnosti. Drama*, Priredila Mirjana Miočinović, Beograd 1975, 247–250.

Med temi legendami zavzema posebno mesto *Kraljevo* (1915): ne le zato, ker je za razliko od drugih enodejank tega cikla zasidrano v domači, hrvaški (točneje, kajkavsko-zagrebski) folklori, temveč tudi in predvsem zaradi Krleževe zmožnosti, iztrgati se iz univerzalnih predlog in odkriti v dobro znani realnosti narodnega življenja prvotni, pri tem pa splošno veljavni mit.

Po zgledu baročno-calderonovskega »velikega gledališča sveta« predstavlja v tem svojem »misteriju buffa« potek ljudskih slavnosti in veselice neke avgustovske noči na kraljevskem semnju /*Kraljevo*/ v Zagrebu pred prvo svetovno vojno. Meščani, kmetje, potujoči godci, prostitutke, berači, kramarji, pogrebci — prek štirideset oseb in osebic mrgoli v kaotičnem plesu življenja in smrti. Tako kot druge Krleževe legende je tudi ta brez dejanja, samo s ponekod bolj osvetljenimi obrisu srečanja med Janezom in Anko, nekakšnim osrednjim ljubezenskim parom. Na občinstvo naj bi vplival predvsem tekoči tok odrskega dogajanja, v katerem se prepletata realnost in sanje, živo in mrtvo, slast in groza človeškega bivanja.

Ni pa to nikakršna anticipacija eksistencialistične dramatike niti ne gledališča absurda. Če tu Krleža kaj prehiteva, je to prehitevanje predvsem v postopni premoči »velikega gledališča sveta«, uresničenega z močnimi avdio-vizualnimi vtisi, kar postavlja nad zdramatizirano literaturo, nad gledališče subtilne psihološke ponotranjenosti in nad socialno-zgodovinsko dokumentarnost.

Krleževe *Legende* so v zadnjih letih postale predmet povečanega zanimanja ne le gledališnikov, temveč tudi literarnih zgodovinarjev in teatrologov.⁵ Skrbno in podrobno so študirali najrazličnejše odvisnosti, ki povezujejo posamezna dela tega cikla tako s starejšim gledališkim dramskim izročilom (v širokem razponu od srednjeveških moralitet, Everymana, prek poetike baročnega gledališča pa do Wilda, Hofmannstahla in posebej Avgusta Strindberga, avtorja t. i. komornih iger), kakor tudi z miselnimi in oblikovnimi zagoni sodobnega gledališča in sodobne dramatike (z Ionescom ali z Beckettom). V legendi *Adam in Eva* je bil opažen celo neposreden dramskosituacijski model Sartrove enodejanke *Za zaprtimi vrati*. Bolj kot vse možne odvisnosti pa velja ugotovitev, da

⁵ Ivan Slamnig, Strindbergov »neonaturalizam« i Krležine *Legende*, Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, *Od narodnog preporoda k našim danima*, Uredili Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Zagreb 1970, 447—460; Branko Hećimović, *Fragmenti o Krležinoj dramatici*, 13 hrvatskih dramatičara. *Od Vojnovića do Krležina doba*, Zagreb 1976, 348—454; Braslav Borozan, *Savremena scenska traženja u dramama Krleže*, *Pozorišni život* 8, 1963, št. 21, 5—9; *Savremeni scenski problemi u Krležim dramama*, *ibid.*, št. 22, 17—18.

je bil zlasti kot avtor *Kraljeva* na novi sledi, in sicer na poti k čisti gledališkosti, k tistemu »semenjskemu komedijanstvu«, iz katerega je hotel prav takrat preroditi moderno gledališče tudi Mejerhold.⁶

2.

Podobno kot *Hrvatsko rapsodijo* in šestero novel iz cikla *Hrvatski bog Mars* je inspirirala tudi prvo Krležovo celovečerno dramo, *Galicijo* (1920), pozneje nekajkrat predelano in postavljeno na oder v zapoznili premieri pod naslovom *V taboru* (1933), krvava izkušnja prve svetovne vojne, ki jo je Krleža preživel na galicijski fronti in v vojašnicah ter bolnišnicah vojnega zaledja kot vojak avstro-ogrske armade. Od tod presunljiva pristnost izpovedi, ki jo daje pogled »od spodaj«, »z očmi milijonov«. Vedno znova se pri branju te drame in ob njeni inscenaciji vsiljuje misel: »Če umira posameznik, je to tragedija. Če umirajo milijoni, je to zgodovina.«

Vzdušje smrti — tiste individualne, tragične, in one množične, »zgodovinske« — ni le osnovna tema igre, ampak tudi motiv, ki se vpleta v skoraj vsak njen prizor, v vsako situacijo, vsako repliko. Smrt posameznikov hrvaških domobrancev, zahomotanih v sivomodre uniforme in odposlanih v imperialistično klanje, katerega pravi smisel je bil zanje povsem nerazumljiv — smrt nekega sveta, neke dobe, smrt kot produkt vojne mašinerije in kot nesmiseln izbruh ničevih naporov in osebnih нравnih kriz, vse to se prepleta in množi v zgoščen apokaliptičen dance macabre s presunljivim učinkom.

Krvava absurdnost štirih vojnih let je bila brez dvoma odločilno doživetje, ki je usodno oblikovalo Krležovo umetnost. Zaznamovalo je njegovo nadaljnje snovanje s posebnim smislom za življenjske trenutke, ko »v človeku začne čutiti zobe zveri«. Včasih se celo zdi, kot da je dramatikovo vztrajno prizadevanje za kar najbolj ustrezen prikaz vojnega vzdušja preseglo meje naturalizma z enostranskim poudarjanjem do kraja odbijajočih strani življenja. Kot da bi vse to kopičenje drastičnih dejstev, grozljivih podrobnosti in velikih vojnih prevratov ne imelo drugega smisla kot pokazati uničujoče pričevanje o norosti sveta in nesmiselnosti človekovega bivanja. Takšen vtis pa hkrati pobija avtorjeva moralna angažiranost, ki presunljivo protestira in napoveduje boj zlu.

Tragikomična vizija sveta, ki se je izmaknil lastnemu nadzoru in drvi v vrtoglavo pogubo, v nove pretrese, in propad osebnega junaštva

⁶ Prim. Vsevolod Mejerchold, Jermarečnǐ komediantstvǐ (Balagan), Divadlo 17 (1966), 47–58 str. Študija je bila napisana leta 1912.

kot ničevega upora proti tistemu, kar zadeva vse in kar lahko rešijo le vsi, nadaljujeta tematsko dominantno *Galicije* (in celotnega proznega cikla *Hrvatski bog Mars*) v drame, znane kasneje (skupaj s predelano verzijo *Galicije*) kot vojna trilogija: *V taboru*, *Golgota* in *Vučjak*. Za vsa tri dramska dela je značilna težnja k poetiki in metodi ekspresionizma, ki je zapustil prav v hrvaški literaturi zelo izrazite sledove.⁷

Notranja sorodnost obeh dramskih ciklov — legend in vojnega triptiha — priča med drugim o tem, da tudi v hrvaški dramatiki obstaja kontinuiteta oz. spoj simbolistično-ekspresionistične tvornosti: pa naj gre za odmeve predvojnega simbolizma v povojnih ekspresionističnih zagonih ali narobe, za ekspresionistične težnje v osrednjih delih simbolistične smeri.

Ponovno, vendar drugače kot v prvem delu vojne trilogije, smo priča tako v *Golgoti* kot v *Vučjaku* Krleževemu pohodu proti smrti in njegovemu vsesplošnemu napadu na življenjsko mizerijo in človeško neumnost, to »vesoljno silo«, ki zavira družbeni napredek in peha človeka nazaj v diluvialno močvirje gorilske praeksistence. Namesto prizorov iz galicijskih zaklonišč in bolnišnic frontnega zaledja prikazuje Krleža tokrat vzdušje revolucionarnega vrenja in delavskih bojov »nekje v Evropi« (*Golgota*) in značilno atmosfero hrvaških sračjih gnezd, omrtvelih zalivov malomeščanskega životarjenja in »panonskega močvirja«, kjer žrtve, kot pravi sam, niso pokončevane z mečem, ampak z bucikami (*Vučjak*).

Kot da bi si tu Krleža pripravljala tla in zbiral moči za kasnejši roman *Na robu pameti*, 1938 (dramatizacija Vere Kulenićeve 1963), kjer je sorodna tema formulirana še bolj zahtevno, sintetično, kjer jo zmore dvigniti nad družbeno-zgodovinske in lokalne okoliščine ter doseči skrajno posplošitev. Junak tega romana in drame, privlečen iz anonimnosti provincialnega mesta — dvainpetdesetletni svetnik firme, ki uspeva z izvozom pločevinastih nočnih posod — ni niti toliko realistična podoba takratnega hrvaškega intelektualca, ampak oseba, ki omogoča pogled v panoptikum človeške neumnosti in bede, banalnosti in ravnodušnosti. Obenem postaja katalizator javnega mnjenja, tiste »kompaktne demokratične večine«, ki (z besedami pesnika) zna delati slavne pogrebe, pokopava pa tudi še žive... Čeprav dogodki junaka potegnejo vase, še zme-

⁷ O Krleževi vojni trilogiji, o njegovem drugem dramskem ciklu, prim.: Milutin Nehajev, *Golgota*, Miroslav Krleža, Zagreb 1963, 65—67; Milan Begović, *Golgota* od Miroslava Krleže u Narodnom kazalištu u Zagrebu, *ibid.*, 68—71; August Cesarec, *O Krležinom Vučjaku*, 74—78; Velibor Gligorić, *U logoru* od Miroslava Krleže, 213—217; Eli Finci, *Miroslav Krleža, Golgota*, 393—401; isti, *Miroslav Krleža, U logoru*, 402—403.

raj ohranja razdaljo do stvari, kar mu omogoča komentirati posamezne faze dogajanja in prodreti celo k njegovim najskritejšim motivacijam. Tako se tu spoznanje glavne osebe čisto »nerealistično« prepleta s spoznanjem samega avtorja. Notranji monolog zasledovanega pravnika, junaka proti lastni volji, prerašča v posplošujoča razmišljanja o nujnosti boja z vsem diluvialnim v človeku in človeških odnosih.

Že v uvodu je bilo povedano, da so se zgledi v domačem hrvaškem oz. v širšem jugoslovanskem izročilu pokazali za Krležovo dramsko ustvarjanje kot nezadostni, da je bilo treba iskati in najti pobude v miselnih in oblikovnih zagonih tuje dramatike. Krležev odnos do domačih predhodnikov je bil vrsto let celo negativen, z izjemo Vojnovića, ki je prav v času Krleževih dramskih poskusov začel uspešno prodirati tudi na tuje odre. »Obžalovanja je vredno«, je zapisal Krleža ob neki priložnosti, »da naše literarno okolje dela kar more, da bi se po nekakšnih nerazumljivih zakonih vztrajnosti uprlo vsakršnemu pozitivnemu poskusu, ki bo to vsesplošno zamudništvo, četudi pozno, prebrodil. V boju s tem obžalovanja vrednim odporom našega literarnega okolja se razvija vse moje dramsko ustvarjanje«...⁸

3.

Novejše analize Krleževega dela, ne le dramatike, po navadi ugotavljajo, da je Krleža eden najpomembnejših ekspresionističnih ustvarjalcev v vsej svetovni književnosti.⁹ Če pa v njegovi dramski tvornosti želimo spremljati ekspresionistične vplive, se je treba najprej otresti mnenja, da je ekspresionizem sinonim za kaos, izprijenost in krče, v kakršnih se je naslajala doba po prvi svetovni vojni. Takó poenostavljeno pojmovanje je zanesel v marksistično literarno vedo Lukács,¹⁰ in pretekla so leta, preden je bilo tako pojmovanje ovrženo z literarnozgodovinsko analizo in je bilo mogoče razkriti problematiko ekspresionizma dosledno, v njegovih družbenih pogojih in vrelcih, ki so pogojevali nov odnos do resničnosti in novo življenjsko vsebino, pa tudi stilistične in kompozicijske spremembe.

Nemški teoretik Melchinger je že pred leti opozoril, da ekspresionizem ni bil toliko proizvod druge svetovne vojne, četudi mu je povojni položaj dal mnoga občutja in vsebine. Datum njegovega nastopa (po Melchingerju) je bilo leto 1910, tisto odločilno leto, v katerem se je

⁸ Prim. Miroslav Krleža, Osječko predavanje, str. 250.

⁹ Branislav Choma, Miroslav Krleža a expresionismus, Slavica Slovaca 4, 1969, št. 4, 356–367.

¹⁰ G. Lukács, Größe und Verfall des Expressionismus, v Probleme des Realismus, Berlin 1955, 146–183 str.

začel konec gledališkega iluzionizma, prevladujočega v 19. stoletju. Prav takrat se je začel prevrat, ki ni silil le k zunanjim spremembam, npr. k zanikanju italijanskega odra, ampak tudi k načelni spremembi v razmerju gledališča do resničnosti. Če ostanemo na področju gledališča in drame, lahko rečemo, da je ekspresionizem hotel vrniti gledališču njegovo idejno funkcijo, vplivati v njem z mislijo, ne z vtisom, ustvarjati in ne pripovedovati. Polagoma je ekspresionizem postajal širši pojem, ki je povezoval tudi pomensko drugačne in nasprotujoče si pojave: njihov skupni imenovalcec je bila netradicionalna, protinaturalistična usmerjenost, ki naj bi rešila umetnost tudi pred secesijsko dekorativnostjo in jo skušala neposredno soočiti s celim kompleksom vprašanj, imenovanih moderna doba.¹¹

Med t.i. ekspresionističnim desetletjem (1910—1920) je prišlo ne le v nemški, marveč tudi v drugi evropski dramatikki do pomembnih premikov v hierarhiji književnih vrst. Z novimi življenjskimi vsebinami so prišle v ospredje nove vrste in strukture. Predvsem groteska je bil žanr, ki je bil zmožen zajeti in ponazoriti kaotičnost sveta neposredno po vojni, razmajanost tradicionalnih vrednot in meščanskega življenjskega stila. Skoraj vzporedno se je začela kristalizirati tudi vrsta utopične drame, ki temelji na predpostavki »kaj bi se zgodilo, če bi« in izostruje družbeno problematiko do mejnih situacij. Njeno poslanstvo je bilo, zre-voltirati človeka tako, da bi bil bolj občutljiv do sveta moderne tehnične civilizacije in se zavedel zgodovinske katastrofe, pretekle in tudi bodoče. Časovno zadnja značilna vrsta pa je bila kolektivna drama, ki jo je navdihnil val družbenih pretresov in revolucionarnih sprememb v povojnem svetu.

Kljub žanrski specifičnosti in oblikovni posebnosti je vsem tem dramskim vrstam skupna težnja, zajeti življenjske in družbene procese celovito in nikakor ne s podrobno psihologijo nekaj oseb t.i. interierne, komorne drame. Njihova kolizija je navadno široko razvejana in naravnane so k pesniškemu posploševanju problemov. V dramskih delih te vrste osebe nekako izgubijo prvinski pomen značajev, ki naj bi bili v dogajanju razčlenjeni in razkriti. Dominanta dela postaja bodisi dramski položaj ali dramski dogodek. Naj je imel značaj alegorije ali parabole, dobival je t.i. višjo, simbolično veljavnost, enako kot večina oseb. Navadno to niso psihološko diferencirani in izdelani značaji, temveč utelešenje določenih življenjskih načel ali osnovnih človeških lastnosti. S

¹¹ Siegfried Melchinger, *Drama zwischen Shaw und Brecht*, Bremen 1961⁴, Theater der Gegenwart, Frankfurt/Main 1956. Prim. še: Jan Grossman, *Drama a režisérův sloh*, Divadlo 10, 1958, 99—114 str.

tem v zvezi je značaj in narava dramskega konflikta, ki temelji na srečanju človeka z nečloveškimi »usodnimi« silami. S tako redukcijo so osebe hiperbolizirane ali prikazane v grotesknem ali satiričnem pretiravanju.

Naravno je, da se v teh dramah dialog odmika od značajske funkcije in evokacije okolja, ima oslavljen odnos do zunanje predmetne resničnosti in teži k idejni problematiki dela, ki ni skrita v osebah in njihovih medsebojnih odnosih, temveč je razgaljena, včasih že kar z očitno provokativnostjo. V skrajnih legah se torej drama približuje dialogiziranemu eseju.

Dramatika, povezana tako ali drugače z ekspresionističnimi zagoni, obnavlja in spreminja simboličnost dramskih oseb in dogajanja. Ta simboličnost je drugačne vrste kot npr. pri poznejšem Ibsenu, Čehovu ali Gorkem. Ne raste iz dejanja niti ne temelji na realistično prikazanih osebah, temveč ima takoj na začetku značaj abstraktne ali k abstrakciji usmerjene sheme, ki je včasih izrazito poudarjena že s samo označitvijo dramskih oseb (Človek, Moški, Ženska, Strah, Vest itd.). Tako označevanje med drugim kaže, da se je nova ustvarjalnost povojnega obdobja oddaljevala od dediščine psihološko realistične dramatike; vendar so bile te težnje nasprotno prizadevanju za sfilozofiranje drame, hotenju, da bi dramskemu delu vtisnili t. i. metafizično razsežnost.

Hkrati ko se je evropska povojna dramatika oddaljevala od tradicionalne realistične osnove, je prihajala do oscilirajočih žanrskih in stilnih tvorb. Tako npr. prodirajo v ibsenovsko-čehovsko fakturo poznejše simbolistično-ekspresionistične prvine; šlo je za splošnejšo težnjo, usmerjeno k razbijanju mejá med dramskimi vrstami in slogi.

Kako se je v ekspresionistični tok takratne evropske dramatike včlenilo dramsko delo Miroslava Krleže?

Preden poskusimo odgovoriti na to vprašanje, se spomnimo na nekatere starejša Wollmanova zapažanja, ki obravnavajo dramsko tvornost na slovanskem jugu, imajo pa seveda širši domet in splošnejšo vrednost. Kot poznavalec jugoslovanske dramatike in eden njenih prvih sintetizirajočih zgodovinopiscev, pri tem pa raziskovalec od drugod, je Wollman zaznal nekoliko prej kot sami Jugoslovani kulturno specifično slovanskega Balkana; da so namreč že od časov t. i. moderne zahodnoevropski miselni in umetniški tokovi ali programi v jugoslovanskem okolju izgubljali svojo nazorsko pa tudi formalno ustaljenost in določenost ter postajali v svojih hrvaških, slovenskih in srbskih variantah in modifikacijah nekako manj radikalni, manj oblikovani in manj določeni. K temu je med drugim prispevala tudi okoliščina, da je bila — v primer-

javi z razvojno zrelejšimi literaturami — za razvojni ritem jugoslovanskih literatur (in za celotno balkansko kulturno območje) značilna večja dinamičnost, večja naglica in pretrganost. Tako je dolgotrajnemu obdobju stagnacije in različno motivirani narodni samozadostnosti sledil naglo naraščajoč pojav »odpiranja oken v Evropo«, kar se je kazalo v kaotičnem mešanju in istočasnosti različnih teženj, programov in vplivov, velikokrat kar v delu enega samega avtorja. Kot je ugotovil Wollman, sta bili ta istočasnost in mešanje izjemni v evropski in nemara tudi v svetovni književnosti.¹²

Kolikor pa je šlo za sam ekspresionizem, se je treba zavedati, da je bil to prvi evropski »izem«, ki ni prodril na slovanski jug z zamudo, temveč se je razvijal sočasno z drugimi evropskimi literaturami. Od tod njegov izredni pomen za moderno jugoslovansko književnost, zlasti za hrvaško in slovensko; pri Srbih je bil potlačen z drugačnimi težnjami, šolami in smermi — odvisno pač od posameznikove usmeritve in rodovne pripadnosti avtorjev ali skupin.

Splošno značilna je nezmožnost ali pomanjkljiva volja, da bi prišli »do kristalno čistih podob in oblik«, kakor je svoj čas zapisal Dušan Pirjevec,¹³ ko je razmišljal o tipoloških posebnostih jugoslovanskega literarnega razvoja. Od »vojne trilogije« pa je to temeljna poteza zlasti v *Golgoti* in drami *Vučjak*. Za obe deli je značilno sožitje ali vsaj soobstajanje najmanj treh različnih sestavin: psihološko-realistična osnova, vanjo vtkana dediščina naturalizma in simbolizma ter oblikovalni postopki in izrazna sredstva ekspresionistične poetike. Na to je bila pozorna že takratna kritika (npr. Ljubomir Maraković in Dragutin Prohaska), ki je sicer ob pravilnih zapažanjih prišla do zmotnega sklepa, da se hoče Krleža z mešanjem slogov zavestno približati tradicionalni dramaturgiji in okusu občinstva. »Golgota je drama, ki se dá uprizoriti, gledati in poslušati,« je napisal brž po premieri Maraković. »Golgota je drama z dramsko tehniko, drama z močnimi idejnimi poudarki in s konsekvantno ideologijo, drama z oblikovanimi značaji in z vsem tistim, kar je posebej potrebno, da bi občinstvo dramo ne le sprejelo, ampak da bi na odru zaživelo tudi sveže in silno življenje... Krleža se je v njej otresel nevzdržnih ekstravaganc, ekscentričnosti in neznosnih ter izzivalnih poz ekspresionizma, to pa je za prihodnost ekspresionizma pomembno...«¹⁴

¹² Frank Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, 168—232; *Dramatika slovanského jihu*, Praha 1930, 64, 115—116.

¹³ Dušan Pirjevec, *Slovinci a Europa*, *Slovenské pohľady* 83, 1967, 118—124.

¹⁴ Ljubomir Maraković, *Expresionizmus v Horvatsku*, *Slovenské pohľady* 38, 1922, č. 10, 588—591; č. 11, 647—651; č. 12, 709—713.

Izoblikovane značaje, močne idejne poudarke in dosledno ideologijo ima tudi *Vučjak*. V obeh delih so ekspresionistične sestavine izrazite in določujoče, kot so očitne tudi realistično-naturalistične sestavine. Tako se v *Golgoti* poleg bolj ali manj realnih oseb iz vrst revolucionarnega delavstva in izdajalskih prvakov (Kristijan, Pavle, Xaver) nenadoma pojavi skrivnostni zdravnik Hrist, ki je pravi primer ekspresionistične odrske figure, katere vloga je bila skrčena na idejo. Vendar v *Vučjaku* ni tako izrazite dvojnosti pri oblikovanju dramskih oseb kot v *Golgoti*, čeprav je tudi tu težnja k simboliziranju močna. Eva simbolizira »pripaditniškega duha« Amerike in Zahoda; Lazar Margetić, ki je v ural-skem ujetništvu »našel boga«, pa verski entuziazem in misticizem Vzho-da. Dvopomenskost dela se kaže tudi v zgradbi dogajanja: z realistično satiro v prologu in z naturalistično usmerjenimi prizori na podeželski šoli je v drastičnem nasprotju retrospektivni prizor junakovega sna, ki je izdelan čisto v slogu ekspresionistične groteske, vključno z metamorfozo svatov v pogrebne goste oz. pokojnike. Taki in podobni postopki naj bi služili razsnovitvi konkretnega odrskega dogajanja in povzročili pri publiki »metafizično tesnobo bivanja«, kakor jo je razumel ekspresionizem.¹⁵

4.

Po svojem nastanku sodi Krleževa glembajevska trilogija v čas, ko se je v evropski dramaturgiji začelo znova govoriti o krizi gledališča in drame. Čeprav kriza spremlja skoraj vso njuno moderno zgodovino, pa je bila na razpotju dvajsetih in tridesetih let tesnoba nad sodobnim stanjem gledališko dramske kulture upravičena bolj kot kdaj prej. Obdobje ekspresionističnega viharništva je minilo, ne da bi zapustilo trajnejše vrednote; poskuse, iskanja in zagone v drugačno smer pa so prehitro potlačile obnovljene konvencije; vsa novo nastajajoča tvornost resne dramatike se je poleg tega morala upirati prihajajoči komercializaciji.

Že sami naslovi kritičnih sestavkov, knjig in gledaliških del iz tega časa so dovolj zgovorni. Robert Musil je npr. razmišljal »o zatonu gledališča«; in tudi če temu ni docela verjel, njegova analiza nikakor ni vzpodbudna. »Utrujenost, brezupnost in ravnodušnost, ki so ... v gledališki atmosferi zavladale, so prehude, da bi jih bilo mogoče razložiti samo s krizo gledališča,« je zapisal Musil; »to je utrujenost kulture, negotovost, izmučenost duha, ki že več ne ve — čemu ...«¹⁶ H. R. Lenor-

¹⁵ Branislav Choma, O vzniku a charaktere chorvatského expresionismu, 277—290.

¹⁶ Robert Musil, Zánik divadla, v Eseje, Praha 1969, 29—46.

mand piše celó bridko komedijo *Somrak gledališča*, v kateri ob enkratnem primeru tipizira ohromelost vseh sestavin gledališča in dramske umetnosti. Fr. Götz pa se takrat že s samim naslovom svojega publiciranega predavanja loteva gesla o »izdaji dramatikov«. Današnji dramatik, presoja Götz, je izdal svoje poslanstvo in povzročil, da je gledališče izrinjeno iz svojega osrednjega položaja v življenju in postalo kraj zasebne zabave, le še »ornament na robu časa«. ¹⁷

V želji, poiskati izhodišče iz slepe ulice, so se ponujale najrazličnejše rešitve. J. R. Bloch je priporočal dve poti, ki bi gledališče in dramo lahko rešili krize: pot realizma, ki »zrcali kaos« ali pot »nove formacije«, ki ta kaos premaguje. F. X. Šaldi pa je prišlo na misel ljudsko gledališče, ki naj bi občinstvo integriralo in ne diferenciralo; ki naj bi nikogar ne izločilo in bi povežalo vse in vsakogar v neko višjo vez skupne udeležnosti. Kar pa zadeva novo dramsko tvornost, je bil Šalda — sam aktiven dramatik — prepričan, da »nova snov sama po sebi ne zadostuje; vzporedno z njo — ali bolje — pred njo mora biti iznajdljivost nove metode...« ¹⁸

Take so bile torej takratne prognoze, ki bi jih lahko dopolnili z novimi primeri, s prispevki teoretikov praktikov (Karel Čapek, Maksim Gorki, Ervin Piscator idr.) ali pomembnih gledaliških kritikov (Julius Bab, Herbert Jhering, Alfred Kerr idr.). Kakšna pa je bila ustvarjalna praksa?

Kljub različnim potem in ciljem dramskega ustvarjanja na razpotju 20-ih in 30-ih let, kljub generacijski in svetovnonazorski različnosti lahko v tej in poznejši tvornosti ugotavljamo nekaj skupnega: kadarkoli se je dramatik nameril k višjim ciljem, kadarkoli se je namenil povedati kaj bistvenega o narodnem značaju in usodi, je to željo po navadi spremljalo prizadevanje k sintezi, ki naj bi strnila in prevrednotila prejšnje posamične eksperimente. Takšna dela so označevale združevalne, ne razdruževalne težnje. To je počel npr. O'Neill, ko je v svojem vrhunskem delu *Žalost pristaja Elektri* poizkušal s pomočjo moderne psihologije in psihoanalize obnoviti načela antične dramatike in aktualizirati njeno usodnost. Tako je ravnal Maksim Gorki, ko se je po petnajstletnem molku ponovno vrnil k dramski tvornosti in v kratkih dveh letih napisal tri drame, od katerih sodi *Buličev in drugi* k njegovim vrhunskim stvaritvam. Tudi Karel Čapek se je kot avtor *Matere* oddaljil od večslikovne oblike, ki je bila značilna za njegovo dramatiko od *RUR-a* do

¹⁷ František Götz, *Zrada dramatiků, Studie o soudobém světovém dramatu*, Praha 1931.

¹⁸ F. X. Šalda, *Dnešní krize dramatická a divadelní*, Šaldův zápisník 6, 1933 do 1934, 45—54.

Bele bolezni. V tej svoji poslednji drami, v kateri je šlo za biti ali ne biti celega naroda, je ustvaril moderno tragedijo na antičnem tlorisu z ohranjenim načelom treh klasičnih enotnosti. Klasični obliki drame, speti v tri dejanja, ki se odigrajo v eni sami noči, je dal naposled prednost tudi Miroslav Krleža, ko je v svoji glembajevski trilogiji hotel razjasniti korenine bolezni, ki je ogrožala organizem skupnosti.

Za vsa ta dramska dela je značilna zamisel družinske drame z izpostavljenjo temo iluzije in samoprevare, torej takega dramskega ustroja, ki je bil v obdobju neposredno po vojni že v ozadju. Naj je bila vloga družine v teh modernih družbenih dramah še tako različna, je šlo v vsaki za to, kako razširiti območje privatnega, ga povišati in razširiti v nadosedno, družbeno, zgodovinsko območje, približno takó, kot je o tem govoril in pisal Piscator, ko je formuliral načela političnega, tj. družbeno angažiranega gledališča.¹⁹

Koncentracija dramskega dogajanja med »štiri stene« t.i. komorne družinske drame ne pomeni nujno tudi odklon od družbenih procesov, omejitev na privatno in »duševno« dogajanje. To je med drugim potrdila tudi poznejša teorija in praksa svetovne dramatike. Tako je bilo npr. poudarjeno, da je posebna moč psihologizma v Millerjevi drami *Smrt trgoveškega potnika* in njene zgradbe v tem, da »duševno« področje pojmuje kot območje, kjer se zbira in razčlenjuje socialno ter »zgodovinsko« dogajanje. Da torej taka drama ni več drama privatnih skrbi, temveč drama širokega procesa. In da ta proces — ki je razkrivajoča podoba družbe v času in sodba o njej — ni sestavljen samo iz oprijemljivih dejstev in dokumentov, ampak se kaže v monumentalnem boju človeka za smisel svoje lastne eksistence.²⁰

Tako tudi Krleževa dramska trilogija o Glembajevih ni bila samo nova skušnja v starem slogu, kaj šele izraz nazorskega konservativizma ali dramaturške starosvetnosti. Kot drugi veliki dramatik je Krleža v svojem drugem dramskem ciklu poskušal »premagati kaos« tako, da ga je izrazil in upodobil. In pri tem si je moral neizogibno postaviti vprašanje: kako upodobiti kaos, razkroj in agonijo glembajevščine, ne da bi temu kot avtor in umetnik podlegel, temveč da bi obvladal urejeno obliko in se povzpel k novi, višji stopnji zavesti. Vzglede za to je našel v starejšem ibsenovsko-strindbergovskem izročilu, ki se mu je na poti k novi klasičnosti zdelo najprimernejše.

Dramsko dogajanje posameznih delov trilogije poteka vsakokrat v eni sami noči: v poznem poletju, v letu pred prvo svetovno vojno (Go-

¹⁹ Ervin Piscator, *Politické divadlo*, Praha 1973.

²⁰ Jan Grossman, *Rozprava s Brnem*, Divadlo 12, 1962, 487—495 str.

spoda Glembajevi); v zgodnji jeseni leta 1922 (V agoniji); v marcu leta 1925, v času karnevala (Leda). In ta noč je v duhu ibsenovske dramaturgije tisto zadnje dejanje tragedije, pri Krleži seveda bolj tragične groteske, katere prejšnji dogodki so se odigrali že davno prej.

Samo na prvi pogled se lahko zdi, da je Krleževa trilogija nekakšna zapoznala inačica dramskega naturalizma, ki ga je prešla evropska dramatika v nekaterih kasnejših delih Ibsena, Strindberga ali Wedekinda. Krleža je nekoč sam napisal, da njegove drame glembajevskega cikla niso in ne želijo biti nič drugega kot psihološki dialog po vzoru severnjaške šole 90-ih let, kar da je še zmeraj prvi primer te vrste v hrvaški literaturi, in to s štiridesetletno ali celo s polstoletno zamudo.²¹

Res bi bilo mogoče razpravljati tudi o naturalističnih postopkih, o avtorjevi zavzetosti za temne strani življenja, o njegovi zaljubljenosti v psihopatologijo in v človeške padce — da ne govorimo o tem, kako je Krležev pogled v razrito notranjost gospodov Glembajev in njihovih zdegeneriranih potomcev hkrati pogled v ustroj fevdalno-buržoazne Hrvatske, da je njegova psihologija, kot pri vseh velikih umetnikih, hkrati tudi sociologija. In predvsem, da je to nepomirljiv pogled umetnika, ki nima namena družbeni razkroj samo ugotavljati in razčleniti, ampak ga tudi izpuliti s koreninami vred.

Za dinamični Krležev naturel je značilno, da si neprestano prizadeva, približati se témi z najrazličnejših strani in v najrazličnejših legah: s polemiko, pamfletom, travestijo, sarkastičnimi izpadi itd., pa tudi s posplošujočimi avtorjevimi premisleki v podtekstu dvogovorov, s spoznanjem, ki presega življenjsko obzorje protagonistov in zmore zviška pogledati na krutost, banalnost, grozo in tudi na smrt.

Leon Glembaj, ki se v sebi zaman bojuje s podedovanimi besi, se na koncu vrže na svojo mačeho in jo umori, saj v njej vidi glavni vzrok družinske katastrofe in nagle očetove smrti. Baron Lanbach, podpolkovnik nekdanje c. in k. kavalarije, se ustrelil pred očmi svoje žene Lavre, ker je dojel, da niti ljubezenske avanture, igralska strast in alkohol ne morejo biti trajno nadomestilo za izgubo življenjskega cilja in smisla. In hitro zatem se z istim revolverjem ustrelil tudi Lavra, brž ko ugotovi, da jo bo zapustil njen dolgoletni ljubimec, s katerim se je po Lanbachovi smrti nameravala poročiti. V taboru na galicijski fronti se med umikom pred rusko ofenzivo med seboj postreli peščica avstrijskih oficirjev, brž ko padejo družbene konvencije. Drug za drugim se zavejo, da ubijajo na ukaz od zgoraj. Aretej umori barona von der Blootena, ko v njem »spozna« svojega nekdanjega rablja, in njegovo truplo porine v globok

²¹ Miroslav Krleža, Osječko predavanje, 247—250 str.

jašek. Samo protagonisti *Lede* bodo še naprej živetarili, ker so se zavabili, da v njihovih enodnevnih eksistencah ni prostora za tragedijo, ampak le za tragikomično grotesko...²²

Krleževa analiza življenjske resničnosti se ne odpoveduje pravici, argumentirati z zanikanjem, in osebe njegovih dramskih dogodkov so — na prvi pogled paradoksnost — nasprotje ideala, ki se kot rdeča nit vije skozi pisateljevo razmišljanje: da bi bil človek v boju z vsem diluvialnim v sebi in okrog sebe človeku »svetinja«. Paradoks Krleževega postulata in njegove ustvarjalne prakse pa je le navidezen. Pojavlja se zaradi premajhne zmožnosti, da bi razumeli miselno problematiko Krleževih dram zares celostno, jo razumeli kot nenehno iskrenje med upodobljeno resničnostjo in dramatikovim idealom »počlovečenega« človeka, ki je v njegovih dramah (in nuce) nenehoma prisoten. Nastaja iz nezaupanja v jasnovidnost dramske analize. Na vprašanje, kako človeško živeti, Krleža ne odgovarja z življenjskimi usodami svojih junakov, na katere skoraj vedno preži nasilna smrt, ampak s svojo usmerjajočo predstavo človeka in sveta, ki kaže pod površino oseb in dogodkov. Kajti za Krležo (kot za Brechta ali Arthurja Millerja) odločilno bojno polje ni oder, ampak zavest publike.

5.

Kot vodilna osebnost takratne jugoslovanske kulture in eden od mednarodne plejade socialističnih umetnikov, ki segajo in vplivajo s svojim delom daleč čez svoj literarni krog, se je Krleža okrog svoje sedemdesetletnice, po skoraj tridesetletnem molku, spet pojavil kot aktiven dramatik z dolgo časa nastajajočo dramo *Aretej ali Legenda o sveti Ancili, rajski ptici* (1959).²³ Drama priča o njegovem razvoju od ibsenovsko-strindbergovsko neizprosnega analitika življenja hrvaškega plemstva, kakor se kaže v glembajevskem ciklu, do novodobnega npravnega skepticizma. Delo je tokrat nastalo iz prepričanja, da kljub vsem tehničnim in civilizacijskim zagonom »iz nas še kar naprej telefonira gorila«, in da kakorkoli »je človeška roka dovršena mojstrovina, ki ji ni

²² O glembajevski trilogiji prim. zlasti: Ivo Vidan, *Ciklus o Glembajevima u svom evropskom kontekstu*, Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, 461—540; Oto Bihalji-Merin, *Nekoliko opštih misli o današnjem pozorištu a specijalno o Gospodi Glembajevima*, Miroslav Krleža, Zagreb 1963, 106 do 110; Veselin Masleša, *Miroslav Krleža: U agoniji*, 118—120; Filip Kalan, *Ženska, smrt in lira*, 157—163; Ervin Šinko, *Lirika u komediji jedne karnevalske noći*, 305—309.

²³ O Krleževi zadnji drami prim.: Branko Hećmović, *Aretej*, Miroslav Krleža, Zagreb 1963, 524—531; Josip Vidmar, *Miroslav Krleža: Aretej*, 532—537; Ivo Frangeš, *Aretejova poruka*, Krležin zbornik, Zagreb 1964, 325—329; Vladimir Kralj, *Drama o intelektualnem etosu*, Naša sodobnost 25, 1960, 385—390.

mogoče ničesar dodati niti odvzeti«, je ta mojstrovina vendarle še zmeraj »roka opice«.

V upodobitvi agonije dveh civilizacij — tiste davne, iz časa zatona rimskega imperija, in »naše«, iz dobe nastopajočega mednarodnega fašizma v letih med obema svetovnima vojnama — je Krleža opustil metodo običajne psihološke drame, ki je bila značilna za prejšnjo fazo njegovega oblikovanja, in poskušal ujeti nasprotja razredno in vladarsko razdeljenega sveta s kompleksnejšo zgodbo, ki lahko dojame ne le široke miselne razsežnosti, ampak tudi in predvsem sooči družbeno-nravno podnebje dveh časovno oddaljenih in pri tem moralno nenavadno podobnih stoletij — četrtega in dvajsetega.

Organizacijsko načelo dela je zgodba, ki spominja na antične parabole in je povezana z resničnim dogajanjem druge polovice 30-ih let, ko je Evropi grozila ali osvajalna vojna ali čuden, sramoten mir. Prvotni dramski položaj, ki je miselno jedro parabole, se še enkrat ponovi, kakor se (po Krleževem mnenju) nenehoma ponavlja nravni debakel človeka nasproti oblastnemu pritisku. Tudi način, kako ravnata oba protagonista — zgodovinski hipokratovec iz Kapadocije in podobno razmišljujoči (tudi podobno popustljivi) humanistični zdravnik Morgens; prvi nasproti cesarskemu režimu samovolje in nasilja, drugi v vzdušju nič manj barbarskega fašizma. Oboje kaže avtorjevo skeptično, v krvavi izkušnji obeh svetovnih vojn okrepljeno spoznanje o majavih temeljih človeške morale. Kajti ljudje po Krleževem mnenju so pod vplivom določenih okoliščin zmožni napraviti vse. Nedvomno je prav s tem Krleža povojno dramatiko naravnal k velikopoteznim ciljem, odgovarjajoč na vprašanja, ki so vredna pravega poslanstva velike dramatike: kakšne so današnje možnosti preživetja človeškega rodu ...

Krleža ni bil edini živčih svetovnih dramatikov, ki so si v atomski dobi v dramskem delu postavili takšno vprašanje. Postavljal si ga je enako neizprosno (in še z večjo umetniško prepričljivostjo) že nekaj prej Bertolt Brecht v *Življenju Galileja*, posebno v drugi in tretji verziji iz let 1948 in 1955. V luči tega najbolj usodnega vprašanja je nastala tudi Nezvalova dramska parabola *Danes sonce še zahaja nad Atlantido*, delo s sijajnim namenom, a z nedoseženo uresničitvijo. In samo malo za Krležovo noviteto prihaja s svojimi atomskimi *Fiziki* Dürrenmatt. Vsi ti ne pišejo svojih dram več iz predpostavke »kaj bi se zgodilo, če bi«, ampak iz tesnobenega prepričanja, da si sredi 20. stoletja ni več mogoče misliti, da bo znanost za vse poskrbela; nekdo bo moral poskrbeti tudi za znanost ...

Krležev *Aretej* je torej tudi igra o morali intelektualcev, o njihovem srečanju z najusodnejšimi izbirami: ali kloniti pred močnejšimi in si z uslužnim sodelovanjem pri zločinih zagotoviti dober položaj ali pa se upirati pritisku in nasilju — z vsemi strašnimi posledicami, ki sledijo iz takega ravnanja za »revoltirajočega človeka«.

Kot dramatik, ki je imel pogum in zmožnost, izraziti eno izmed odločilnih vprašanj človeške družbe v drugi polovici 20. stol., vprašanj, katerih so se lotevali tudi drugi veliki dramatikci naše dobe. Kakor Brecht, Dürrenmatt, Sartre in Miller je moral tvegati tudi Krleža. Delo bi prej lahko izzvalo spore kot navdušen sprejem. Taka možnost je že v sami naravi t. i. velikih del, zlasti pa v nekakšni nezmožnosti večine ljudi, da bi »na stvari ocenili to, kar v njej je«, kot je spoznal Miller. »V današnjem času večkrat ne znamo ločevati med nizkim in visokim, med širokim in relativno ozkim posnetkom, in smo zato /.../ na milost in nemilost prepuščeni afektom; to pomeni, če majhna igra dobro odigra svoje afekte, je enako dobra kot velika igra, ki gre v večjo širino ... Kajti zmerom drži, da na majhnih stvareh z majhnim dihom najdemo manj napak kot na velikih ...«²⁴

Krleža se je v *Areteju* odločil, da ne bo prilagajal miselnega bogastva tradicionalni dramski tehniki, ampak da bo dramsko tehniko podredil vsebini in pomenu. Toda prav preobilica misli je povzročila, da se je pod njenim pritiskom razbila tudi tista ohlapna dramska oblika, ki si jo je izbral za svoj poseben način sporočila: ni namreč prišlo do epiziranja drame, ampak do retorizacije, tako da so pomembne, modre in težke misli sporočene v dvogovorih, čez rampo, namesto da bi postale gradbena tvar, ki se je vsesala v slikovno tkivo dela. Verjetno je prišlo do tega zato, ker je Krleži manjkal živi stik z gledališčem, kakor si ga je vse do svoje smrti ohranil npr. Bertolt Brecht.

6.

Krleževa dramatika, nastala v vrtincih svojega časa, je že sama po sebi razburljivo delo, vendar polno smisla. To razburljivo dramatičnost sta ji vtisnila njen notranji miselni ustroj in zunanja, družbena usoda.

Vrsto let je doživljala nerazumevanje in trdovraten odpor. Označevali so jo za nedramatično, nekulturno, grobo propagandistično, škandalozno ... Konservativci in izraziti nazadnjaki hrvaške in druge jugoslovanske javnosti so jo proglašali za »blato«, »sramoto«, »nesramnost«,

²⁴ Prim. Arthur Miller, *Stíny bohů*. Kritický pohled na americké drama, *Světová literatura* 5, 1960, č. 1, 120–128.

»gnus«, s katerim »da je bila zastrupljena naša mladina«. Primerjali so jo s soho, »ki ima noge v cementu, telo iz drugačnega gradiva in na ramenih globus iz milnega mehurja«.

Že naštudirane drame so bile včasih imenovane »svinjarija« in prepovedane nekaj ur pred premiero. Ali pa so bile »sramoten napad na javno moralo« in vzete z repertoarja po dveh, treh reprizah. Izzivale so živčne zlome desničarskih ministrov kot dobro tempirana bomba »na predvečer komunističnega puča« pod temelji t. i. spodobne družbe. Podkupljivi pisarji so poročali o »popolnem neuspehu«, o »odklonitvi občinstva« itd., tudi ko do premiere sploh ni prišlo.

Kot druga Krleževa tvornost je tudi njegova dramatika doživela hude valove protesta, vulgarizacije, psovanja in prekletstva. Vsi ti »dobro mišljeni« avtodafeji, vse te histerične obdolžitve in izključitve, vse se je s časom začelo premikati s sramotilnega odra. »Krleža... odpira pot prebujenju s tem, da prikazuje neumnost, razkroj in gnilobo in da s svojim delom uči sovražiti tisto, kar dekadenco v družbi uzakonjuje in ohranja«, ²⁵ je pisal že leta 1931, ob prvi tuji uprizoritvi Gospode Glembejevih Frank Wollman. Napovedal je torej sloves, ki si ga je Krležovo delo, »dragocena snov za pripravo revolucije«, pridobilo v naslednjih letih. Kot potrdilo pesnikovega gesla, da »misel, naslonjena na karakter, vedno prodre do svoje slave«.

РЕЗЮМЕ

Мирослав Крлежа не является только одним из крупнейших современных югославских драматургов, которых пьесы почти не сходят со сцен югославских театров, но и одним из тех, которых творчество оказало большое влияние на развитие мировой драматургии в первой половине 20-го века (Горький, Пиранделло, Шоу, О'Нил, Жироду, Брехт). Хотя драматургия Крлежи, что касается числа произведений, занимает в его обширном и разнообразном творчестве относительно небольшое место, она несомненно представляет одно из вершинных интеллектуальных и художественных достижений его творчества. Крлежа предпочел драматический жанр другим литературным жанрам именно тогда, когда он хотел выразить свои заветные мысли о наиболее волновавших его, как писателя и человека, проблемах. Именно его драматургия, а прежде всего трилогия о Глембаевых, как первая прославила Крлежу и за границей. Творчество Крлежи прославилось в мире как типичное создание хорватского и югославского творческого вдохновения. Крлежа принадлежит числу тех писателей, которых национальный характер произошел «из отрицания»; он среди тех писателей, которые поняли, что они могут быть полезными лишь тогда, когда открывают своему народу всю правду с зорким взглядом на все

²⁵ Frank Wollman, Miroslav Krleža, Divadelní list 7, 1931—1932, 122—128.

окружающее их. Крлежа не относился к традиции и чужим примерам абстрактно, он умело ориентировался в вопросах творчества и это помогло ему найти те ценности, помощью которых ему самому удалось выразить свои собственные темы и мысли. Драматургия Крлежи, рожденная в омуте наших дней, представляется нам в виде ряда волнующих нас произведений, полных смысла.

KRČMERY JEVO »PESNIŠKO PRIJATELJSTVO« Z OTONOM ŽUPANČIČEM

Štefan Krčmery je imel poseben idejni odnos do kulture in književnosti malih narodov; s tega stališča je cenil tudi Župančičevo pesem in njegove pesemske prevode.

Štefan Krčmery had his own special intellectual attitude towards the culture and literatures of small nations; it is from this point of view that he regarded Župančič's poetry and his translations of poetry as highly valuable.

V slovaški književnosti je Štefan Krčmery (1892—1955) dedič narodnoprerebne izročila 19. stoletja, kakor ga predstavljata še imeni L'udovít Štúr in Svetozár Hurban Vajanský. Z obsežnim in raznovrstnim slovstvenim ustvarjanjem in izredno razgibanim kulturno organizacijskim delovanjem je Krčmery globoko posegel v slovaško slovstveno in družbeno življenje prvih desetletij našega stoletja: bil je pesnik, slovstveni teoretik in kritik, estēt, prevajalec ter kulturnopolitični, narodno vzgojni in prosvetni delavec. Bil je temeljit poznavalec in teoretik starejše in novejše umetne slovaške književnosti, ljudskega slovstva in zgodovine; imel pa je tudi — kot skoraj nihče izmed njegovih slovaških sodobnikov — nenavadno široke razglede po svetovni umetnosti in filozofiji.

Z njegovim imenom sta tesno povezana zgodovina in delovanje Slovaške matice (Matica slovenská) v letih od 1919 do 1932. Krčmery je po I. svet. vojni izoblikoval koncept Slovaških razgledov (Slovenské pohľady), osrednjega časopisa za slovaško književnost in kulturo, in kot njihov glavni urednik več kot deset let (1922—1933) usmerjal slovstveno in umetnostno življenje na Slovaškem v duhu svojega življenjskega programa: »povezovati književnost včerajšnjega dne z jutrišnjim«, kar pomeni biti most med preteklostjo in sedanostjo.¹ Oživil je kulturno dediščino starejših rodov, vendar hkrati posvečal pozornost tudi sodobni umetnosti, želeč razširiti slovaško kulturno obzorje. S peresom in živo besedo je segal tudi v politično življenje: v polemikah je branil slovaško narodno neodvisnost in se upiral »čehoslovačenju«.

Krčmeryjevo javno delovanje je bilo razmeroma kratko, toda plodno. V približno petnajstih letih je obogatil slovaško književnost z nekaj pesniškimi zbirkami, umetniško prozo, prevodi pesniških in dramskih

¹ Slovensko a jeho život literárny, Slovenské pohľady, 1922.

besedil ter zapustil pomembne razprave s področja slovstvene vede in teorije ter estetike: prim. *Pregled zgodovine slovaške književnosti in kulture* (1920), *Ljudje in knjige* (1928), *Stopetdeset let slovaške književnosti* (1943) ipd., kar je vse skupaj sintetičen prikaz zgodovine slovaške književnosti.

Krčméry se tudi v obdobjih, ko je svoje delovanje usmerjal k ljudskemu slovstvu, ni zapiral pred drugimi književnostmi, temveč je slovaško književnost pojmoval in razlagal širše. Z drugimi književnostmi ni stopal v stik le kot pesnik in književni kritik, temveč tudi osebno, s potovanji in pesniškimi prevodi. Slovaško književnost je želel povezovati z drugimi ter doseči vzajemno prelivanje.

Krčméryjeva prevajalska ustvarjalnost je bogata, njegovi interesi zelo široki. Prevajal je lirski, epski in dramski dela iz raznih jezikov, obdobj in književnih smeri, vendar predvsem poezijo romantikov, simbolistov in impresionistov. Glavno področje njegovega prevajalskega dela je bila madžarska književnost, sledile so književnosti Zahodne Evrope ter slovanskih narodov.

V središče Krčméryjevega zanimanja za zahodnoevropske književnosti sodita provansalska poezija in njen najvidnejši predstavnik, »veliki sin provansalskega kmeta« — Frédéric Mistral. Prevajal je njegovo poezijo, zlasti odlomke iz *Miréja*, in druge pesmi. Spomin na Provanso, na »kraljestvo sonca«, »pokrajino ljubezni«, odseva tudi iz Krčméryjevih izvirnih pesmih. Zanimanje za provansalsko književnost mu je raslo iz zavesti o kulturno-politični podobnosti med Provanso in Slovaško, o podobnosti med veliko književno provansalsko renesanso² in šturovskim gibanjem in končno med provansalsko in slovaško književnostjo. Mistral, pesnik svetovnega imena, je potrjeval Krčméryja v prepričanju, da tudi majhni narodi lahko ustvarjajo veliko književnost.

Iz slovanskih književnosti je Krčméry prevedel nekaj del ruskih in ukrajinskih pesnikov (Lermontov, Nekrasov, Jesenin, Ševčenko, Duhnovič). Iz južnoslovanskih književnosti je prevajal samo Otona Župančiča.

Krčméry je tudi v Slovencih našel podobnost s slovaškim narodom. Ko se je leta 1921 vračal s študijskega potovanja v Parizu, se je ustavil tudi v Ljubljani in se začel živo zanimati za življenje Slovencev. V Ljubljani je obiskal Slovensko matico in uredništva leposlovnih časopisov (o čemer je pisal Jozefu Škultetyju pismo z dne 17. julija 1921). O zgodovini Slovencev, njihovi deželi in glavnem mestu ter o njihovem poli-

² Félibrige (provansalsko *félibre* 'poznavalec'), provansalska literarna šola, ki sta jo ustanovila J. Roumanille in F. Mistral na kongresu pripadnikov provansalske književnosti (21. maja 1854).

tičnem življenju je objavil obsežen članek v Národnih novinah.³ Kot urednik Slovaških razgledov je v svoj časopis uvrščal notice in književne vesti iz Slovenije, ki jih je zanj pisal Ivan Zorec (o Aškercu, Tavčarju itd.). Slovenskemu pesniku Otonu Župančiču je ob petdesetletnici posvetil jubilejni članek, v katerem je zapisal, da je »Župančič /.../ otrok svoje dobe, duša, ki utripa v ritmu velikih mest in je prepojena z njihovo vero, vendar so vlakna te duše zraščena z domovino, domovino pa ima eno samo: polja, ki jih orjejo plugi, travnike in vrbe nad potokom, potna čela, škrjančka, slamnato streho in vso lepo gričevnato Slovenijo, siromašno, toda polno duše in ljubezni in prešernosti dobrih ljudi, stisnjeno v kot med dva tuja svetova.«⁴

Krčméryja privlači torej pesnik domovine, veliki mojster, zlasti pa »velika, skoraj posvečena žalost Župančičeve poezije«, njegova »bridka disonanca med domom in svetom«, v kateri zmaga duh domovine, pesnik, katerega »duša izžareva žalost in svetlobo in preliva vsak trenutek v glasbo verzov. Svojski je, njegova kmetiška duša je vraščena v novo življenje, njegova pesem je najbolj resnična pesem Slovenije, ker se v njej spopada narava s civilizacijo in ker izraža boleost in vero tega spopada. In to se zrcali v pesniškem jeziku, ki združuje pogumno simbolično izpoved z vaško preprostostjo ljudske pesmi.«⁵

Krčméry je tudi prepričan, da bi bila Župančičeva poezija, če bi našla dobrega prevajalca, slovaškemu bralcu zelo blizu. S svojimi prevodi pa je želel vzbuditi zanimanje za Župančiča na Slovaškem.

Krčméry omenja Župančiča tudi še drugje. Visoko ceni njegovo knjigo »zelo sveže, izrazite, miniaturne poezije«⁶ — *Sto ugank*, na drugem mestu pa primerja oslepelega delavca v pesmi češkega pesnika Jiříja Wolkerja (*O očích topičových*) z motivom iz Župančičeve *Žeb-ljarske*;⁷ posebej poudarja tudi dejstvo, da je Župančič prevedel žalostno in melanholično slovaško ljudsko pesem *Zabučale gore*, ki se je popolnoma ujela s pesnikovim značajem (Krčméry je prevod te pesmi v celoti natisnil v omenjenem jubilejnem članku).

Tretjo pesem iz cikla Manom Josipa Murna Aleksandrova *Kaj je škrjančkov kmet po brazdah nasejal* (Čez plan, 1904) je Krčméry v prevodu naslovil z *Za mŕtvym poetom*. Pesem je pesniška ocena Murnove impresionistično-simbolistične poetike in njegovih vaških motivov. V

³ Narodné noviny, 1921, št. 167, str. 3—4.

⁴ Štefan Krčméry, Oton Župančič, Päťdesiatročnica slovinského básnika, Slovenské pohľady, 1928, s. 52—54.

⁵ N. m.

⁶ N. m.

⁷ N. m.

prvih dveh kiticah se prepletata akatalektični šeststopni in hiperkatalektični štiristopni jamb 12 A, 9b, 12 A, 9 b oz. 12 A, 9 b, 12 A, 9 b, tretja kitica ima akatalektični tristopni jamb 6 A, 6 A, rima je v prvih dveh kiticah prestopna, v tretji zaporedna, prevladujoče moška:

Škovránkov nasial var' po brázdach hospodár,
že celá spieva mladá niva?
Svetelný zpoza hôr vyskočil tatoš zôr,
nebo mu vlaje zlatá hriva.

Jak spievať' o vesne? Či volat' o voľnosť?
Ó, snov je plná, plná stráň.
V polnoci návštevou mi prišiel mračný host',
a musím, musím mysliet' naň...

Škovránky, polia, kvet,
on bol to — váš poet.

Pesem je bila objavljena v *Z cudzích sadov*, Martin, 1944, str. 7. Metrični vzorec in kitična zgradba prevoda se popolnoma ujemata z izvirnikom.

Uvodna pesem iz Župančičeve osrednje pesniške zbirke *Samogovori* (1908) *Mož na hribu* ima v Krčméryjevem prevodu naslov *Hej, oblaky* (objavljena na istem mestu kot prva). Pisana je v štiristopnih trohejih in v štirivrstičnih kiticah z zaporedno žensko rimo: prvi, drugi in četrti verz vsake kitice ima kot refren vprašalni prislov *kam*:

Hej, oblaky ponad polia — kam?
kam je, rieka, tebe vól'a — kam?
I vy stromy kamsi chcete,
i to lístie i to kvietie — kam?

Strmou ciestkou deva biela — kam?
Zásterka i šatky kriela — kam?
Vietor s koňmi splašenými,
na tych koňoch mladé dni mi — kam?

Krčméry je (na istem mestu) prevedel tudi Župančičevo *Dumo*, ta pesnikov idejni in pesniški program: specifično pojmovanje vitalizma in oblikovanje konflikta med domom in svetom.

V *Dumi* se prepletajo nerimani tri- do šestnaglasni verzi, približujoči se daktilu in spominjajoči na heksameter. Metriko izvirnika in prevoda si oglejmo na prvih dvanajstih verzih:

Verz	Izvirnik			Prevod		
	Dolžina verza v zlogih	Naglas na zlogih	Število naglasov v verzu	Dolžina verza v zlogih	Naglas na zlogih	Število naglasov v verzu
1.	11 (5 + 6)	1, 4, 7, 9, 11	5	12 (5 + 7)	1, 4, 7, 9, 12	5
2.	14 (5 + 9)	1, 5, 8, 10, 15	5	14 (9 + 5)	1, 2, 7, 10, 15	5
3.	12 (8 + 4)	1, 4, 7, 9, 12	5	11 (7 + 4)	1, 5, 5, 8, 11	5
4.	12 (4 + 8)	1, 4, 7, 9, 11	5	12 (4 + 8)	1, 5, 6, 9, 11	5
5.	15 (9 + 6)	1, 4, 7, 10, 15, 15	6	16 (5 + 11)	1, 5, 7, 10, 12, 15	6
6.	15 (6 + 9)	1, 5, 6, 8, 11, 14	6	16 (7 + 9)	1, 5, 6, 9, 12, 15	6
7.	13 (5 + 8)	1, 4, 7, 10, 15	5	12 (5 + 7)	1, 5, 7, 9, 12	5
8.	12 (5 + 7)	1, 4, 7, 9, 12	5	11 (5 + 6)	1, 5, 7, 9, 11	5
9.	9 (5 + 4)	1, 4, 7, 9	4	9 (5 + 4)	1, 5, 7, 9	4
10.	15 (5 + 10)	1, 4, 7, 10, 15, 15	6	14 (5 + 9)	1, 5, 6, 8, 12	5
11.	11 (5 + 6)	1, 4, 7, 9, 11	5	10 (5 + 5)	1, 5, 6, 9	4
12.	12 (4 + 8)	1, 4, 6, 9, 12	5	12 (7 + 5)	1, 5, 5, 8, 11	5

Krčméryjev prevod:

Počul som pieseň i čul som pejúci hlas,
hlas muža, akoby odvetu ženskému hlasu;
čul som, ako je zvučalo moje srdce.

Pieseň muža i odveta ženskej pesni:

Prostred polian si i spievaš mi pieseň zelenú celú,
pieseň vetra i vetiev i trávy i slнца na trávě,
pieseň bežiacich i pieseň stojacich vŕn.
pieseň strieborných i pieseň zlatých vŕn —
pieseň potokov i pieseň žit.

»Ako stuhami spáté sú cestami dediny;
kostol nad strechy vypína hlavu,
s výšky hl'adiac pod seba na činy l'udí ...

Metrični vzorec (pretežno nepopolni daktil) se uresničuje tako v izvirniku kot v prevodu na podlagi ljudske poetike in upošteva uresničitvene možnosti v obeh jezikih. Redke razlike, ki jih je opaziti že v analiziranem odlomku, izhajajo iz osebne poetike avtorja in prevajalca. V Krčméryjevem prevodu ni verzov 208 do 219.

Krčméryjev prevajalski izbor iz Župančičeve poezije je sicer skromen, vendar reprezentativen. Njegovi prevodi dosledno upoštevajo metrična navodila izvirnika in dosledni so tudi leksikalno in skladenjsko, ker upoštevajo besedno ekspresivnost in pesniško slikovitost izvirnika. Krčméry včasih arhaizira pesniški jezik (*tatoš* namesto *koň*, *kriela* namesto *krídla*) in nevtralna jezikovna sredstva izvirnika stopnjuje na začetku in sredi pesmi.

Krčméryjeva usmeritev v provansalske književne tokove in v slovensko poezijo je rezultat širše idejne orientacije v kulturo »kmetjskih« narodov, malih kulturnih področij. To potrjuje tudi njegovo prevajalsko zanimanje za poljskega podhalanskega pesnika Przerwo-Tetmajerja. Krčméry je navezoval pesniška prijateljstva (Mistral, Župančič) z ustvarjalci, ki so rasli in se oblikovali v sorodnih narodnih in družbenih razmerah. Izredno se je zanimal ne le za usodo književnosti, temveč tudi za usodo lastnega naroda in na osnovi takih stikov je želel usmerjati solidarnost z omenjenimi narodnimi skupnostmi ter tako preseči okvire majhnosti, osamelosti in izolacije, kar je bilo v njegovem času za Slovaško še zelo značilno.

РЕЗЮМЕ

Поэт, литературный критик и теоретик Штефан Крчмеры (1892—1955) — известная личность в словацкой литературе между двумя войнами. Как деятель на культурном поприще (с 1919 г. по 1932 г. он был секретарем Словацкой матицы), как переводчик и критик он вступал в контакты с другими литературами. Особое внимание надо обратить на его интерес к культуре малых народов и этнических групп, прежде всего на его интерес к провансальской и словенской литературам. Как представитель малой нации он открывал сходные черты в судьбах и культурах упомянутых народов и в словацкой культурной жизни. В качестве главного редактора журнала «Словацкое обозрение» (Slovenské pohľady) он знакомил словацкое общество с историей, литературой и культурой Словении. В юбилейной статье по поводу пятидесятилетия со дня рождения О. Жупанчича он высоко оценил его поэзию и перевел несколько выдающихся произведений поэта. Анализ его переводов показал, что они по своему метрическому, строфическому, семантическому как и метафорическому строю — адекватны словенским оригиналам.

NOVA SLOVENSKA SLOVNICA

1 Zgodovina nekaterih obdobjih je najbrž napisana svetleje, kakor so si jih predstavljali ljudje, ki so jih neposredno doživljali ali opazovali od blizu, sredi svojih in tujih vsakdanjih skrbi, hitenja, preprirov in stisk, ki pogosto zamegljujejo ali sploh onemogočajo širši in nepristranski razgled po dejanskosti ter ločevanje pomembnega od bolj ali manj zanemarljivega. Če skušamo z mislijo tega nekoliko esejističnega uvodnega stavka preleteti današnje slovenistično jezikoslovje, se nam zazdi, da zanj skoraj gotovo velja: marsikatero delo, ki je nastalo ali še nastaja v sedemdesetih letih, je tako pomembno, da bi lahko pomenilo mejnik v razvoju stroke. Mislimo na Akademijin Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Bezlajev Etimološki slovar slovenskega jezika, Toporišičevo Slovensko slovnico in pripravljajoči se novi Slovenski pravopis — že po zasnovi, v marsičem pa tudi po izpeljavi kapitalna dela ne samo za slovenistiko, temveč tudi za širšo znanstveno javnost in za vso slovensko skupnost.

Take knjige po eni strani terjajo, da se o njih javno izrečemo, po drugi strani pa ne dopuščajo površnega branja in tudi ne površnega ocenjevanja; zato je treba pričujoči prispevek o Toporišičevi Slovenski slovnici* pojmovati bolj kot osnutek ali prikaz, ne pa kot izčrpno ali dokončno oceno, saj je za kaj takega dobrega pol leta po izidu knjige vendarle še prezgodaj.

2 Kot je bilo pričakovati in je bilo povedano na tiskovni konferenci ob izidu Slovenske slovnice, je ta nova, skoraj 600 strani obsegajoča knjiga sad Toporišičevega več kot 20-letnega znanstveno-pedagoškega dela na ljubljanski in drugih univerzah. Iz tega dela je pravzaprav zrasel že Toporišičev Slovenski knjižni jezik v štirih zvezkih¹ (v nadaljevanju Skj 1—4), čeprav je bil močno navezan tudi na uradni učni načrt za srednje šole;² zato nas ne preseneča, ko se v novi slovnici večkrat srečujemo z odlomki, ki so bolj ali manj zvesto prevzeti iz Skj 1—4.

Druga pomembna spodbuda za nastanek te slovnice je bilo piščevo nenehno zanimanje za sodobne tokove v svetovnem jezikoslovju (čeprav je ob tem oživiljal tudi ne ravno revno domače, predvsem starejše slovensko jezikoslovno izročilo, predvsem F. Metelka, M. Murka, S. Škrabca in A. Breznika), zadnja leta pa predvsem sodelovanje v komisijah Mednarodnega slavističnega komiteja, posebno v komisiji za proučevanje strukture slovanskih jezikov. Kot je v nekem

* J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor (založba Obzorja) 1976 (588 strani); knjiga je dejansko prišla iz tiskarne marca 1977, ta prispevek pa je nastajal oktobra 1977.

¹ J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 1—4*, Maribor 1965, 1966, 1967, 1970.

² To je seveda terjalo nujne kompromise v škodo tematski strnjenosti in preglednosti obravnave, po drugi strani pa širjenje v smeri, ki niso slovnici v ožjem pomenu besede (zgodovina jezika, sporočanje, stilistika; prim. J. Müller, *Razmišljanje o(b) Skj 4*, PiČ 1974, 5—9, str. 305, in J. Dular, *Nova teoretična izhodišča*, Delo 21. 8. 1971.

članku Toporišič sam zapisal,³ nastaja teoretična stavba opisa slovanskih jezikov v omenjeni komisiji »na podlagi dozorelega strukturalnega jezikoslovja, obogatenege z zanesljivimi odkritji generativne /.../ slovnice, zlasti pa okrepjenega z modernim pomenslovjem«.

3 Toporišičeva Slovenska slovnica vsebuje predgovor, šest tematskih poglavij (Zvrstnost slovenskega jezika, Glasoslovje, Besedoslovje, Besedotvorje, Oblikoslovje, Skladnja) in kazala. Poglavja so različno obsežna — večinoma zaradi dejansko različnega obsega, zapletenosti in pomembnosti svoje snovi, deloma pa zaradi različne globine obravnavanja. V naslednjem prikazu bomo zato izhajali iz primerjave: opozarjali bomo predvsem na predmetne in metodološke razločke in novosti glede na prejšnje slovenske slovnice drugih piscev ali Toporišiča samega. Teoretičnega ozadja in implikacij teh novosti in celotne slovnice se bomo dotikali samo mestoma, čeprav se zavedamo, da bi bilo treba za popolnost in večjo tehtnost tega prispevka bolj poudariti in izpostaviti tudi tak zorni kot.

3.1 Prvo poglavje obravnava zvrstnost slovenskega jezika. V njem so — pregledneje kakor v Skj 1—4 — prikazani naslednji snopi zvrsti: socialne, funkcijske, prenosniške (časovne in mernostne so omenjene). Za našo jezikovno zavest je najpomembnejša novost v shemi socialnih zvrsti: knjižni jezik je po Toporišiču sestavljen iz zbornega in splošnega pogovornega jezika, neknjižna so mu narečja in pokrajinski pogovorni jeziki. Ta shema se zdi ustrezna, čeprav ostaja terminološko dvoumna; izraz »knjižni jezik bo mogoče — posebno v laičnih krogih — še zmeraj zamegljeval predstave, češ da gre za jezik knjig oziroma za jezik, ki presega-vsakršno narečnost in tudi pogovornost, skratka za tisto, čemur zdaj strokovno pravimo »zborni jezik«, ali celo za tisto, čemur pravimo »ozko knjižen, papirnat jezik«.⁴ Kljub tej ne čisto novi in ne samo slovenski terminološki zagati pa je treba priznati, da pasus o socialni zvrstnosti dosega svoj namen: definirati v knjigi raziskovani oziroma opisovani predmet ter ga postaviti v razmerje do drugih jezikovnih in nejezikovnih danosti. Mogoče bi odslej kazalo previdneje obravnavati splošni pogovorni jezik; lahko dopuščamo precej sproščenosti pri oblikovanju in kodificiranju njegove strukturne norme (čeprav že lep čas ni mogoče zanikati njenega »nespremenljiv/ega/, obstojn/ega/ jedra« in čeprav lahko opazujemo njen razvoj, zlasti v osredju slovenskega ozemlja, »tj. v Ljubljani in njenem bolj ali manj urbaniziranem širšem okolju«, 12),⁵ še natančneje pa bo treba izdelati in (že v šolah) uzaveščati

³ J. Toporišič, *Mednarodna komisija za proučevanje slovnične strukture slovanskih jezikov*, SR 1975, str. 495.

⁴ Na tako rabo izraza »knjižen« napeljuje celo eden izmed stilno-plastnih kvalifikatorjev v SSKJ I, str. XX; prim. A. Muha, *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike*, zbornik VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1972, 35—52, in O. Gnamuš, *Integracija jezikovnega pouka z neumetnostnimi besedili*, JiS 1977/78, str. 53.

⁵ Ta vprašanja zbuja zadnja leta čedalje večjo pozornost slovenistov. Prim. B. Urbančič, *Knjižni jezik skozi prizmo praške šole*, SR 24, 1976, 503—515; R. Lenček, *On Dilemmas and Compromises in the Evolution of Modern Slovene*, *Slavic Linguistics and Language Teaching*, ed. by Thomas F. Magner (Columbus, Ohio: Slavic Publishers, Inc.), 1976, posebno str. 134—137; J. Toporišič, *Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi vrstmi*, Zbornik Govornite formi i slovenskite literaturni jazici, Skopje 1975, 123—126.

predstavo o današnjih govornih položajih za rabo posameznih socialnih zvrsti, saj se npr. priznava, da je nosilec splošnega pogovornega jezika »načeloma isti kot zbornega, le v drugačnem govornem položaju« (13), naša sporazumevalna praksa (RTV, samoupravni organi idr.) pa kaže, da pri javnem nastopanju še marsikdo nima zanesljivega občutka ali znanja za izbiro ustrezne socialne zvrsti, četudi pozna njeno strukturno normo (velja celo za ljudi, ki jim je javno nastopanje del redne poklicne dejavnosti, npr. za radijske in televizijske novinarje,^{5a} profesorje, gledališnike itd.).

3.2 Drugo poglavje govori o g l a s o s l o v j u. V primerjavi s prejšnjimi slovenskimi slovnici prinaša veliko novosti ter se odlikuje po izčrpnosti pri obravnavanju glasoslovnih pojavov. V središču pozornosti sta opis fonemov (z variantami) in predvidljivost njihove razvrstitve; pisec se nadrobno ukvarja tudi s prozodičnimi lastnostmi samoglasnikov, tj. njihovo kolikostjo in naglašenoostjo in posebno za možnost tonemskega naglaševanja lahko rečemo, da je s Toporišičevo slovnico za knjižni jezik tako rekoč dokončno rehabilitirana (tudi v oblikoslovnem in skladenjskem poglavju), saj je bilo njeno obravnavanje v naših slovnicih poprej več desetletij (od Breznika) teoretično in praktično zelo zanemarjeno (svetle izjeme glede tega so dela nekaterih tujih slovenistov in Toporišiča samega ter SSKJ).⁶ Poudarimo naj, da možnost tonemskega naglaševanja dodatno utemeljujejo najnovejša odkritja,⁷ saj se z njimi razširja znano zemljepisno območje z narečji, ki naglašujejo tonemsko, s tem pa tudi številčno zaledje govorcev, ki tako naglaševanje prenašajo v knjižni jezik.⁸

V zvezi z naglaševanjem pa bi se vendarle dalo še kaj dodati ali prestaviti: sem bi npr. spadalo pojasnilo o zvezi med tonemskim naglasom in kolikostjo samoglasnikov (v zadnjem besednem zlogu) ter razlaga pojma opustljivost (»stranskost«) naglasa.

Velika in pomembna metodološka novost tega poglavja je uporaba spoznanj akustične fonetike; pisec svoje trditve o fonološki vrednosti glasov dokazuje in ponazarja s številnimi sonagrami. Vendar bo to bogato gradivo najbrž dovolj uporabno samo za redke strokovnjake, ker sta zelo skopo pojasnjena njegovo tehnološko ozadje in način »branja« (pojasnila so omejena na najbolj bistveno). Ob širšem pojasnjevanju v tej knjigi bi se mogoče res postavilo vprašanje, ali to spada v slovnico, vendar bi na to lahko odgovorili, da se slovenski bralec o metodah akustične fonetike za zdaj težko natančneje pouči kje drugje.

3.3 Sledi razmeroma kratko poglavje o b e s e d o s l o v j u. Naše dosedanje slovnice besedoslovja niso obravnavale tako samostojno in zaokroženo, vendar imajo pojem »beseda« in z njim povezani pojavi v jeziku tako pomemben položaj, da je samostojno obravnavanje upravičeno. V poglavju so

^{5a} Gl. L. Kaluža, *Govor na Radiu Ljubljana*, JiS 1977/78, 47–49.

⁶ Prim. G. O. Svane, *Grammatik der slovenischen Schriftsprache*, Kopenhagen 1958, str. 28–29; R. G. A. de Bray, *Guide to the Slavonic Languages*, London 1969, 370–378; J. Toporišič, *Slovenski jezik*, Zagreb 1961, str. 9, 14, 17–18, 43–47, 85–78; isti, *Skj I*, 1965, str. 139–140, *Skj 4*, 1970, str. 194–196; SSKJ I. Ljubljana 1970, str. L–LVIII (Sheme za tonemski naglas).

⁷ Gl. M. Stanonik, *Govor žirovske kotline in njenega obrobja*, SR 25, 1977, str. 293–309.

⁸ O tem je v zadnjem času pisal J. Rigler, *Reproducirani ponatis Pleteršnika*, SR 1976, posebno str. 284–288.

prikazana merila za definiranje besed slovenščine, njihove pomenske in slogovne lastnosti ter zapisovanje (pisanje skupaj ali narazen idr.).

3.4 Tudi v besedotvornem poglavju naletimo na številne novosti, in sicer tako v teoretičnih in metodoloških postavkah kakor tudi v gradivu in njegovi klasifikaciji. Novost je že v definiranju besedotvorja: po doslejšnjih slovnicaх je bil to pač nauk o tvorbi novih besed, zdaj pa je posebej dodano samo navidezno pleonastično določilo, da nas besedotvorje uči tudi, kako naj že tvorjene besede razumemo.

Prvi del tega poglavja obravnava splošne pojme (motiviranost, algoritem, podstava — obrazilo, živost idr.), drugi del pa tvorbo po besednih vrstah. Pisec ugotavlja število pomenskih kategorij, izoblikovanih po enotnih vodilih; tako npr. postavi pomensko kategorijo 'vršilec dejanja, nosilec lastnosti' ter jo — ustrezno modificirano — razkriva pri tvorbi po besednih vrstah, npr.

izpeljava samostalnikov:

iz glagolov — 'človeški ali živalski vršilec dejanja' (*kuhar, pevec, perica, zijalo*...),

iz pridevnikov — 'človek ali žival kot nosilec lastnosti' (*hromec, elegik, mladič, črnih*...),

iz samostalnikov — 'človek ali žival, ki ima s čim opraviti ali ki je prebivalec, član ali pripadnik česa ali ki je nosilec lastnosti' (*pečar, mrhovinar, barakar, krožkar, vretenčar*...); ipd.

Tak zorni kot obravnava je v besedotvorju gotovo upravičen, sledi pa tudi generativnemu pojmovanju jezikovnega opisa; vprašanje je, ali bi ga bilo smotrno dopolnjevati še z drugim zornim kotom: pri njem bi izhajali iz posameznih besedotvornih morfemov (pripon idr.), tem pa bi pripisovali pomene, ki jih lahko imajo v zvezi s posameznimi besednimi podstavami (pripona *-ica* npr. pomeni 'ženski par moškemu', 'manjšalnost', 'nosilec pridevniške lastnosti' itd.).⁹ Drugi zorni kot je v Slovenski slovnici uveljavljen npr. v odlomku o sestavljanju glagolov (161—169).

Pomemben del tega poglavja je tudi sistematičen in skoraj izčrpen prikaz glasovnih premen, povezanih s tvorbo besed (pogrešamo samo omembo preme $n - m$, ki jo srečujemo v primerih tipa *brani* — *obramba* — ker je tudi v glasoslovju ne najdemo).

Skoda je, da v tem poglavju ni vsaj omenjena tvorba členkov in predlogov (konverzija, sklapljanje ipd. — prim. besede tipa *sredi, izza, glede, pravzaprav* idr.). Pač pa je prav, da so v obravnavo pritegnjene in enakovredno obravnavane prvine, prevzete iz drugih jezikov, le da pri nekaterih ni zadosti razčiščeno vprašanje motiviranosti ali živosti tvorbe (besedo *endokrin* in še katero čutijo kot motivirano samo redki Slovenci s klasično izobrazbo) in da se številni deleži prevzetih besed v ponazoravalnem gradivu za obrazila marsikje ne ujema z dejanskim stanjem v knjižni slovenščini (na splošno pa skuša pisec z večjim ali manjšim številom primerov nakazati večjo ali manjšo živost tvorbe). Pri tovrstnem gradivu bi bila zaželena »popularnejša« izbira, saj v slovnici najdemo precej redkih prevzetih besed, ki jih ne najdemo niti v SSKJ (npr. *defenestrati, abalienirati, afonirati, efeminirati* idr.), čeprav ta s prevzetimi besedami nikakor ne skopari.

⁹ Prim. J. Toporišič, *Skj* 2, 99.

3.5 Poglavitni novosti pri obravnavanju oblikoslovja sta nova sistematika besednih vrst in določitev pregibnostnih vzorcev. Pri odločanju o besednovrstni pripadnosti so v ospredju skladijska in pomenska merila. To ima nekaj daljnosežnih posledic: a) nekatere kategorije (zaimki, števniki) so kot samostojne besedne vrste odpravljenе, tj. pridružene so drugim vrstam (pridevniški zaimki in vsi števniki k pridevniškim besedam, samostalniški zaimki k samostalniškim besedam); b) nekatere kategorije besed, ki so se doslej obravnavale v okviru samostalnikov ali prislovov, so zdaj osamosvojene besedne vrste (členek, predikativ); c) nekatere kategorije besed so obravnavane v drugih besednih vrstah (v katere dejansko spadajo, npr. posamostaljeni pridevniki).

Nova delitev je kot celota boljša, saj omogoča ustrežnejše, tj. bolj posplošeno in gospodarno obravnavanje jezikovnega gradiva, pa čeprav včasih pripelje do vsaj prvi hip presenetljivih možnosti uvrščanja (npr. beseda *doma* v primerih tipa *Ljubo doma, kdor ga ima.*). Dosledna uveljavitev teh načel med drugim omogoča izredno natančno in sistematično prikazovanje zaimenskih besed (npr. preglednice na str. 271–272). Prvi hip se zdi osupljivo povečanje števila sklanjatev in za površnega ali apriorističnega bralca utegne biti to eden izmed kamnov spotike, v resnici pa omogoča enotno in sistemsko obravnavanje gradiva (zmanjšuje število »izjem«).

Prikaz posameznega pregibnostnega pojava temelji na ustreznem (izhodiščnem) vzorcu, temu pa sledijo variante ter — če je treba — stilistična in druga opozorila. Sledi prikaz jakostnega in tonemskega naglaševanja po štirih naglasnih tipih. V oblikoslovju je po tradiciji¹⁰ obravnavana tudi raba besednih vrst in oblik; znotraj teh okvirov bi se ponekod dal jasneje pokazati razloček med skladijskimi in pomenskimi kategorijami (npr. pri možnostih za dajalnik, str. 205: edini predmet, čustvena zavzetost, ujemalni prilastek idr.). Toporišič v oblikoslovju podaja dosti več slogovnih kvalifikatorjev kakor v besedotvorju.

V zvezi s posameznimi besednimi vrstami bi omenili samo nekatere najvidnejše novosti in poudarke: a) pripisovanje kategorije osebe samostalniškim besedam; b) zajetost (vpetost) prevzetih besed v naše oblikoslovne vzorce; c) zajetost sklanjanja domačih in tujih lastnih imen (tipi *Emile Zola, Franc Ksaver Meško, Titovo Užice, Rio de Janeiro* idr.; glede na napake, ki jih opažamo v praksi, ne bi bilo odveč, če bi število prikazanih tipov večbesednih poimenovanj povečali še s primeri, kot so *Bob Dylan, Dragi Stamenković, Ali Buto* ipd.); č) navezovalnost kot kategorialno merilo za pridevniške besede (doslej se je ta pojav obravnaval bolj kot obrobna posebnost slovenščine); d) kar petnajst nezloženih glagolskih oblik (Ss 1956 jih loči deset, Toporišič v Skj 3 pa enajst); e) natančen pregled sicer zapletene jakostne in tonemske naglasne paradigmatike slovenskega glagola in pregibnih besednih vrst sploh (glede distribucije tonemov se je pisec opiral na ustrezne sestavke J. Riglerja, prim. Predgovor); f) nadrobnejši prikaz pomenskih kategorij pri prislovu; g) predikativ in členek kot samostojni besedni vrsti; h) bolj vsestranski prikaz predlogov (prav tako temeljit prikaz medmetov je prevzet iz Skj 4).

Do večine teh in drugih novosti je pisca pripeljalo jezikovno gradivo na podlagi višje teoretične ozaveščenosti, zato jim ne moremo ugovarjati. Kako pripombo pa bi lahko zapisali ob visokem številu nezloženih glagolskih oblik, mednje sta

¹⁰ Prim. B. Pogorelec, *Slovenski knjižni jezik v slovenskem jezikoslovju*, zbornik XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1977, str. 89.

namreč — poleg popolnoma upravičenih novosti, kot so deležja in deležniki stanja — uvrščena tudi glagolnik in pogovorni nedoločnik. Pri glagolniku to ni tako presenetljivo, gre pač za naše (in ne samo naše) slovničarsko izročilo, ki glede tega daje prednost paradigmatičnim merilom (toda gre predvsem za besedotvorno paradigmatičnost); kratki ali pogovorni nedoločnik pa je — kot pove že samo poimenovanje — prva splošnega pogovornega jezika (pa tudi pokrajinskega pogovornega jezika in narečja), zato ga tu ne bi smeli obravnavati enakovredno s prvinami zbornega jezika (298, 313), saj imamo navsezadnje pred seboj »slovnico/o/ slovenskega zbornega jezika« (12) in so prvine drugih socialnih zvrsti slovenščine v njej sicer prikazovane, vendar samo obrobno, tj. kot splošno pogovorne ali pokrajinske ali narečne vzporednice zbornih. Druga pripomba bi zadevala teoretično še zapletenejše vprašanje, ali je predikativ v slovenščini mogoče imeti za samostojno besedno vrsto.¹¹ Premalo sta pojasnjena pojma »imenska besedna vrsta« (343) in »nepregibna besedna vrsta«; pri nekaterih besednih vrstah ni povedano, ali so pregibne ali ne, gradivo samo pa na to vprašanje v enem primeru ne odgovarja zadosti nedvoumno (pri predikativu, če upoštevamo uvrstitev besede *rad-i*, str. 470).

3.5 Skoraj ena četrtna knjige je posvečena skladnji. Če bi bili v to poglavje preneseni še odlomki, ki govorijo o rabi oziroma skladenjski vlogi besednih vrst in oblik, bi se še bolj razkrila velika pozornost, ki jo pisec posveča skladenjskim pojavom. To moramo posebej poudariti, če knjigo primerjamo s Slovensko slovnico Breznika ali štirih avtorjev.

Toporišič vpeljuje celo vrsto za našo slovnico novih skladenjskih pojmov in natančnih razmejitev med njimi (nekatero so nam znane že iz njegovega Skj 1—4): stavek — poved, stavčne fraze — stavčni členi idr. Največja novost pa je celotno podpoglavje z naslovom Upovedovanje. Gre za »potek, v katerem pomenska podstava povedi dobi izrazno obliko«, torej za generativnost. Omenjenega poteka Toporišič sicer še ni formalno algoritmiziral, kakor je algoritmiziral besedotvorje, ga je pa precej natančno razčlenil in ponazoril. S tem podpoglavjem je tudi v skladnji zelo okrepil vlogo pomenoslovja in tudi to dejstvo uvršča njegovo Slovensko slovnico med res sodobne jezikoslovne dosežke.¹²

Že v Skj 4 smo od Toporišiča dobili zaokrožen opis stavčne fonetike, v novi slovnici pa je ta opis občutno poglobljen in tudi dopolnjen (glasovno barvanje). Mogoče bo kdaj z ustreznimi raziskavami pojasnjena tudi morebitna strukturna ali slogovna vloga v slovnici omenjenega razločevanja med rastočo, stopničasto in visoko antikadenco (445). Pri ponazarjanju vprašalne intonacije (449—456) bi bilo dobro zamenjati primere tipa *Včeraj zvečer je deževalo? Janez je odšel?* s povedmi brez naslonk, sedanji primeri so namreč lahko dvoumni in se bolj nevtrarno uporabljajo za izražanje začudenja ali negotovosti (prim. obravnavanje odmevnih vprašanj na str. 435) kakor za izražanje tipične vprašalnosti (pri tej bi vsaj v zbornem jeziku navadno tudi spremenili besedni red).

Zgradba prostega stavka je obdelana zelo natančno, na kar 43 straneh. Pri tem podpoglavju se moramo pomuditi tudi zato, ker prinaša v slovensko slovnico pomembne pojmovne in terminološke novosti. Nekatere take novosti izha-

¹¹ Prim. J. Miller, *A Generative Account of the 'Category of State' in Russian*, zbornik *Generative Grammar in Europe*, Dordrecht 1973. O tem delu je pri nas poročal J. Orešnik, gl. *Linguistica XIV*, 1974, 95—102.

¹² Prim. I. Ivič, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1975 (3. izd.), str. 195—204.

jajo iz pretvorbne (transformacijske) in sistemske slovnice,¹³ veliko vlogo sta dobila pojma »rang« in »stavčna fraza« (besedna zveza — samostalniška, pridevniška, prislovna in glagolska). Slednji je dobro ločen od pojma »stavčni člen« ter zbližuje oblikoslovje in skladnjo (prim. zapleteno zloženo samostalniško frazo *moj odhod k vojakom in služenje vojaškega roka*, uporabljeno kot osebek, predmet ali kak drug stavčni člen). Toporišič za določanje stavčnih členov uporablja štiri merila: pomen, vprašalnico, obliko in položaj v stavčni zgradbi. Koristnosti in sodobnosti novih zornih kotov obravnavanja v tem podpoglavju nam gotovo ni treba več utemeljevati, čeprav ju mestoma zamegljuje nekaj za zdaj še ne popolnoma premaganih terminoloških zagat. Z vpeljavo novih pojmov namreč niso nastopili samo novi strokovni izrazi (npr. »fraz«), temveč so se deloma spremenili tudi starejši pojmi in njihova razmerja do nekdanjih poimenovanj, te spremembe pa v knjigi niso povsod dovolj uglasene. Izraza prilastek in določilo (str. 462, 465–468, 471, 487–497) sta npr. včasih uporabljena za poimenovanje dela samostalniške ali pridevniške fraze (v zvezah tipa »levi ali desni prilastek«, »jedro fraze in določilo«), včasih za poimenovanje stavčnih členov (v zvezah tipa »povedkovo določilo«, »povedkov prilastek«),¹⁴ včasih pa za oboje (v zvezah »prislovno določilo«).

Prislovna določila so — podobno kakor že v oblikoslovju prislovi, v skladnji pa pozneje še prislovni odvisniki — obdelana dosti temeljiteje kakor v prejšnjih slovenskih slovnicaх ter tudi na novo in nadrobneje pomensko klasificirana (npr. »prislovno določilo količine časa«) ali preklasificirana (prislovna določila namena, pogoja in dopuščanja so zajeta v okvir prislovnih določil vzročnosti — s prvim izmed njih je bilo podobno že v Ss 1956). Žal ni v knjigi nikjer najti pojasnila za poskus, da bi se namesto izrazov način, načinoven ipd. v zvezi s prislovnimi kategorijami (prislovi, prislovnimi določili, prislovnimi odvisniki — str. 344, 491, 512 idr.) vpeljali izrazi lastnost, lastnosten ipd.; nejasnost tega poskusa je še večja, ker ni izpeljan čisto dosledno.

Podpoglavje o stavčnih zvezah kaže v primerjavi s Skj 3–4 dve opazni spremembi: a) večji poudarek na oblikovnih lastnostih (v Skj so bili odvisniki obravnavani predvsem s funkcijskega stališča in tako preveč odtrgani od priredij); b) uporaba pretvorbne metode za nakazovanje skladenjske istopomenosti nekaterih priredij in podredij, npr. *Prišli so vsi, le da ne prostovoljno. → Prišli so vsi, vendar ne prostovoljno. — Čeprav so bila okna zmeraj odprta, se iz sobe ni dal pregnati neki čuden duh. → Okna so bila zmeraj odprta, toda iz sobe se ni dal pregnati neki čuden duh.*¹⁵

Pri klasifikaciji priredij je ohranjeno stanje iz Skj 4,¹⁶ obravnavanje poročalnega govora pa je deloma dopolnjeno in preurejeno; gre za ločevanje med pri-

¹³ Strnjen prikaz teh dveh smeri je pri nas najbolj dostopen v dveh člankih M. Milojević-Sheppard: *John Lyons: Noam Chomsky*, JIS 1974/75, 168–173, in *Sistemska slovnica*, JIS 1977/78, 7–15.

¹⁴ Prim. B. Pogorelec, *Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji*, JIS 1974/75, 120–122.

¹⁵ Nekaj podobnih primerov sicer najdemo že v Skj 2, str. 185, toda tam gre samo za ponazarjanje načela živosti v praktični stilistiki, tu pa za prikaz paradigmatične zakonitosti.

¹⁶ Približno hkrati s Toporišičevo *Slovensko slovnico* je izšla razprava E. Tokarza *Składnia zdań złożonych współrzędnie w języku słoweńskim*, Katowice 1977 (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Nr 152), s poskusom binarne klasifikacije priredij v slovenščini.

marnim govornim dogodkom in njegovimi »odsevi« (bodisi obnovitvijo bodisi raznimi vrstami poročanega govora — premege ter odvisnega ali polpremege ali nepravne premege).

Vprašanja besednega reda so obravnavana na dveh mestih: besedni red neglagolskih besednih zvez je prikazan pri opisu samostalniške, pridevniške in prislovne »fraz«, v zadnjem skladenjskem podpoglavju pa je zajeta stavčna problematika besednega reda: členitev po aktualnosti, mesto in medsebojna razvrstitev naslonk, zaporedje delov zloženih povedi in zaporedje samostojnih povedi (Toporišič s tem posega že v medpovedno skladnjo). Tu se skupno obravnava tudi zaznamovani (subjektivni) besedni oziroma stavčni red. Poglavitna vprašanja besednega reda v knjižni slovenščini so videti že precej osvetljena — ne nazadnje zaradi Toporišičevega raziskovanja¹⁷ — tako da so nekateri pojavi v slovnici praktično formalizirani (npr. zaporedje naslonk, str. 535). Nekaterim nadrobnostim pa se bo treba še posvetiti, da bo zanesljivo ocenjena njihova bodisi strukturna bodisi slogovna narava (npr. besedni red pri zanikanju »absolutnostnih« izrazov, kot so *zmeraj*, *povsod*, *popolnoma* ipd., stava skupnega osebka glavnega in odvisnega stavka, če je odvisnik na prvem mestu,¹⁸ idr.).

Na koncu slovnice so natisnjena kazala za pravopisna vprašanja (ker slovnica ustrezno izhaja iz govornega jezika, so pravopisni pojavi obravnavani bolj razpršeno, pač na ustreznih mestih slovnične zgradbe — pri glasoslovju, v skladnji idr.; posebno kazalo je torej zanje res potrebno), kazala za preglednice, grafe, sonograme, oscilo-tonograme in skiagrame ter impresivno splošno stvarno kazalo (36 strani v petitu, tj. okrog 1400 gesel z več tisoč podgesli!), poleg tega pa še krajšave virov, seznam krajšav za avtorje, iz katerih del so vzeti jezikovni primeri, in seznam krajšav slovenskih strokovnih izrazov z mednarodnimi vzporednicami.

4 Iz tega prikaza je razvidno, da je z novim Toporišičevim delom prišlo v slovensko slovnico veliko pojmovnih, metodoloških in drugih novosti (čeprav tu še zdaleč nismo mogli omeniti vseh), ki jih je bilo treba tudi poimenovati. Kolikor se ob terminologiji nismo ustavljali sproti, naj bo tu zanj zapisana splošna ugotovitev, da je Toporišič terminološko zelo ustvarjal in da bi ga v tem lahko pogosto dajali za zgled marsikomu iz jezikoslovja in tudi iz drugih ved. Svoje stališče do terminologije je jasno zapisal (102): »Izvirno, tj. raziskovalno ukvarjanje z določeno problematiko za veliko nedomačih poimenovanj najde domače izraze.« Veliko takih Toporišičevih izrazov je v slovnici dobro izbranih ali narejenih (velelnica, predpreteklik, prosti morfem, zlitnik, drsnik, deležje, istosten, medpona, poved, človeškost, poljubnost, posamostaljen, sopomenka idr.), nekateri pa vendarle utegnejo povzročati zadržke zaradi svojih slogovnih lastnosti (npr. »povednik« za »predikativ«, str. 193 — moti oblikovna podobnost z že uveljavljenimi poimenovanji za glagolske čase in naklone, prim. pogojnik, velelnik, sedanjik; »pona« za »afiks«, str. 551 — moti besedotvorna izrednost, saj gre za krn po »pripona«, »predpona« in »medpona«,

¹⁷ Gl. njegovo razpravo *Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku*, SR 1967, str. 251—274.

¹⁸ Gl. A. Pirnat, *Ohlapnosti v časnikarskem jeziku*, Jezikovni pogovori I, 1965, posebno str. 271—272.

že iz jezikovnih primerov na str. 123 pa se vidi, da je neposredna uporaba krnov za občna imena v slovenščini nekaj izjemnega, prim. *izem*, po SSKJ ekspr.) ali pomenske nenatančnosti (npr. »ponebljanje« za »palatalizacija«, str. 198 — izraz ne pove, da mislimo samo na trdo nebo).

Pri nekaterih tradicionalnih terminih bi bilo dobro opozoriti, da se uporabljajo v retraditionalnem pomenu (pomen izraza »po izvoru« na str. 496 idr. ne vsebuje sestavine nujne časovno-genetične zapovednosti, temveč gre za izhodiščno obliko v sinhronem pretvorbem razmerju: *Andrej je šel v hribe* → *Andrejeva pot v hribe*). Na ostanke podedovanih, a zaradi slogovne ali pomenske neustreznosti že opuščanih terminov naletimo samo izjemoma, verjetno zaradi piščeve trenutne nepozornosti (npr. izraz »intonacija posamostaljenih pridevnikov«, 228; mešana raba izrazov »samostalniška fraza« in »nominalna fraza«, ne da bi bilo kje opozorjeno na njuno istopomenskost — v takih primerih Toporišič sicer daje prednost domačim izrazom). Sinonimna raba izrazov »prehodnost« in »objektnost« (291—293) je neskladna s podatki o slovničnih krajšavah (551), saj je tam ob izraz »prehoden« postavljen mednarodni ustreznik »tranzitiven«.

Od vsake slovnice pričakujemo, da bo njen metajezik slovnično in slogovno prečiščen. To je Toporišič v svoji knjigi dosegel, vendar bi bilo dobro po tej plati poskrbeti za zglednost, npr. z zamenjavo besed, kot so *nesiguren* 'negotov' (215), *osamostaljen* 'osamosvojen' (390), *pogoji* 'okolščine, razmere' (357) idr. Zglednosti škodujejo tudi tiskovne napake, včasih take, ki utegnejo povzročati resne nesporazume in nejasnosti, npr. »strokovni« namesto »sporazumevalni« (v kazalu, 9), »bralčev« nam. »hlapčev« (116), »soglasnika« nam. »samoglasnika« (178), »pripovedih« nam. »prepovedih« (333) idr.

5 Med poglavitnimi vprašanji, ki si jih postavljajo bralci slovnice knjižnih jezikov, je gotovo normativnost oziroma normousmerjevalna uglašenost in avtoritativnost kodifikacije (predpisa). Pričujoča slovnica je delna novost tudi glede tega: prvič s tem, da kljub jasnemu normativnemu hotenju dopušča veliko variant znotraj samega zbornega jezika,¹⁹ še več pa seveda s sprotnim opozarjanjem na pogovorno normo (12—19 idr.), in drugič s tem, da svoje veljave ne opira na uradno ustanovo (npr. na SAZU, Filozofsko fakulteto, Zavod za šolstvo ipd.), temveč nastopa — če odmislimo delno subvencijo Kulturne skupnosti Slovenije in kulturni sloves založbe Obzorja — kot posameznikovo delo, torej lahko računa predvsem na avtoritativnost, ki izhaja iz znanstvene objektivnosti in dognanosti trditev. In teh lastnosti Slovenski slovnici gotovo ne manjka. Njen pisec se hkrati zaveda, da to delo izraža njegovo pojmovanje in videnje slovenščine; čeprav so načelno mogoča še druga pojmovanja (glede celote ali glede posameznih delov),²⁰ niso tako zelo nasprotna njegovim, ali ne tako osebno osredinjena ali pa ne tako ustrezna objektivnim danostim, zato verjetno še zlepa ne morejo dozoriti v vsebinsko, metodološko idr. bolj zaokrožen in izčrpen javni nastop, kot je Toporišičeva slovnica. Torej jo lahko tudi brez formalne institucionalizacije priznavamo za praktično najbolj avtoritativen opis sodobne knjižne slovenščine. Usmerjevalno hotenje tega dela,

¹⁹ O vzrokih in tipih variantnosti gl. J. Toporišič, *Stilna vrednost glasovnih /.../ variant slovenskega knjižnega jezika*, SR 1973, 217.

²⁰ Prim. op. 16.

odločanje v spornih primerih, priporočanje, zavračanje, pripisovanje slogovne vrednosti ali zvrstne pripadnosti se uveljavlja tako, da kljub vsemu odločnemu zavzemanju za knjižni jezik, njegovo veljavo, trdnost in enotnost ostaja zadosti prožnosti in demokratičnosti. Po našem mnenju pa so dvojnice včasih ne najustreznejše kvalificirane. Na take primere smo deloma opozarjali sproti, tu naj omenimo le še nekaj nadrobnosti:

Pisec se izrecnemu usmerjanju nekajkrat po nepotrebnem izogne; ali je npr. res enako »dobro« *razboljen* ali *razbolel* ali *razbolen* (308); *sedel* ali *sedél* (308); s *Franzem* ali s *Franzom* (218)?

Pri močni plimi normativnega hotenja v zvezi z obravnavanjem glagolske prehodnosti (293) in predložnih zvez (361) gre očitno za neposreden prenos dveh didaktičnih odlomkov iz Skj 3 (118, 173—174). Prikazani zbirki napak sicer temeljita na realnem gradivu in sta z jezikovnokulturnega stališča upravičeni, toda enako hude in pogostne napake se v praksi kažejo skoraj v zvezi z vsakim slovničnim poglavjem, vendar so v Slovenski slovnici ali prezrte (npr. *prednapeti* — 166, *zavisi od staršev* — 292, *rad se ima s sosedovo* — 486, *preskočiti čez ogenj* — 292, *boluje za jetiko* — 360) ali slogovno drugače kvalificirane ali pa obravnavane posamično.

6 V ponazorovalnem gradivu je najbolje podajati predvsem slogovno nezaznamovane zglede, če pa zaradi posebnih vzrokov (ker nezaznamovanih sploh ni, ker želimo biti izčrpani ipd.), podajamo zaznamovane, kaže bralce na to posebej opozoriti, ker taki zgledi sicer po nepotrebnem speljujejo njihovo pozornost na stranski tir. Toporišič se tega načela drži in z veliko večino njegovih kvalifikacij se je mogoče strinjati; ponekod pa bi bile ocene lahko tudi natančnejše ali drugačne: za *nje pogledi* (274) bi se npr. dalo povedati ne samo to, da se namesto *njegov, njihov, njen* »stilno zaznamovano rabijo roditelji osebnih zaimkov za 3. os.«, temveč tudi vrsta zaznamovanosti (visoko, zastarevajoče ipd.); po mojem je bolj navadno sklanjati *Pijade* — *Pijadeja* — *Pijadeju* kakor *Pijade* — *Pijade* — *Pijadi* (223). V sami knjigi si nasprotujejo trditve o slogovni vrednosti nekaterih prvin, npr. strokovnih izrazov (96, 102), oblik *tega temù* (274) idr. Nenevadno je, da (123) brez kvalifikatorja srečamo primer »*SIV* (iz *Savezno izvršno veče*)«, ni pa najti *ZIS* (iz *Zvezni izvršni svet*), najdemo *plakati* — *p'ač* (117), ne pa npr. *lagati* — *laž* (jotacija). V slovnici zbornega jezika bi bili kvalifikatorji nujni še ob primerih, kot so *cimer* (50), *Zudeva je kompletno zafurana* (493), *seksi, fajn* (254 idr.).

7 Preden povzamemo, je treba poudariti še dve lastnosti, ki knjigi zelo povečujeta uporabnost: nadrobna kazala, ki razgrinjajo problemsko sestavo vsakega poglavja posebej, in pa obsežen izbor naslovov iz strokovno-znanstvene literature pri vsakem poglavju (predvsem domače, izmed tujih piscev je zastopanih največ čeških in ameriških).

8 Zunanja oprema knjige (B. Fajon) je zelo resnoba, v primerjavi z nortranjo razgibanostjo dela učinkuje skorajda puščobno, čeprav je njen temeljni motiv — sonagram — izbran zelo posrečeno.

9 Nova Toporišičeva knjiga je mišljena kot »znanstveno delo, namenjeno vsem, ki se zanimajo za podobo slovenskega jezika« (Predgovor). Tako knjigo je po eni strani mogoče neposredno uporabljati kot jezikovni priročnik, po drugi

pa je trdna podlaga za pisanje šolskih učbenikov. Novosti, ki jih Slovenska slovnica prinaša v pojmovanju, metodologiji, terminologiji in gradivu, so tako številne in neredko tako bistvene, da ta knjiga pomeni velik napredek v razvoju slovenskega slovnicearstva in jezikoslovja sploh²¹ (to torej nikakor ni samo v eno knjigo strnjen in izrazito didaktičnih primesi »očiščen« Skj 1—4). Struktura slovenskega knjižnega jezika je v njej prikazana doslej najustreznejše in res sodobno. Te trditve se po vsem povedanem ne morejo zdeti meglene, dodati bi jim bilo treba kvečjemu opozorilo, da se od bralca nove Toporišičeve slovnice pričakuje kar široka razgledanost ne samo po slovenskem jeziku, temveč tudi po jezikovni teoriji in nekaterih pomožnih vedah jezikoslovja.

Za velikanskim trudom, kritično razgledanostjo, prodornostjo in delovno disciplino, ki so nujen pogoj za nastanek knjige, kakršna je Slovenska slovnica, ter za pogumom, ki je potreben za nastopanje z novimi, pri nas in tudi marsikod drugod še ne množično sprejetimi stališči, pa slutimo nekatere obrise piševega osebnostnega portreta.

²¹ To je bilo — sicer pozno, pa vendarle — priznано tudi Toporišičevemu Skj; gl. literaturo v opombi 2, poleg tega pa še oceno, ki jo je podal H. Vogel v Tribuni 1965, št. 6.

Janez Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

RUSKI SLOVNIČNI SLOVAR¹

Obsežno delo sovjetskega jezikoslovca A. A. Zaliznjaka je prvi ruski obrnjeni slovar s popolno oblikoslovno informacijo o besedišču sodobnega knjižnega jezika. Slovnične oblike najdemo sicer tudi v razlagalnih, pravopisnih in pravorečnih slovarjih, vendar v njih navajanje takšnih podatkov ni vselej sistematično urejeno in dosledno; večkrat so v obširnejših slovarskih člankih z razvejanom pomensko analizo oblikoslovne posebnosti porazgubljene v okviru celotnega gesla, kar povzroča precejšnjo nepreglednost. Tudi ruske slovnice navadno ne predstavljajo dovolj izčrpne podobe oblikoslovja, saj gre večinoma za prikaz različnih vzorcev in izjem brez upoštevanja celotne ustrezne leksike; akademična slovnica² je v tem še najbolj popolna, toda ker že ob svojem nastanku pred četrto stoletja ni bila čisto »ažurna«, je seveda očitno, da ne odsvita več današnjega stanja ruskega knjižnega jezika.³ Prav zato je sad dolgoletnih avtorjevih prizadevanj za polno oblikoslovno »pasportizacijo« pregibnih besed sodobnega knjižnega jezika vreden pozornosti v rusističnem in širšem slovanskem jezikoslovju.

¹ A. A. Zaliznjak, *Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenie*. Izdatel'stvo »Russkij jazyk«, Moskva 1977. 880 str.

² *Grammatika russkogo jazyka. Fonetika i Morfologija*. AN SSSR Institut russkogo jazyka, Moskva 1952.

³ F. P. Filin (*Russkij jazyk v škole* (1977), 4, str. 11) napoveduje novo akademijsko slovnico v dveh delih (1978 in 1979) v redakciji N. Ju. Svedove; o stari pravi, da je »vo mnogom ustarela, v nej obnarušilis' opredelennye nedostatki (netočnosti i protivurečija, nepolnota svedenij i t. p.)«.

Avtor slovarja je v rusistiki znan kot specialist za oblikoslovje; v šestdesetih letih je razen prispevkov o rusko-iranskih jezikovnih stikih objavil več razprav o pojavih, ki so v zvezi z imenskimi oblikami (naglasni tipi, gibljivi vokali, itd.) in leta 1967 temeljno delo o pregibanju ruskih sklanjavnih besed.⁴ Pred tremi leti je izdal ruski obrnjeni slovar,⁵ ki je pravzaprav nujen predhodnik pričujočega slovarja. Besedišče je za slovnični slovar nekoliko prečistil, opustil je najbolj izrazite zastarele in pokrajinske prvine, precej gesel pa je dodal iz novih virov.

Uporabnost slovničnega slovarja je mnogovrstna; razvrstitev besed po abecednem redu njihovih koncev že sama velikokrat izdaja leksiko v posebne skupine z enakimi oblikovnimi lastnostmi, kar bo raziskovalcem pomagalo pri zbiranju in analizi ustreznega besednega gradiva. Slovar bo hiter in zanesljiv informator o oblikovnih posebnostih posamezne enote, tako da bo koristil vsakomur, ki ga jezik zanima, posebno pa sestavljalcem slovničnih in drugih jezikovnih priročnikov za ruske in neruske šole; še ne dovolj izžrpana uporabnost »goli« obrnjenih slovarjev se v slovničnem slovarju v več smereh razširi in poglobi. Pri sestavljanju slovarja je avtorja vodilo načelo, da mora biti knjiga kljub (na prvi pogled) zapletenim indeksom pri nekaterih besedah razmerna naglo uporabna in v svojih informacijah nedvoumna. Zato je izdelal trden sistem zvez med slovarskim delom in uvodom, kjer so nanizana vsa pojasnila, tabele in vzorci, ki omogočajo, da si bralec ustvari celovito oblikovno podobo vsake pregibne besede. Hitrost in učinkovitost uporabe slovarja je seveda odvisna od bralčevega obvladanja osnovnih vprašanj ruske slovnice in besedišča s pomenoslovjem. Razumljivo je, da se avtor pri določanju oblikoslovne karakteristike ni mogel izogniti normi v sodobnem ruskem knjižnem jeziku. Sporne točke rešuje na čimbolj objektiviziran način: kritično je pretesel in primerjal dosedanje oblikovne podatke v slovarjih, obenem pa je upošteval tudi ustrezne informacije iz najnovejših pravopisnih in drugih slovarskih kartotek.⁶ Seveda temelji avtorjeva odločitev marsikdaj tudi na osebni jezikovni izkušnji, ki spreminja zaporedje normativnih vrednosti te ali one oblike. Posebej je treba omeniti, da avtor v mejah možnosti, ki jih dopušča tip slovarja, upošteva odvisnost med oblikami in pomeni, kar nedvomno povečuje znanstveno ceno ruskega slovničnega slovarja.

Podlago za slovnični slovar sestavljajo znani štirje razlagalni slovarji sodobnega ruskega knjižnega jezika,⁷ šesta izdaja ruskega pravopisa (1965),⁸

⁴ *Russkoe imennoe slovoizmenenie*. AN SSSR, Institut slavianovedenija. »Nauka«, Moskva 1967, 370 str.

⁵ *Obratnyj slovar' russkogo jazyka*. Izdatel'stvo »Sovetskaja Ėnciklopedija«, Moskva 1974; prim. oceno (F. Jakopin) v SR XXII (1974), 3, str. 352—358.

⁶ Gre predvsem za uskladitev s slovnično obdelavo gradiva za »Orfopičeskij slovar' russkogo jazyka« (red. R. I. Avanesov) N. A. Es'kova.

⁷ *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Red. D. N. Ušakov, Moskva 1935—1940; *Slovar' sovremenno go russkogo literaturnogo jazyka*. I—XVII. M.-L. 1948—1965; *Slovar' russkogo jazyka v četyre tomox*. Moskva 1957—1961; S. I. Ožegov, *Slovar' russkogo jazyka*. 1. izd. 1949. Za 9. izdajo v redakciji N. Ju. Švedove je bil slovar predelan in dopolnjen (1972).

⁸ *Orfografičeskij slovar' russkogo jazyka*. Pod redakcij S. G. Barhudarova, S. I. Ožegova, A. B. Šapiro. V novi redakciji je bil slovar popravljen in dopolnjen (S. G. Barhudarov, I. F. Protčenko, L. I. Skvorcov), izšel je kot 13. izdaja leta 1974 (kratica RP 74).

slovar ruskega pravorečja in naglasa (1959),⁹ slovar novih besed in pomenov za šestdeseta leta,¹⁰ izpisi iz ruskega časopisja in publicistike zadnjih let. Na razlagalne slovarje se je Zaliznjak opiral predvsem v pomenskih analizah, ni pa zanemarljal tudi njihovega deleža v oblikoslovju, čeprav so mu velikokrat nasprotujoči si podatki gotovo delali preglavice. V glavnem je tudi podatke o povezanosti oblik s frazeologijo črpal iz teh slovarjev.

Uvod slovarja je zelo obsežen, zavzema kar 140 strani. V Predgovoru (3 do 10) razloži avtor glavne prednosti obrnjenega slovarja pri obravnavi oblikoslovja; posebej opozarja na težko rešljiva vprašanja okrog tvorbe oblik, ki so po vzorcu možne, a jih v jezikovni praksi skorajda ne srečamo (nekateri tipi kratkih oblik pridevnika, primernik). Avtor se je zavedal, da ne sme molče mimo tega dejstva, zato je povsod to »nenavadno težavnost« označil. Na straneh 11–21 daje avtor napotke za uporabo slovarja; pojasnjuje sestavo slovarskega gesla, kaj obsega indeks in kaj so dodatna opozorila in pripombe ob posamezni enoti. Posebno važna je razlaga, kako pride bralec od indeksa k paradigmi iskane besede, ali drugače, kako indeks preberemo in ga razvežemo, da dobimo oblikovno podobo besede. Na koncu tega poglavja je dodan seznam kratic in seznam dogovorjenih znamenj (teh ni malo), ki jih mora bralec najprej dobro spoznati.

Glavni in najboljširnejši del Uvoda (25–142) vsebuje vse potrebne oblikoslovne obrazce in nadrobnejše obrazložitve, ki so potrebne za adekvatno prenašanje simbolov iz indeksov v jezikovno resničnost, v pregibanje besed. Pri vzorcih za sklanjatve in spregatve je še posebej važno vprašanje sodobnega knjižnega naglasa, saj gre za številna odstopanja od osnovnih naglasnih tipov. Izpuščena ni nobena posebnost, ki zadeva več pregibnih besed; če gre za osamljeno naglasno ali drugačno značilnost, je ta vključena v geslo in nima odnosev v uvodnem delu. Moški samostalniki na soglasnik so razvrščeni v sedem tipov s stalnim naglasom na osnovi in na sedem tipov s stalnim naglasom na končnici; samostalniki s premičnim naglasom so razdeljeni v dve skupini. Podobna delitev, seveda z drugačno naglasno razvrstitvijo premičnih tipov, velja tudi za ženski in srednji spol. Ko avtor obravnava vprašanje preskoka naglasa na predlog, se upravičeno oddaljuje od tradicionalnega prepričanja ruskih (in tujih) slovničarjev, ki so prenosu naglasa na predlog odmerjali večje akcijsko področje, kakor ga izkazuje današnja živa govorna praksa. Pridevniška, zaimevska in števniška sklanjatev je z ustreznimi indeksi povezana s samostalniško.

Zaradi oblikovne razvejanosti in številnih posebnosti je avtor v Uvodu največ prostora odmeril glagolu (77–142). Da ne bi število simbolov v indeksih še bolj naraslo, dobijo že pri drugih besednih vrstah uporabljena znamenja ob glagolu drugačno vrednost, ki je prilagojena glagolskim kategorijam. Glagole je avtor razvrstil v 16 skupin, ki se v glavnem ujemajo s klasifikacijo, ki jo srečujemo v bolj ali manj modificirani obliki od Karcevskega naprej (*Système du verbe russe*, 1927). Med manj posrečene posebnosti Zaliznjakove delitve bi lahko šteli odločitve, da je združil v eni skupini vse glagole z nedoločnikom na

⁹ *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie*. Slovar'-spravočnik. Pod redakcij R. I. Avanesova i S. I. Ožegova.

¹⁰ *Novye slova i značeniya*. Slovar'-spravočnik po materialam pressy i literatury 60-x godov. Pod redakcij N. Z. Kotelovoj i Ju. S. Sorokina. Moskva 1971.

-nuť, čeprav se po tipu pomenov in oblikovno očitno ločijo npr. *maxnúť* : *sóxnúť*. Še večjo iznajdljivost kot pri samostalniku in pridevniku je od avtorja zahtevala obravnava naglasnega mesta pri glagolu; toda tudi ta splet težav je obvladal spretno in z veliko gospodarnostjo. Dosledno je avtor upošteval tvorbo glagolskega vida in označil čiste vidske pare povsod tam, kjer obstajajo.

Pri obravnavi rodilnika moških samostalnikov na soglasnik avtor upošteva najnovejše ugotovitve¹¹ o rabi končnice -u pri neštevnih samostalnikih; pogostnost končnice -u se namreč pri mlajših knjižno govorečih rodovih čedalje bolj zmanjšuje, tako da se oblike na -u praktično trdno držijo samo v frazeologiziranih zvezah, npr. *net ni duxu, ni sluxu; mnogo šumu, da malo tolku*. Znamenje (R₂), da je drugi rodilnik mogoč, stoji samo ob tistih samostalnikih, kjer je ta oblika ob standardni na -a še stilsko nevtralna, npr. *čáška čája / čájju, net sáxara / sáxaru, málo vózduxa / vózduxu*, ipd., medtem ko v primerih, ko z drugim rodilnikom dosežemo poseben stilistični učinek (znižan), te označbe ni (npr. *mnógo strónciju, málo al'truízmu*). S svojim stališčem bo slovar pomagal odpravljati preveliko zaverovanost v končnico -u, ki jo še zmeraj srečujemo posebno v tujih obravnavah ruske slovnice.

Še bolj neenotno (in nepregledno) je bilo doslej v slovnica in slovarjih obravnavano vprašanje končnice -á v imenovalniku množine pri moških samostalnikih. V ruski slovnici je dobila ta končnica svoje mesto že pri Lomonosovu, vendar ji priznava veljavo samo za nekaj samostalnikov; sprejema jo kot nižjo prvo (s precejšnjim neodobravanjem), čeprav se je v jeziku za manjšo skupino samostalnikov utrdila že v 16. in 17. stoletju, v širšem zamahu pa so jo sprejemale tujke od Petrove dobe naprej. V slovnica 19. stoletja (Vostokov idr.) se je repertoar rabe končnice -á precej razširil in je na začetku tega stoletja dosegel »najvišjo točko«, posebno v besedilih dvajsetih let, ko je tip na -á zaradi družbenih premikov in šibke normalizatorske dejavnosti filologov iz nižjih mestnih pogovornih plasti (prostorečje) in poklicnih žargonov začel močneje vdirati v knjižni jezik.¹² Nekateri rusisti (A. I. Sumkina)¹³ pripisujejo upadanje končnice -á v naslednjih desetletjih stabilizaciji norm v ruskem knjižnem jeziku in večji veljavnosti normativno zasnovanih slovarjev in drugih jezikovnih priročnikov. Kljub temu pa tudi v teh delih odnos do oblik na -á še kaže različne stopnje normativne »strogosti«, tako da moramo priznati avtorju slovnicega slovarja, da pri oznaki zadevnih samostalnikov ni zavrnil normativnega kriterija, na drugi strani pa je zajel številne nezanesljive oznake kot npr. *dopustno, prostorečno, pogovorno*, ki jih srečamo v slovarju iz leta 1973,¹⁴ združil v dvojnico na drugem mestu, kar pomeni, da je oblika na -á

¹¹ Prim. rezultate ankete v: *Morfologija i sintaksis sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1968, str. 175—199 (serija: *Russkij jazyk i sovet-skoe obščestvo*) v red. M. V. Panova.

¹² Prim. S. P. Obnorskij, *Pravil'nosti i nepravil'nosti sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka; Kul'tura russkoj reči*. V »Izbrannye raboty po russkomu jazyku«, Moskva 1960, str. 259—262, 288—290; na nekatere nedoslednosti v obravnavah tega vprašanja je opozoril A. V. Isačenko (Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovackim, Bratislava 1954, str. 168—171).

¹³ Gl. op. 11, c. d. str. 199—214.

¹⁴ *Trudnosti slovoupotreblenija i varianty norm russkogo literaturnogo jazyka*. Slovar-spravočnik. Red. K. S. Gorbačevič. AN SSSR, Izdatel'stvo »Nauka« — Leningradskoe otdelenie. L. 1973 (kratica TS 73).

ob knjižno prevladujoči na *-y/-i* v rabi dovolj pogostna in živa. Z oznako *prof.* na *-á/-já* je opremil vse tiste strokovne izraze, ki imajo v knjižnem jeziku množino na *-y/-i*, v ožjem poklicnem okolju pa na *-á/-já*. Tu velja pripomniti, da pomeni končnica *-á* v imenovalniku množine tudi končniški naglas za vse druge množinske skloni, kar za tip s siceršnjim stalnim naglasom na osnovi ni tako neznatna sprememba. Tako ima npr. sam. *ténder* v knjižnem jeziku z množino na *-y* v obeh številih naglas na osnovi, v žargonu z množino na *-á* (*tenderá, tenderóv...*) pa dobimo naglasno opozicijo ednina : množina. Večina teh samostalnikov je zahodnoevropskega izvora in so dvozložni z edninskimi naglasom na prvem zlogu (redko so večzložni), npr. *šturman, bocman, locman, mičman, frezer, trier, anker, tanker, zenker, dekel', nippel', kapsel', dizel', špindel',* itd. Največ nesoglasij so v zadnjem času povzročali slovniciarjem nekateri samostalniki (mednarodni) na *-ktor*, ki pomenijo moške osebe in predmete. Avtor jih je glede na razmerje do končnice *-y* : *-á* razdelil v štiri skupine: 1) samo končnico *-y* ima večina, npr. *reáktor, kontáktor, véktor, kolléktor, proéktor, detéktor, arxitéktor, léktor, díktor, konstrúktor* — med njimi so v TS 73 oblike *vektorá, kollektorá, arxitektorá, lektorá* ocenjene kot prostorečne, pri mn. *diktory* je posebna pripomba (ne *diktorá!*), oblika *konstruktorá* pa je pogovorna; 2) končnica *-y* na prvem mestu, dvojica na *-á*: *redáktor, élektrotráktor, prožéktor, inspéktor, réktor, korréktor, séktor, instrúktor* — v TS 73 so oblike na *-á* od naštetih samostalnikov označene kot pogovorne ali dopustne, samo pri mn. *réktory* je opomba (ne *rektorá!*); 3) samo množ. na *-á* imajo *diréktor, dóktor, kondúktor* (v pomenu *sprevodnik*) — v TS 73 je mn. na *-y* ocenjena takole: pri *diréktor* kot zastarevajoča, pri *dóktor* kot zastarela, pri *kondúktor* kot dvojica; 4) z množ. na *-á* in dvojico na *-y* je samo *tráktor* — v TS 73 in v RP 74 je zaporedje obrnjeno. Slovar je glede razmerja v rabi končnice *-y* : *-á* v im. mn. moških samostalnikov na soglasnik ustvaril bolj čisto in urejeno podlago, s katere bo lažje spremljati nadaljnje gibanje tega pojava v knjižni rušini.

Na precej majava tla se je avtor spustil z odločitvijo, da bo v slovarju označil vse samostalnike s pridevniško sklanjatvijo oz. pridevniki v samostalniški rabi; deloma se je tega vprašanja lotil že v obrnjenem slovarju (1974) s tem, da je ob štirih slovarskih virih zabeležil tudi samostalniško rabo (če je v tem ali onem slovarju našel ustrezne primere). V slovniciem slovarju je zbral veliko več oblikovno pridevniških besed, ki po avtorjevi presoji zaslužijo samostalniški indeks, saj jih naštejemo nad 600, če upoštevamo vse tri spole (na *-yj, -ij, -oj, -ej, -oe, -ee, -aja, -jaja, -ye, -ie*). Avtor je glede na stopnjo trdnosti samostalniške rabe v jezikovni zavesti razvrstil to besedje v dve skupini, v prvi so samostalniki s pridevniškimi oblikami (tip *portnój, časovój, lotovój, zavédujuščij*), v drugi pridevniki s pogostno samostalniško rabo (*šipjáščij, svistjáščij, gubnój...*, *malolétnij, bol'nój, krásnyj, bélyj*, itd.). Pri načrtovanju meje med skupinama, pa tudi meje med drugo skupino in vsemi samostalniško neoznačenimi pridevniki, se je avtor sicer oprl na razlagalne slovarje in druge obravnave ustreznih besed, vendar je velikokrat moral ravnati »po osebnem občutku«; zato se nam posamezne odločitve ne zdijo prepričljive in utemeljene. Tako so npr. v prvi skupini *napadájuščij, sprovedájuščij, priezžájuščij, golodájuščij, učástvujúščij, predsedátel'stvujúščij, novopriežžij*, medtem ko so npr. *niščij, slúžáščij, prisústvujúščij, priežžij* v drugi, in *načál'stvujúščij, otsústvujúščij*

sploh nista uvrščena med samostalniško rabljene, čeprav v tem ne zaostajata za gesloma *predsedátel'stvujuščij* in *prisútsstvujuščij*. Videti je, da je avtor nekoliko prisiljeno ločeval prvo in drugo skupino tudi pri geslih na *-ovój*,¹⁵ ki pomenijo moške osebe, zlasti v tehniških poklicih in vojaštvu; mornariški izrazi *mačtovój*, *lotovój*, *marsovój* so razvrščeni v prvo skupino, prav tako delavci *kostrovój*, *plitovój*, *koprovój*, *ljukovój*, *kordovój*, *kovševój*, medtem ko so izrazi *koševój*, *rulevój*, *rjadovój*, *zvenovój*, *stvolovój*, itd. v drugi, podobni izrazi, kot so npr. *vesovój*, *kotlovój*, *liftovój*, pa so ostali sploh zunaj skupin. Ker je avtor izdvojil vse ženske, srednje in množinske oblike, ki se uporabljajo samostalniško, je seveda razumljivo, da jih je uvrstil v prvo skupino; na drugi strani pa je zaradi tega prišlo v veliko primerih do neustreznega odnosa do moških oblik. Gotovo je npr. *rabóčij* bolj »samostalniški« kot *rabóčaja*, vendar je v drugi skupini, žen. oblika pa v prvi; podobnih razmerij je cela vrsta: *vérujuščij* — *vérujuščaja*, *niščij* — *niščaja*, *bol'nój* — *bol'naja*, *slepój* — *slepája*, itd. Najpogostejši so primeri, ko je moška oblika zunaj skupin, ženska pa je v prvi; to ustreza resničnemu stanju zlasti pri poimenovanju prostorov, npr. *čajnyj* : *čajnaja*, *operaciónnij* : *operaciónnaja*, *umypál'nyj* : *umypál'naja*, itd.; pogosto pa pride tudi do umetne pregraje med spoloma, čeprav sta v resnici enako samostalniško rabljena, npr. *kurnósyj* (zunaj skupin) : *kurnósaja* (1. sk.); *molodój* (zunaj sk.) : *molodája* (1. sk.); *molodýe* (1. sk.).

Pri številnih naglasnih dvojicah dolgih oblik pridevnikov je avtor zaradi dvakratnega navajanja naglasnega para (prvi in drugi naglasni tip prideta enkrat na prvo mesto in enkrat na drugo, npr. *zapárnyj* // *zaparnój* ter *zaparnój* // *zapárnyj*) večkrat zabrisal vrednostne razlike med členoma, saj sta vedno popolnoma enakovredna; samo v redkih primerih je ena različica označena kot zastarevala ali folklorna. Če primerjamo nekatere dvojice z navedbami v drugih sodobnih slovarjih (Ož. 72, TS 73, RP 74), dobimo podobo, ki se ne ujema s slovnici slovarjem. Dvojica *ovsjányj* — *ovsjanój* z enakovrednima členoma kaže v omenjenih slovarjih izrazito prednost oblike *ovsjanój*, samo TS 73 označuje to obliko za pogovorno; enakovredna *xóbotnyj* — *xobotnój* v Ož. 72 in RP 74 nimata prvega člena; prav tako je z dvojico *škáfnyj* — *škafnój* in s parom *stvolóvyj* — *stvolovój*. Še bolj vidna je razlika med členoma v dvojici *nožóvyj* — *noževój*, kjer na osnovi naglašena oblika očitno zastareva; tako je označena v TS 73, Ož. 72 pa je sploh ne navaja več. Tudi enakovrednost v naglasni dvojici *pervoočerednyj* — *pervoočerednój* je problematična. Ker osnovni pridevnik *očerednój* nima dvojnice na *-řednyj* (in enako tudi druge zloženke: *vneočerednój*, *treťeočerednój*, *vtoroočerednój*), je razumljivo, da nekončno naglašena oblika nima opore in njena raba v govornem jeziku hitro peša, saj se abstrakta *očerednost'*, *pervoočerednost'*, *vneočerednost'*, ki ne morejo biti drugače naglašena, le redko uporabljajo. TS 73 še zmeraj daje prednost obliki na *-řednyj*, dvojnico pa samo dopušča, medtem ko Ož. 72 in RP 74 navajata končno naglašeno obliko na prvem mestu.

Oglejmo si še štiri naglasne dvojice, kjer je avtorju ena od dvojic zastarevala: *méločnyj* — *meločnój* (zastar.), *pudóvyj* — *pudovój* (zastar.), *matěryj* — *materój* (zastar.), *smetlívij* — *smétlívij* (zastar.). Na živost oblike

¹⁵ Prim. B. O. Unbegaun, *Création d'une catégorie grammaticale: L'adjectif substantivé russe en -ovój*. Recueil Linguistique de Bratislava I (1948), str. 167 do 172.

meločnój kaže dejstvo, da velja v TS 73 celo za pogovorno in da je v Ož. 72 in RP 74 navedena na prvem mestu; prav tako velja v TS 73 *pudovój* kot dopustna oblika, v Ož. 72 in RP 74 pa je spet na prvem mestu; pri dvojici *matěryj* — *materój* je prva oblika brez naglasne dvojnice za oba prenesena pomena »izkušen, nepopravljiv«, končno naglašeni člen pa prevladuje v osnovnem pomenu »krepek, zdrav« (Ož. 72, RP 63); za očito napako gre pri četrti dvojici, saj TS 73 posebej opozarja, da oblike *smetlívyyj* ne smemo uporabljati, Ož. 72 in RP 74 pa navajata samo obliko *smétlívyyj* (tako je pridevnik naglašen tudi v avtorjevem obrnjenem slovarju).

Se dve področji ruskega pridevnika sta zelo občutljivi: kratke oblike in njihovo naglaševanje ter primerniška stopnja. Zaradi prevladujoče rabe dolgih oblik pridevnika v pogovornem jeziku je za marsikateri pridevnik tvorba kratkih oblik samo možna, kar povzroča v pisnem jeziku precej omahovanj; zato v slovarju niso redke opombe »kf. zatrudn. = kratka oblika s težavo«. V obravnavi primernika je avtor pregledno ločil skupine pridevnikov, ki teh oblik ne morejo tvoriti; pri drugih se iz indeksa razbere, kako se dela primernik, ali pa je ta oblika kar navedena (pridevniki na *-kij*). Avtor ob pridevniki na *-kij* ni skoparil s pripombo »srazn. zatrudn. = primernik s težavo«, saj je tu vse polno anomalij, ki se jim govoreči raje izogne z opisnim stopnjevanjem. V več primerih se je avtor odločil za dve različici, ki se zmeraj ne ujemata z drugimi normativnimi priročniki. Vsi pridevniki na *-lkij* (*váلكij*, *žáلكij*, *mélkij*, *kóلكij*, *gúلكij*, *mýلكij*, *pýلكij*) imajo primernika na *-lče* in *-lče*, razen *mélkij*, ki nima dvojnice s trdim l (samo *mel'če*). Za pridevnik *díkij* slovarji navadno ne omenjajo primernika; slovnični slovar ima dvojico *dičée* — *díče* (boljša naj bi bila prva), TS 73 pa ocenjuje obliko *dičée* kot nižje pogovorno (prostorečno); to razhajanje pač priča o tem, da se v glavnem uporablja opisni primernik *bólee díkij*.

Pri obravnavi glagolov se je avtor glede vidskih parov oddaljil od ruskega slovničnega in slovarskega izročila, ki prišteva dvojice tipa *delat'* — *sdelat'* k čistim vidskim parom; za avtorja so prave vidske dvojice samo pari tipa *peredélat'* — *peredélypat'* in (redko) *dat'* — *davat'*.¹⁶ S tem so dejansko enovidski skoraj vsi brezpredpinski glagoli, brez para pa je tako tudi večje število predpinskih. V slovarju so se izoblikovali celi »bloki« vidsko neparnih glagolov, npr. vsi glagoli na *-stvovat'* (tip *učitel'stvovat'*, *suščestvovat'*), na *-ničat'* (*bábničat'*, *grimásničat'*, *néroničat'*), večina glagolov na *-et'* (npr. *omertvet'*, *poxolodet'*, *sožaleť*, *zardet'*); v zadnji skupini največkrat srečamo predpone *o-*, *po-*, *za-*, *s-*, *na-*. Pri glagolih, ki se nanašajo na šume, glasove ipd. (večinoma so onomatopejski), se skoraj dosledno uveljavljajo predpone *za-*, *po-*, *pro-*, ki skupaj z osnovnim glagolom sestavljajo enovidske četverčke, (npr. *xrjúkat'*, *zaxrjúkat'*, *poxrjúkat'*, *proxrjúkat'*; *pilikat'*, *zapilikat'*, *popilikat'*, *propilikat'*; enako še npr. *sjusjúkat'*, *murlýkat'*, *drebezžát'*, *gromyxát'*, *vorčát'*, *ščebelát'*, *strekotát'*, *lepetát'*, *bormotát'*, *šeptát'*, *óxat'*, *myčát'*, *skripét'*, *mólbít'*, itd.).

Ko avtor označuje ob geslu nasprotni vid, zanemarljivo ob predpinskih tipih, kot je npr. *zaščemít'*, homonimični glagol *zaščemít'* s pomenom začetka dejanja; zato v podobnih primerih vedno navaja tudi nedovršnik (*zaščemljat'*), ki

¹⁶ Pri tem se naslanja na obravnavo glagolskega vida v delih A. V. Isačenka (Grammatičeskij stroj... II, Bratislava 1960; Die russische Sprache der Gegenwart I. Formenlehre, Halle (Saale), 1962).

seveda velja samo za prvi glagol (v pomenu »stisniti«). Drugače ravna v posebnih primerih: glagol *utverždát'* v pomenu »potrjevati« (listine, zakone, ipd.) ima dovršni par *utverdít'*, medtem ko homonimični glagol *utberždát'* »trditi« ustreznega dovršnika nima — tu sta nedovršnika ločena. Teže bo najbrž bralca prepričati, da npr. glagola *posmotréť* (d.) in *posmátrivat'* (nd.) nista vidska para.

Ruski slovnični slovar A. A. Zaliznjaka je nedvomno velika pridobitev rusistike; z njim smo dobili knjigo, ki daje za okoli sto tisoč besed sodobnega ruskega knjižnega jezika popolno oblikoslovno oznako. Lahko zapišemo, da je avtor svojo jasno zamisel slovničnega slovarja zgledno uresničil; iz »nereda« je ustvaril red, ki nas nenehno prepričuje o sistemski povezanosti jezikovnih prvin.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

FRANC ZADRAVEC, AGONIJA VELJAKOV

Cankarjeva pripovedna proza je v marsikaterem pogledu še ne dovolj raziskano področje slovenske književnosti. Vzroki za to so različni; verjetno jih je treba najprej iskati v obsežnosti Cankarjevega opusa, ki je tolikšna, da zelo otežuje jasen pregled. Posebno vprašanje tega pripovedništva je njegova lirski narava, ki omejuje epičnost, zaradi česar je nastala predvsem množica krajših pripovedi, v katerih se prepletajo številne snovi, kar otežuje natančno razdelitev besedil na zaokrožene tematske skupine. Kljub temu so se v zadnjih letih začela pojavljati prizadevanja, da bi vendarle določili nekatere tematske meje in preučili značilnosti, ki so za njimi. V mislih imamo raziskave Franca Zadravca, med katere moramo najprej uvrstiti ustrezna poglavja v knjigi *Zgodovina slovenskega slovstva V — Nova romantika in mejni obliki realizma* (Maribor 1970) — in naslednje revialno natisnjene razprave: *Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatik* (SR 1969, št. 1, s. 203—239), *Slovenska satira v dvajsetem stoletju* (SR 1973, št. 2, s. 149—185) in — kot jo je avtor sam označil — »del razprave o Cankarjevi satiri« *Subjektivne in objektivne osnove Cankarjeve satire* (SR 1976, št. 1, s. 57—70), ki je v resnici eno izmed poglavij širše analize tovrstnega Cankarjevega pripovedništva. Le-ta je v celoti objavljena v antologiji *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi*,* o kateri poročamo.

Splošno priznano dejstvo, da v Cankarjevem opusu pripovedna satira zavzema pomembno mesto, nam je avtor antologije približal na dva načina: najprej z izborom iz omenjene plasti in s spremno razpravo, v kateri razlaga izbrana besedila, ob njih pa še precej estetsko manj pomembnih, v antologiji nenatisnjenih. Merila izbora niso posebej navedena, toda iz spremne razprave je mogoče razbrati, da so ponatisnjena tista besedila, v katerih je satirična ideja naperjena v družbeno in etično sprijenost liberalno-klerikalnega slovenstva ter v germanizacijo ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Urednik antologije je izbrane satire razvrstil v štiri razdelke, ne po kronološkem zaporedju njihovega nastanka.

* *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi*. Izbral, uredil in spremno razpravo napisal Franc Zadavec. Založila založba Obzorja, Maribor 1976.

Prvi razdelek se začne s satiro na idejno breznačelnost posameznih družbenih krogov (O človeku, ki je izgubil prepričanje, 1899). Tej sledi — kot jo je označil urednik — »naturalistična groteska (str. 278) Hudodelec (1901), za njo pa je uvrstil »najostrejšo Cankarjevo socialno satiro« (str. 253), Zgodbo o Šimnu Sirotniku (1911). Med njunima nastankoma je deset let, v katerih je Cankar napisal veliko satir, toda urednik je tiste, ki so se mu zdele najbolj značilne, uvrstil v druge razdelke. Prvega je sklenil z zgodnejšim besedilom Nezadovoljnost (1901). Iz takšne razvrstitve je razvidno izbirno merilo: razdelek se začne s družbeno satiro, nadaljuje pa se z besedili, v katerih se le-ta preveša v grotesko in fantastiko (v Nezadovoljnosti je npr. obdelan starodaven motiv človeka, ki se proda hudiču).

Podobno je urejen drugi razdelek; začne se s družbeno satiro Iz življenja odličnega rodoljuba (1901), nadaljuje se z narodnostno satiro Anastasius von Schiwitz (1907), ki ji je idejno blizu Istrski osel (1911) z »grotesknim simbolom o današnjem darilu tujega gospodarja« (str. 255). Razdelek sklepa »podobi iz sanj«, torej besedili iz Cankarjevega zadnjega ustvarjalnega obdobja: Peter Klepec (1917) in Kostanj posebne sorte (1915). Glede na njun čas nastanka bi pričakovali ravno obratno razvrstitev, toda urednik je hotel prikazati razvoj Cankarjeve narodnostne satire, zato je postavil Petra Klepeca zaradi njegove nedvoumne ideje o slovenskem hlapčevstvu pred Kostanj posebne sorte, čeprav je le-ta nastal prej. Toda v črtici o čudnem drevesu so potegnjene vzporednice z realnostjo tako, da danes sprejemamo idejnost že nadčasovno in ne več samo kot aluzijo na pobijanje v prvi svetovni vojni — tako so jo razumeli Cankarjevi sodobniki —, čeprav je res, da je bilo prav to povod za njen nastanek. V zvezi s to črtico — in še z nekaterimi — se zastavlja vprašanje njene upravičenosti v antologiji. Vanjo sodi, če jo razlagamo tako, kot jo je urednik, češ da gre v njej za »satiro o kostanju posebne sorte, pod katerim se razprostira groteskno pokopališče, velja pa kot simbol za razpadajočo Avstro-Ogrsko« (str. 256). Poleg takšne zgodovinsko-aktualistične razlage omogoča črtica tudi drugačne, v katerih kostanj lahko simbolizira življenje, za katerim se vedno skriva smrt. Če se odločimo za takšno smer razlaganja črtice, izgine iz nje sled »veljakov« — tokrat kar države — in ostane samo še grozljivo soočenje človekovega bivanja z njegovim nasprotjem. Tudi zaradi prevladujočega groteskno-fantastičnega ustroja se pojavi pomislek, ali črtica ne bi sodila prej v antologijo Cankarjeve fantastične pripovedi kot v antologijo satire. Podobno bi se lahko vprašali ob noveli Na otoku (1905), ki jo ima urednik za »klasično obliko« groteske in jo razlaga v spremni razpravi le sociološko, k čemur se bomo še povrnili. Že zdaj pa je mogoče reči, da uvrstitev teh dveh besedil v antologijo satire predstavlja poskus približevanja nekaterih Cankarjevih del, ki so najbolj simboliistična, k delom z bolj aktualističnimi idejami. Dosedanji literarni zgodovinarji se niso posebej ukvarjali z besedili, v katerih ideja ni neposredna. Zanimiv primer take vrste je Nina (1906), ki ostaja razmeroma na robu literarnih raziskav, čeprav se zdi z vidika avantgardnih iskanj današnjega slovenskega pripovedništva upoštevanja vreden predhodnik.

Tretji razdelek prinaša tri primere, o katerih je urednik menil, da najbolj predstavljajo »motiv svetohlinskega šentflorjanstva« (str. 238): novele Razbojnik Peter (1908), Aleš iz Razora (1907) in Polikarp (1905). Tudi tokrat je urednik z razvrstitvijo, ki se ne ravna po kronologiji, pokazal Cankarjevo nenehno na-

gibanje h groteski, tokrat k takšni, ki upoveduje etične izvore duševne neuravnovešenosti, porajajoče se v cerkvenih krogih in med kmetstvom, ki je podleglo njihovim vplivom.

V četrtem, zadnjem razdelku so se »zvrstili spisi, v katerih Cankar sooča umetnika z okoljem in kar naprej polemično izraža svoj umetniški nazor« (str. 239): zgodnja satirična črtica o različnih moralah Zjutraj (1899), satira Motovilo (1910), ki je blizu Cankarjevemu zadnjemu ustvarjalnemu obdobju, novela Na otoku (1905) — v skladu z interpretacijo, po kateri naj bi bila to pripoved o razmerju med umetnikom in družbo —, odlomek iz Bele krizanteme — Publikum (1910), kjer motiv davečega pitona zaradi nesporne alegoričnosti omogoča razlago, podobno prej omenjeni. Prav na konec razdelka in s tem prvega dela knjige je urednik postavil polemični spis Govekar in Govekarji (1906), ki je sicer del Krpanove kobile. Kot takšen ne predstavlja čistega pripovednega dela, zato se lahko vprašamo o upravičenosti njegove uvrstitve v antologijo, ki prinaša razen tega polemičnega spisa prava pripovedna besedila. Morda bi bilo knjigi v prid, ko bi bil ta spis (skupaj z nekaterimi drugimi iste vrste, ki jih urednik v spremni razpravi pogosto omenja) dobil poseben razdelek najbolj značilnih Cankarjevih teoretično-polemičnih spisov. Edini primer takre take vrste razbija enotnost antologijskega koncepta, čeprav je postavljen na konec izbora.

Drugi del knjige Agonija veljakov obsega obširno spremno razpravo, ki predstavlja sintezo Zdravčevega dosedanjega raziskovanja Cankarjeve pripovedne satire. Kot takšna se približuje monografskemu prikazu, čeprav njen avtor meni, da bi le-ta moral zajemati še del Cankarjeve dramatike in »obsežnejšo dokumentacijo ali soočenje te satire in zgodovine« (str. 211). Prav gotovo je pri obravnavi vsake satire potrebno navesti določeno mero zgodovinskih podatkov, da bi postalo jasno njeno dejansko ozadje; toda ker je avtor izbral večinoma take Cankarjeve satire, ki imajo (tudi) nadčasoven pomen, tj. segajo čez ozke okvire realnosti, iz katere so nastale, bi bilo pretirano historiziranje odveč. Obseg, ki ga je s tem v zvezi določil v enem izmed sklepnih poglavij razprave, popolnoma zadostuje. Pač pa pričakujemo kako definicijo satire, a je v Uvodu razprave in v naslednjih poglavjih ni. Avtor sicer opisuje njene tematske značilnosti, ne poskuša pa podati njenega sistema, po katerem bi se razločevala od groteske, ki je ostala prav tako, kljub natančnim snovnim opisom, brez sistematizacije. Zelo natančno pa so osvetljeni motivi Cankarjeve satire, katere začetke odkrije že v l. 1892, ko je mladi Cankar napisal prve zbadljive epigrame. V naslednjih letih se pojavi vrsta motivov, ki jih je uspešno uporabil tudi pozneje: literatstvo, rodoljubarstvo in kmečko svetohlinstvo — skratka, že pred odhodom na Dunaj, kjer se je seznanil z novoromantičnimi smermi, se je začel intenziven razvoj njegove satire. Čeprav avtor na koncu svoje razprave (str. 318, 319) zagotavlja, da le-ta ni zastavljena komparativno, vendar opozarja na nekatere vplive, ki so jih s tem v zvezi imele na Cankarja takratne literarne smeri, npr. dekadence (n. d., s. 214). V glavnem pa vzporedno spremlja dogodke iz Cankarjevega življenja, ki so pogojevali njegovo satiro, in posamezne snovi. Vse te vidike osvetljuje v poglavju Agonija veljakov (tème in motivi), v katerem uporablja pojma »karikatura« in »groteska«, ki se zdita sprva splošno razumljiva, a se kmalu izkažeta kot precej nejasna, še posebno tedaj,

ko se zavemo zadreg literarnih teoretikov (Kayser, Tamarin, Bartoš), da bi temeljne prvine groteske razvrstili v zaokrožen sistem.

Problem se še bolj zaplete, ko skušamo določiti mejo med grotesko in satiro. Izmed rešitev, ki jih predlagajo omenjeni teoretiki, je morda najbolj uporabna Kayserjeva, ki pozna fantastično in satirično grotesko. Toda Kayser je bil ob tem premalo natančen (*Das Groteske in Malerei und Dichtung*, 1960), saj mu je Bartoš (Bilješke uz teoriju i tipologiju groteske, UR 1963, s. 71–87) očital, da se je sorazmerno veliko ukvarjal s fantastično grotesko, premalo pozornosti pa je posvetil vprašanju satiričnega v groteski. Z razmejevanjem obeh področij se razprava o Cankarjevi satiri ne ukvarja; če bi se, bi morda postala bolj razvidna morebitna Cankarjeva groteska, ki se ne navezuje na satiro. Tako bi verjetno postal očitnejši Cankarjev razvoj v okviru takratnih literarnih smeri, ki so omogočale takšna besedila. Izpričal bi se ne le zunajliterarni, idejni vidik, ki je Cankarja priganjal k pisanju satire in delno tudi groteske, ampak tudi notranja logika literarnih smeri. Vendar ostaja Zadravčeva pozornost osredotočena predvsem na zunajliterarne pobude, ki jih ob satiri ne kaže prezreti; ko pa se satira začne prevešati v grotesko, pa je bil verjetno bolj odločujoč notranji, literarnorazvojni dejavnik — vpliv simbolizma.

Ob Vinjetah (1899) Zadravec skrbno navaja motive, ki so postali predmet Cankarjeve satire, predvsem družbene. V satiri vidi dve razvojni stopnji: prva obsega smešenje nižjih oblastnikov (župan, uradnik, časnikar), druga se loteva »vodilne posvetne in cerkvene strukture« (str. 221). Posebno tematsko področje Cankarjeve satire je ljubezen, ob kateri avtor razprave opozarja na grotesknost, katere delež je tolikšen, da začnemo dvomiti, ali omenjene črtice iz Vinjet niso samostojna skupina, ne pa del Cankarjeve satire, v kateri je idejnost vendarle tako poudarjena, da ji je avtor posvetil posebno podglavje. Tega so med drugim narekovalle nekatere znane Cankarjeve teoretične izjave v korespondenci, zlasti tiste, ki govorijo o njegovi opredelitvi za »tendenčno umetnost /.../, ki hoče uveljaviti socialne, politične ali filozofske ideje s silnimi sredstvi lepote« (str. 222). Zadravec upravičeno poudarja, da pri tem ni šlo za tendenčnost, kot jo pojmuje v vsakdanjem pomenu besede, temveč za neločljivo povezovanje idej s pripovednimi prijemi. Takšno osvetljevanje Cankarjeve miselnosti je potrebno, saj jo privrženci Cankarjevega družbenokritičnega pripovedništva, ki pozabljajo na pisateljevo vključenost v tedanje literarne tokove, ki so oddaljeni od realizma, navadno spregledajo. To pa ne pomeni, da niso omogočali upovedovanja družbenih razmerij, kar naj bi bila sposobnost, ki naj bi jo imel po mnenju nekaterih samo realizem. Iz Cankarjevih besed se vidi, da se je zavedal nevarnosti, ki jo prinaša idejna deklarativnost, in da je bil prepričan o nujnosti vztrajanja v območju književnosti tudi takrat, kadar se zavzema za kake ideje. Takšno Cankarjevo prepričanje ostaja navadno prezrto.

Nato Zadravec spremlja razvoj Cankarjeve satire ob posameznih črticah, novelah in zbirkah le-teh, npr. ob *Knjigi za lahkomišelnih ljudi* in ob *Kralju na Betajnovi*, kjer načne razmerje Cankar—Nietzsche, v slovenski literarni zgodovini še vedno nerešeno. Pisec razprave meni, da imata slovenski pisatelj in nemški filozof »nekaj skupnih miselnih točk« (str. 234); te se kažejo v Cankarjevem zavzemanju »za svobodnega, neodvisnega, visokega človeka, ki sovraži vsakršno pasivnost in zaslužjenost, socialno in narodno. Več skupnega imata tudi v formi: za svoje misli ne uporabljata esejev, člankov, logično grajenih

sestavov, ampak duhovito aforistično obliko /.../. pri čemer /.../ si nasprotujeta v veliko več točkah, kot se ujemata« (str. 235). V celotnem opredeljevanju nazorov nemškega filozofa se je avtor razprave opiral samo na Lukácssevo interpretacijo Nietzscheja, objavljeno v knjigi *Die Zerstörung der Vernunft*, ki je pri nas izšla pod naslovom *Razkroj uma* (Ljubljana, 1960). V njej Lukács trdi, da Nietzschejeva filozofija predstavlja obliko boja proti socializmu in da je »potrebam tega boja podredil vse svoje mišljenje« (Agonija veljakov, str. 235). Ne da bi se v zvezi z Nietzschejem spuščali v podrobnosti, je treba vendar opozoriti na novejšo razlago filozofskih del nemškega misleca (prim. Danko Grlić, *Ko je Niče*, Beograd 1969; Valentin Kalan, *Nietzschejeva metafizika umetnika*, v *Friedrich Nietzsche, Rojstvo tragedije*, Ljubljana 1970), ki svari pred enostranskimi posplošitvami o Nietzscheju, izvirajočimi še iz nacistične ideologije, kar je vodilo v neupravičeno vsesplošno odklanjanje idej tega misleca. Razen tega omenjena Lukácsseva knjiga med poznavalci velja za manj uspešno (prim. Božidar Debenjak, Lukács in njegov čas, *Delo* 12. VI. 1971, št. 157, s. 17, ter članek istega avtorja György Lukács, *PiČ* 1971, št. 7/8, s. 438—440). Da Nietzschejeve vizije spornega »nadčloveka« ne gre poenostavljati, dokazuje razprava Tineta Hribarja *Marxov in Nietzschejev človek prihodnosti* (*Problemi* 1967, št. 49, s. 76—102). Prav zaradi previdnosti, ki jo priporočajo raziskovalci Nietzschejevih del, postane naslanjanje pisca razprave o Cankarjevi satiri samo na omenjeno Lukácssevo knjigo preveč enorazsežnostno.

Po tem komparativnem ekskurzu, ki je idejno poudarjen, se Zadravec vrača k temam Cankarjeve družbenokritične in literarne satire, katere osrednji osebi postajata »rodoljub in literat« (str. 237); ob njiju pa se začne pojavljati še »podoba erotičnega svetohlina, razbrzdanega pobožnjakarja« (str. 237), kar da je povezano s požigom *Erotike* (1899) in ozko katoliško kritiko, ki je zavračala Cankarjeva dela. Po 1. 1904 je intenzivnost Cankarjeve satire tako narasla, da je dosegla stopnjo idejne konfrontacije v Krpanovi kobili (1907), zato je Zadravcu upravičeno »ena največjih literarnoestetskih polemik, kar jih poznamo v slovenski literaturi« (str. 238).

Cankarjeva dela tega obdobja Zadravec deli na polemične spise (npr. *Predgovor o Gospe Judit*, *Jubilej iz Krpanove kobile*) in na t.i. šentflorjanski cikel, potem pa natančno osvetljuje Cankarjev boj proti takratni idejno in umetnostnonazorsko omejeni kritiki na Slovenskem ter riše značilne osebe, ki se pojavljajo v tem ciklu (spet rodoljubi, umetnik v spopadu z okoljem). Z natančno razčlenitvijo prihaja do kritične ugotovitve, da se je »zaradi omejenih morfoloških razsežnosti šentflorjanskega motiva in simbola (r)realizacija /.../ začela vrteti /.../ v krogu istih ali zelo sorodnih epskih oseb ali tipov, motiv in simbol sta se od novele do novele obrabljala« (str. 239). Tako je upravičeno opozoril na slabost Cankarjeve satire tega obdobja.

Med umetniško najbolj uspele in značilne za ta cikel šteje Polikarpa (1905), Aleša iz Razora (1907) in Razbojnika Petra (1908). Opaža tudi, da »od leta 1910 naprej Cankar ni opazneje razširil tematike svojega satiropisja« (str. 253), kar je pravzaprav v skladu s splošno sprejetim mnenjem o Cankarjevem literarnem razvoju, ki poudarja preobrat k etičnim vprašanjem ali pa govori o značilnostih t.i. »rožniškega obdobja« v njegovem opusu (prim. Joža Mahnič, *Zgodovina slovenskega slovstva V*, Obdobje moderne, Ljubljana 1964, s. 68, 105; Franc Zadravec, *Zgodovina slovenskega slovstva V*, Maribor 1970, s. 196, 214).

Pri tem opozarja na izzvenevanje Cankarjeve satire, v kateri se je v tem času kot delna novost pojavila le tema »avstrijskega militarizma in imperializma« (str. 253). Glede na to, da je precej prostora posvetil Cankarjevim nazorskim premikom, ki so vplivali na začetno oblikovanje njegove satire, pogrešamo sedaj idejno razlago njegovega opuščanja satire.

Po dovolj natančni razčlenitvi Cankarjeve satirične tematike Zadravec v naslednjem poglavju razprave začne opisovati glavne značilnosti Cankarjeve pripovedne tehnike, pregledno razvrščene v več podpoglavij. Prvo je naslovil Pripovedne oblike. V njem navaja, da je »Cankar za satirični namen uporabljal feljton, vinjeto ali črtico, pravljico, novelo in polemični esej« (str. 256) in jih na kratko označuje. Raziskovalno pozornost usmerja k »nekaterim skupnim oblikovnim potezam njegovega satiropisja« (str. 258), h katerim prišteva »deheroizacijo« in »demitizacijo«, ki ju opaža pri Cankarjevih satiričnih osebah. O njih meni, da so tipizirane, vendar tako, da ohranjajo individualne poteze. Posledica te ugotovitve je razmejevanje med »modelom«, »tipom« in »simbolom«, pri čemer prvi pojem Zadravcu pomeni realne osebe, ki naj bi že po mnenju nekaterih pisateljevih sodobnikov postale osnova za nekatere literarne osebe. Tako sklepanje je pisatelj zavračal, zdaj pa se mu pridružuje tudi avtor razprave, kažoč, da so pripovedovane osebe nastale s preoblikovanjem potez večjega števila realnih oseb. V tem Zadravčevem početju, ki pomeni upravičeno odpravljjanje pri nas še vedno precej razširjenega prepričanja o istovetnosti literarnih oseb z realnimi, moti samo uporaba pojma »karikatura« kot nekakšne vmesne stopnje med prej omenjenima vrstama oseb. To pa zato, ker je ne definira, temveč le opozarja na zvezo s slikarstvom in grotesko. Razmejitev ostaja nejasna, saj vse navedene značilnosti karikature (duhovita poimenovanja oseb, igra z detajlom in druge) lahko uvrstimo med groteskne sestavine, ki jih avtor navaja na tistih mestih, kjer piše o Cankarjevi psihološki, fantastični, naturalistični in še kaki drugi groteski. Pri tem je opazno, da so te vrste določene po neenotnem merilu. Sistematične pa so ugotovitve o antitezi kot pripovednem prijemu v Cankarjevi satiri, kar raziskavo privede k osvetlitvi razmerja med pisateljevo satiro in njenim besednim izrazom. Tu se avtor zaradi obsežnosti problematike omejuje na prikaz, kako je pisatelj osmešil šentflorjansko frazersko govornišvo in najbolj značilne ravni jezika, ki so ga uporabljali v različnih oblikah komuniciranja. Pri tem se dotika Cankarjeve ritmizirane pripovedne proze, ki je že večkrat postala predmet literarnoteoretičnih raziskav (Joža Mahnič, Jože Toporišič, Dušan Pirjevec).

Ker so se satirična besedila v razpravi pojavljala na način presekov, to se pravi v tolikšni meri, kolikor je to zahtevala osvetlitev posameznega vprašanja, ne pa kot analiza vseh vidikov celotnega besedila, je avtor drugo poglavje sklenil z interpretacijama novel Anastasius von Schiwitz (1907) in Na otoku (1905). Odločitev je utemeljil s trditvijo, da sta »za svojo estetsko vrsto (prva za satiro, druga za grotesko, op. M. D.) reprezentančni ali zgledni slovstveni strukturi« (str. 291). V razčlenitvi prve novele obnavlja najprej njeno zgodbo, potem opozarja na model iz realnosti in se spet vrača k besedilu s tem, da navaja glavne prvine pripovednega načina, še posebno satirične prijeme pripovedovalca, ki se poistoveti s slavnostnim rodoljubarskim govornikom, poveljujočim narodnega odpadnika, po katerem se novela imenuje. Na podoben način poteka interpretacija novele Na otoku, ki ji Zadravec upravičeno pripisuje simbolni

značaj spričo čudnega otoka, na katerem je profesorja naravoslovja preganjala nenavadna žival. Toda pomislek se pojavi ob tistem delu interpretacije, v katerem novelo razlaga na osnovi besede »tujec« in njenih zvez sociološko; v besedilu namreč ni nikjer najti določenega namiga, ki bi nam zanesljivo dovoljeval razlago, da gre za spopad med »umetnikom in malomeščansko družbo« (str. 303). Glede na notranji ustroj novele se zdi bolj verjetno, da je oseba pred nami upovedena kot dvojnik ali pa vsaj na paralelen način: profesor je le oseba s sorodnimi doživetji, kot mučijo — čeprav so le nakazana — prvostopenjskega pripovedovalca, ki se pojavlja v okvirnem delu pripovedi. Besedilo hkrati začne dobivati alegorično-simbolne poteze: otok pomeni življenje v stiski, zasledujoča pošast pa ogroženost od okolja in predvsem od samega sebe, v čemer res ne gre za opredmetenje »metafizične kategorije«, kot zanika avtor razprave, ampak za spopad človeka z delom svoje notranjosti, o čemer nam precej pove — na drugačen način — sodobna psihiatrija. Skratka, če novelo že razlagamo z zunajliterarnega vidika, se bolj kot sociološka zdi sprejemljiva psihološka razlaga. Seveda po takšni razlagi besedilo izpade iz koncepta družbenosatiirične antologije in dobi reprezentativno mesto v antologiji psihološkega grotesknega pripovedništva.

Zadavec razpravo sklepa z dvema krajšima poglavjema. Prvo, z naslovom *Subjektivne in objektivne osnove Cankarjeve satire*, je pravzaprav strnjeno motiviranje pisateljevih satir z zunajliterarnimi dejstvi. Med prve osnove sodijo poteze Cankarjevega značaja, kot jih je mogoče rekonstruirati iz njegovih lastnih izjav, predvsem korespondence, in iz mnenj njegovih sodobnikov. Pri tem Zadavec upravičeno zavrača »biopsihološke razlage Cankarjevega humorja« (str. 307) kot preveč enostranske, in polemizira proti tovrstnim razlagam Lojza Kraigherja ter opozarja na vplive drugih dejavnikov. Odločilnost pripisuje socialno neugodnemu položaju, ki je Cankarja spremljal celo življenje, njegovega odnosu do slovenstva in odporu do takratne germanizacije. Ta splet izredno zapletene problematike, ki zahteva samostojno obravnavo, po Zadavčevi sodbi predstavlja »objektivne osnove« Cankarjeve satire. Sestavni del le-teh je tudi celotno takratno slovensko politično življenje. Lahko rečemo, da je področje, ki je navadno pritegovalo starejšo literarno zgodovino pozitivističnega tipa, obdelano z občutkom za smotrnost, ki jo spremlja zavest o razločku med književnostjo in realnostjo, ki jo je omogočala. Poglavje Cankarjev smeh ima značaj sklepnega pregleda.

Zadavčevo antologijo s spremno razpravo lahko označimo kot eno najbolj tehtnih cankaroloških prispevkov zadnjega časa. Novost pomeni tematska usmeritev literarnozgodovinske raziskave, ki je uspela posebno tam, kjer je ostajala znotraj samih besedil, čeprav se je izkazalo, da je njihova razmejitev ponekod premalo natančna, tu in tam idejno preveč posplošujoča. Morda pa je ravno v tem skrito plodno izhodišče nadaljnjih raziskav Cankarjevih pripovednih del.

Marjan Dolgan
SAZU, Ljubljana

JUŽNOSLOVANSKE TEME LÁSZLA HADROVICSA

Uglednega madžarskega slavista, profesorja in akademika Lászla Hadrovicsa v slovenskih strokovnih krogih ni treba predstavljati: kdor je po vojni količjak pazljivo spremljal našo slavistično publicistiko, se je z njegovim imenom srečaval na številnih mestih in si je lahko ustvaril bolj ali manj določen vtis o njegovi plodovitosti in raznoteri znanstveni dejavnosti. Poleg tega je znano, da je profesor Hadrovics rad prihajal v Ljubljano, ne samo zato, ker so ga slovenska vprašanja zanimala kot strokovnjaka slavista, marveč enako zaradi tega, ker je kot kulturni delavec iz sosodstva želel spremljati naš narodnokulturni razvoj kolikor mogoče celovito.

Ne bo odveč, če spomnim, da je o Lászlu Hadrovicsu prvi spregovoril Vilko Novak na straneh Doma in sveta, in sicer v zvezi z njegovim člankom o Slovencih, objavljenem v središčni budimpeštanski reviji Magyar Szemle 1939. Novakovo poročilo, ki vsebuje tudi vtise iz osebnega srečanja z mladim madžarskim slavistom, poudarja Hadrovicsevo nenavadno dobro poznanje slovenskih (in jugoslovanskih) kulturnopolitičnih razmer ter zgodovine, tako npr. da je s polno gotovostjo informiral o kulturi in književnosti Slovencev (na 8 straneh), navajajoč Prešerna, Jenka, Aškerca, Cankarja, Ketteja, Župančiča (prim. V. Novak, Slovenica med Madžari, DS 1940, str. 127–128). Hadrovicseva informacija o Slovencih je morala v nekem smislu delovati kot odkritje, saj je malo pred tem znameniti pisatelj László Németh upravičeno tožil, kako slabo so pri Madžarih poznane literature sosednih narodov.

Naslednji prikaz dela madžarskega slavista vežem na njegovo veliko delo *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Knjiga je izšla v Budimpešti kot skupna izdaja madžarske in avstrijske akademije (1974, 564 str. + faksimili).

1 Splošen pojem o znanstveni publicistiki Lászla Hadrovicsa nudi izbor bibliografije, ki je bil objavljen ob profesorjevi šestdesetletnici (Studia Slavica Hung., 1970). Izbor se zadovoljuje z navedbo vidnejših postavk, vendar kot tak dovolj razločno nakazuje vrsto potez Hadrovicseve tvornosti od l. 1934 dalje: znanstveno zanimanje budimpeštanskega slavista zaobsega več smeri in je tematsko razvejano; predvsem je jezikoslovec, posebej etimolog in leksikograf, a so ga kmalu pritegnila še druga, sosedna področja, predvsem literarna in kulturna zgodovina; njegovo povezovanje mejnih tem je bilo pogojeno v problemih in je zatorej organsko sklenjeno; objavljal je v različnih jezikih in uspel, da je vrsta njegovih del prodrla v mednarodno strokovno obzorje.

Profesor Hadrovics je torej znanstvenik večstranskega interesa in širokega profila. O tem priča tudi njegova kulturnotvorna prisotnost v konkretnem času in prostoru. Ob vsej osredinjenosti na temeljna in razvojno pomembna vprašanja akademske stroke mu ni bila nikoli tuja popularizatorska gesta, saj se je skrbno in zavzeto ukvarjal tudi s predmetno publicistiko, namenjeno širšim krogom javnosti. Enako je, živeč z imperativom znanosti in utripom časa, posvečal dobrušen del energij organizacijskim vprašanjem znanstvenega dela v najširšem smislu (urejanje publikacij, sodelovanje na znanstvenih sestankih ipd.).

Spričo obsežnosti in mnogostranosti Hadrovicseve publicistike je pravzaprav nemogoče želeli, da bi posamičen pregledovalec enakomerno zagrabil vse njene strani hkrati, še manj, da bi celovito predočil njene širine, razpone in prodore.

Informativen, doslej najbolj zaokrožen prikaz profesorjeve dejavnosti je dal naš znanec Lajos Kiss (JiS 1967), ki se je kot jezikoslovec osredinil predvsem na njegovo jezikoslovno delo. V članku ob profesorjevem jubileju (L. H. sechzig-jährig; n. m.) je posebno pozorno razpravljal o Hadrovicsevih etimoloških raziskovanjih in poudaril izvirnost in metodično dognanost njegovih izsledkov. Kakor Hadrovicseve etimologije postavljajo tudi druga območja Hadrovicsevega dela pregledovalca pred nujnost, da se v večji ali manjši meri seznani z razvojnimi stopnjami njihovega proučevanja, tj. raziskovalčevo delo postane jasnejše in njegov delež toliko bolj oprijemljiv, kolikor poznamo, kaj so opravili oziroma obdelali pred njim ter koliko in kako je on lahko ustvarjal na danih temeljih. Naše razgledovanje po delu profesorja Hadrovicsa ne bo šlo v to smer; saj bi bilo za priložnostni zapis preširoko in prezahtevno.

Malo podrobneje se pomudimo ob Hadrovicsevih južnoslovanskih temah, ne le kot slovenisti, ampak posebej zato, ker je Hadrovics vse življenje dajal prav tem temam osrednji pomen, in sicer akademsko poklicno kot znanstveno publicistično.

Kakorkoli je László Hadrovics že zgodaj prestopil striktno okvire jezikoslovnega študija, je jezikoslovje ostalo v zelo širokem smislu njegova črta vodnica, prva ljubezen in trajen navdih. Že med šolanjem si je pridobil zanesljivo in temeljito filološko izobrazbo. Ta mu je vcepila spoštovanje do podatkov ter postulirala v njegovem delu trdnost dokumentacije, jasnost sklepanja in metodičnost. Do tedaj sta madžarski slavistiki, organsko povezani s hungaristiko, specifične naloge in cilje že začrtala Oszkár Asbóth in János Melich: raziskovati jezikovna, literarna, kulturna in zgodovinska vprašanja v konkretnih povezavah slovanskih narodov z Madžari. Ob nekaterih drugih je na te pobude in izročila navezal lastno samostojno snovanje tudi nastopajoči Hadrovics. O tej njegovi usmeritvi priča že njegov prvi večji spis, študija o medmurskih krajevnih imenih (1934).

Malo ljudi si že takoj spočetka tako jasno in trdno zastavi raziskovalne naloge. Izhajajoč iz dejstva, da je v madžarskih arhivih in knjižnicah ostalo veliko neznanega gradiva iz časov skupne države s Hrvati, je Hadrovics velik del svojih raziskovalnih naporov usmeril na kajkavsko književnost. To poglavje njegovih proučevanj je tako značilno za vso njegovo tvornost in je tako bogato z izsledki, da Hadrovics danes v znanstvenih krogih na splošno velja za enega najboljših poznavalcev tega slovstva. Že zgodaj je odkril madžarske predloge za več starih piscev (M. Magdalenic, Visio Philiberti), posebej pa se je ustavil ob leksikografu Ivanu Belostencu. V hrvatskem znanstvenem tisku je objavil njegove pridige (1939), nato še nekaj dokumentov (Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache, 1942) in dokazal, kako si je pavlinski redovnik že v 17. st. prizadeval pisati jezik, ki bi bil razumljiv večini Hrvatov. Da so Hadrovicsevim dognanjem na hrvatski strani kmalu prisluhnil, dokazuje podatek, da je v svoji zgodovini starejše hrvatske književnosti njegove izsledke upošteval Mihovil Kombol (1945). Tako rekoč istočasno je László Hadrovics segel še v srbsko kulturno zgodovino, pripravil je temeljno razpravo o srbski cerkvi in njeni vlogi pri nastanku srbskega nacionalizma (1942, tudi v francoščini: *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*, 1947). Poleg tega je že zgodaj izdelal sintetičen pregled o madžarsko-jugoslovanskih kulturnih stikih (Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok, v ugledni priročni

zbirki Kincsestár, 1944). Ta knjižica je še danes pomemben vodič, čeprav se je v zadnjih desetletjih literatura o tej temi nemalo pomnožila (na naši strani predvsem po zaslugi madžarske katedre v Novem Sadu in njenega hungarološkega inštituta). V isti kompleks je Hadrovics segel še v svojem prispevku za Enciklopedijo Jugoslavije (V; 1962), kjer so mu zaupali poglavje o jugoslovanskih književnostih pri Madžarih (v izboru bibliografije 1970 neupoštevano).

Hadrovicsevo jezikoslovje obsega tudi slovarska dela (obojestranski madžarski in ruski, v več izdajah madžarski in srbskohrvatski slovarji), ki se jih v našem prikazu ne dotikamo. Širše bi bilo treba razpravljati tudi o njegovih etimoloških študijah, katerim so se madžarski slavisti — Asbóth, Melich, Kniezsa — radi posvečali, seveda predvsem vprašanju izvora slovanskih izposojenk v madžarščini. (O tem že V. Novak v Slavistični reviji 1971.) Omenjeno bodi, še, da je Hadrovics na več straneh razpravljal tudi o madžarskih prvinah v hrvatskem (srbskem) jeziku (prim. Melichov zbornik, 1942, in Novi problemi madžarskih elemenata u srpskohrvatskom jeziku, Beogradski slavistički sastanak, 1957). Hadrovicseve (in drugih madžarskih slavistov) etimologije so zanimive tudi za druge stroke, ker razgrinjajo kulturnozgodovinske in družbene panorame, odkrivajo etnografska in druga ozadja, po svoje pričajo o oblikah sožitja ljudstev v preteklosti.

Posebej je vredna poudarka Hadrovicseva madžarska sintaksa (1969); v nji je razvil moderen sistem skladnje madžarskega jezika, zgrajen mimo tradicionalnega logicizma na novih, funkcionalno določenih temeljih.

Stroga stvornost in metodična premišljenost odlikujeta Hadrovicsevo delo tudi na različnih področjih literarnega in kulturnozgodovinskega študija. Tuja mu je improvizacija, pa naj bi bila še toliko bleščeča. Ob kaki priložnosti je svoja delovna načela tudi izrecno formuliral. Tako v izvrstni primerjalni študiji *Rapports de la poésie hongroise ancienne avec celles de l'Europe centrale* (v zborniku *Littérature hongroise littérature européenne*, 1964), kjer je poudaril, kako velik pomen ima v proučevanju stare književnosti kombinirana primerjalna analiza. Hadrovics je že zgodaj odkril, da je npr. Šajtićeva verzija pesmi *Cantio de matrimonio* (1546) v rokopisni starejši martjanski pesmarici morala imeti za oporo madžarsko predlogo.

Med Hadrovicseva najvidnejša povojna literarno-publicistična dejanja sodi tudi razprava o madžarskih sledih srednjeveških romanov o Troji in o Aleksandru Velikem v južnoslovanskem pismenstvu (prva 1954, v *Studia Slavica* 1955, v nemščini; druga, 1960). Pri tem postopku zbuja posebno pozornost avtorjeva iznajdljiva izvajanja glede na to, ker madžarska predloga v nobenem teh primerov ni ohranjena.

Tudi po vojni je večkrat posegel v zgodovino kajkavske književnosti. Objavil in komentiral je hrvatsko revolucionarno pesem iz l. 1794 (1957), poročal o odkritju molitvenika Duhovni kinč iz l. 1667 (1964) in nazadnje je poročal o plakat u in delu molitvenika, ki so ju odkrili v platnicah drugih knjig in izvirata iz Mandelčeve tiskarne. Ta objava (*Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 1975) je pomembna tem bolj, ker prinaša gotovost glede protestantskega deleža v starem kajkavskem slovstvu. Od Fanceva dalje so namreč dvomili o Krčelićevi trditvi, da so v 16. st. obstajale kajkavske protestantske knjige.

2 Kaj je pripeljalo Hadrovicsa, da se je lotil zajetne in zanimive zgodovinske in filološke analize gradiva knjižnega jezika gradiščanskih Hrvatov? Po-

seben znanstveni interes za zgodovinsko dialektologijo in želja, da bi dal osnovno delo o razvoju knjižnega jezika južnoslovanske narodnostne skupine, ki je dolga stoletja živela v okviru zgodovinske Ogrske. Jezikoslovni analizi je dodal pregled slovstvenega razvoja (po lastni izjavi brez želje po novih literarnozgodovinskih raziskavah, vendar v obliki zelo podrobnega in preglednega orisa), nazadnje še tekstovni del in nekaj fotomehaničnih posnetkov. Z jezikovnoanalitično obravnavo, ki se deloma opira na uveljavljeno metodo filološke obravnave besedil, v sintaksi pa uveljavlja nove, funkcionalne kategorije, je Hadrovics napravil uslugo slavističnemu študiju v celem, južnoslovanskemu jezikoslovju pa posebej. Leta in leta izpisovanja iz posameznih del, smiselno urejanje gradiva, disciplina notranjega povezovanja jezikovnih prvin, vse to je zahtevalo naravnost asketsko potrpežljivost in zbranost. Da se snov ne bi preveč razširila, je avtor opuščal vsakršne primerjave s čakavskimi pisci na našem jugu. To ni bilo lahko, saj bi tako primerjanje v strogo urejeno analizo prineslo marsikak bleščeč utrinek, avtor pa ni hotel delati izjem. (Kdaj bomo mi kaj podobnega izdelali za staro prekmursko slovstvo, ki je tematsko in po zvrsteh, eo ipso tudi jezikovno, ustvarilo bolj razgibano tvornost?)

Slehera mogoča primerjava s prekmurskim slovstvom, ki se bolj ali manj ponuja sama po sebi, je seveda silno globalna. Ne upošteva protestantskega deleža, ki pri gradiščanskih Hrvatih ni ustvaril tradicije (G. Pythiraeus-Mekinić, 1609, 1611), lahko postavimo, da so tamkajšnji katoličani precej prehiteli naše, še pred nastopom Mikloša Küzmiča so tiskali evangelije (1732), lekcionar, molitvenike, verska razmišljanja in katekizme; pozneje (1806) tudi koledar in primerek velikega abecednika. Toda na drugi strani Küzmičev *Nouvi Zakon* (1771) pri Gradiščancih nima para. Zanimanje prekmurskih piscev je šlo zlasti po l. 1800 mnogo bolj v širino in je kmalu preseglo pretežno versko osredotočen interes gradiščanskih pisateljev 19. st. (navedimo vsaj Košičeve zgodovinske in narodopisne teme, njegovega *Zobrisanega Slovena*, Kardoševe pesniške prevode, Augustičevo novinarstvo ipd.). Ne glede na to je gradiščanskim Hrvatom treba priznati nenavadno vitalnost, saj so živeli ločeni od narodnojezikovne matice in je njihova književna raba postala še bolj izolirana, ko so v stari kajkavski pokrajini uvedli štokavščino.

Zgovorna in poučna so tudi besedila, objavljena kot ilustrativno gradivo. Poučna v dikciji, stavku in besedju. Kako močno so jezikovnoizrazno podobna prekmurskim in kajkavskim hrvatskim! Hadrovics ev vodni pregled kaže, da se je pisec prve izdaje evangelijev (*Horvaczko Evangyelye*) naslanjal na kajkavsko knjigo iz l. 1694, tiskano v Trnavi. Povsem naravno je, da je prihajalo do takega književnega pretakanja. Ker ta pretakanja niso bila razvidna v dokumentih, nanje kulturna zgodovina ni dovolj opozarjala. Zanimivo je, da je bil najplodnejši gradiščanski pisec 19. stol. Jožef Ficko (u. 1843), doma iz goričke Boreče, ali da so bili stiki med duhovniškimi izobraženci »belimi Hrvati« (kakor so jih imenovali v Prekmurju) in med njihovimi slovenskimi stanovskimi tovariši, delujočimi v okviru szombathelyske škofije, dovolj tesni.

5 Že v članku, ki smo ga omenili uvodoma, je László Hadrovics napisal stavke, ki pričajo o njegovem živem zanimanju, pa tudi o neki simpatiji za Slovence: »Med majhnimi evropskimi narodi ni nobenega, ki bi v takem številnem sorazmerju imel toliko kulturnih in znanstvenih ustanov ter društev in žetev revij ter knjig na taki ravni, kot jih imajo prav Slovenci« (1939). V Hadrovics-

vi povojni publicistiki so vsaj štiri objave, ki neposredno zadevajo starejšo slovensko literarno (kulturno) zgodovino. Prvi dve govorita o rokopisih, ki jih je odkril avtor (o njih je v Slavistični reviji 1959/60 hitro in stvarno informiral M. Rupel). Tretja objava je dvostranski zapis Pokladne igre u Ljubljani god. 1531 (Zbornik za filologiju i lingvistiku 1968, Kolaričev zbornik, str. 47/48). Prispevek, kakor je kratek, je kulturnozgodovinsko pomemben, govori namreč o igrah (»pulchra spectacula«), ki so jih za pust uprizorili Italijani v Ljubljani in ki jim je bil priča madžarski plemič, habsburški vojni ujetnik v našem mestu. Zapis temelji na pismu, ohranjenem v arhivih plemiške družine Héderváry. Četrta objava je recenzija izdaje Megiserjevega slovarja iz l. 1592 v ponatisu 1967 (St Sl 1970).

Tale naš informativni prikaz je Hadrovicsevo znanstveno-publicistično dejavnost bolj ali manj lahko samo splošno označil. Vendar sodim, da tudi v taki obliki dovolj opozarja, kako velikopotezna je ta dejavnost in dragocena tudi zunaj kroga v katerem je nastala.

Štefan Barbarič

Slovenska matica, Ljubljana

PRIROČNI PREGLED PREKMURSKEGA SLOVSTVA*

Nova knjiga Vilka Novaka odpravlja primanjkljaj, ki je bil očiten že dalj časa. Najdbe in obravnave iz štirih desetletij, posebej še zadnjega, so omogočile, da je *Izbor prekmurskega slovstva* lahko šel v javnost v tako izpopolnjeni in izdelani obliki.

Novakova knjiga nudi strnjen in zaokrožen pregled narečne slovstvene tvornosti od začetkov do l. 1919, ko se je z združitvijo v Sloveniji začela za Prekmurje nova doba. Avtor je obsežno snov uredil v dveh delih, po obsegu precej enakih: v prvem uvodoma razpravlja o nekaterih širših vprašanjih (zgodovina, jezik, ljudsko izročilo), nakar v kronološkem zapovrstju riše in označuje življenje in delo posameznih tvorcev, v drugem delu pa kaže njihove spise z izbranimi odlomki. Razvoj predmetnega proučevanja ponazarja z dovolj izčrpnimi bibliografskimi podatki. Tako je knjiga koristna in poučna za tistega, ki išče osnovnih informacij, kakor za vse, ki se žele poglobiti v posamezna vprašanja.

Za slavističnega interesenta je novi Izbor zanimiv še v primerjavi z Izborom prekmurske književnosti (izšlim v šolski zbirki Cvetje iz domačih in tujih logov, 1936). Že na prvi pogled se vidi, da je novi Izbor po zasnovi in obdelavi novo delo. Medtem ko se je stari šolski Izbor iz tehničnih razlogov ustavil pri koncu 19. stoletja, torej pred nastopom Ivanocyjeve skupine, nova knjiga to popravlja in polnopravno včlenjuje prizadevne kulturne delavce, ki so pripekljali Prekmurce v Jugoslavijo, v celoto razprave. Poleg tega novi Izbor zajema ljudsko tvornost in rokopisne pesmarice ter nudi bibliografsko in drugo dokumentacijo, kar vse pomeni napredek glede na prejšnjo knjigo.

* Vilko Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, Zadruga kat. duhovnikov, Ljubljana 1976, str. 194.

Vilko Novak se je pri izdelavi priročnega pregleda s pridom naslonil na številne ugotovitve in dognanja raziskovalcev v zadnjih desetletjih. Ne da bi hoteli prezreti delo drugih (Škafar, Šebjanič, Smej), je mogoče reči, da je bil prav avtor knjige tisti, ki je v teh desetletjih (dobesedno od mladih nog dalje, ko je dajal podatke Šlebingerju) izredno prizadevno zbiral gradivo in zavzeto proučeval stare pisce ter je tako prispeval največ, da je Izbor prekmurskega slovstva prinesel toliko novega. Od tega omenimo npr., da je Novak našel vzporednice med poglavji Blažeta in Nežice ter Zobrisanega Slovena, v katerih se je Jožef Košič naslonil na Slomška (1934); analiziral je istega narodopisno gradivo; ugotovil je pesemske predloge za Küzmičev Vöre krstčanske kratki navuk; s spretno analizo je ugotovil avtorja najpomembnejšega prekmurskega zgodovinskega dela, Starin (J. Košič, prekmurski pisatelj, Razprave 2. r. SAZU, 1958; dopolni bibliogr. podatke, 184), objavil in komentiral je prvo prekmursko posveto pesem dijaka Davida Novaka (SR 1970), enako pismo prvega pisatelja Temlina podpornikom nemškimi pietistom (prav tam); iskal je kajkavske prvine v starih tekstih (prav tam, 1972); raziskoval izvor Starišinstva i zvačinstva; in ugotavljal zveze med Dalmatinovo Biblijo in med deli prekmurskih protestantov (1976) ter se lotil temeljite raziskave gradiva rokopisnih pesmaric.

S tem da je uporabljal filološko analizo in kulturnozgodovinske instrumente, je Vilko Novak dvignil proučevanje starih prekmurskih piscev na ustrezno problemsko ravnino. V priročniku se seveda omejuje na rezultate in na bistvene razvojne postavke, ki jih opremlja s primeri besedil in z ilustrativnim gradivom, širše analize in dokumentacijo je treba iskati v osnovnih predmetnih razpravah.

S širšega razpravnega vidika je spričo vsega predvsem pomembno spoznanje, da tistemu, ki zna pogledati za podatke in je sposoben, ozreti se za problemi, te in take snovi niso nič kaj »provincionalne«. To ni nikaka periferija duha. Kajti tudi drobni, nereklamirani pojavi v preteklosti nam odkrivajo notranje bogastvo, neke globlje vzročnosti in razvojne zakonitosti. Marsikaj tega, kar se tiče prekmurskega (in še kakšnega drugega) kulturnega prostora, je — splošno povedano — v središču in tudi v lastni pokrajini slabo znano. Vsem, ki so odprti govorici dejstev, je Novakova knjiga nasula cele vrste vse prej kot »perifernih« podatkov: npr. da so prekmurski evangeličani v XVIII. st. vzpostavili najtesnejše stike z vodilnimi možmi in ustanovami v saksonskem Halleju, se pravi z glavnimi usmerjevalci protestantske misli v času, medtem ko so pozneje gojili zveze z Bratislavo (da bližnjih madžarskih mest ne omenjamo); da so poznali Trubarja in Dalmatina in si z zadnjim pomagali pri slovenitvi biblijskih besedil; da so bili prekmurski pisci prisotni tudi v madžarski publicistiki in da so npr. že konec XVIII. st. ustvarili bogate primerke posvetnega klasicistično ubranega pesništva (M. Küzmič) itd.

Priročnik je prikazal razvoj v njegovi celovitosti, tako da je v njem obrobni kulturni prostor zaživel v svoji tipiki. Ob upoštevanju zaporedja rodov je sedaj mogoče zanesljiveje presojati, koliko je ta ali oni pisec živel iz silnic časa in koliko trajnega je prispeval celoti. V povezavah prihaja bolj do izraza zakonitost geokulturnega prostora, kakor ga v našem primeru označuje stičišče več etničnih skupin. Priročnik pove, da se prekmurski pisci niso ustavili le ob potrebah verskega programa, ampak so že zgodaj segli po poučnem

berilu (za šolo in s Košičem preko nje), dali izvrstne primere pesniškega prevajanja (J. Kardoš: Arany, Petöfi) in tudi samostojnega oblikovanja (Ivanocyjev krog). Skratka, kdor zna zgodovinsko misliti, bo samo občudoval duhovno razpetost in nemajhno razsežnost zanimanja prekmurskih piscev od začetka dalje. To seveda glede na razmere, v katerih so živeli in delovali, na katere so bili pripeti: maloštevilni okoliši, civilizacijska nerazvitost, pomanjkanje šol itd. Če govorimo splošno, lahko rečemo, da je v teh pisih deloval prosvetiteljski vzgon in zagon preko verskega izobraževanja in ob njem, v njih je delovala želja, v ljudstvu izpodrezati korenine npravne brezbriznosti in malomarnosti ter ga razumsko dvigniti. Njihovi spisi so potemtakem dokumenti kulturne volje, pričevanja o osveščenosti duha v konkretnem času.

Vilko Novak na nekaj mestih nakazuje, da ostajajo še neraziskana področja (zato spodbudno kliče k raziskovanju mlade sile), na enem, dveh mestih je rahlo polemičen. Kakšna posebna dodajanja h knjigi niso potrebna. Sam bi omenil naslednje: k str. 63: abecednik iz l. 1786 je izpričano Bakošev; k str. 69: Barlo je obiskal celo Jan Kollár (E. Angyal, Soproni Szemle, 1961), tudi dopisoval si je s Kopitarjem; k str. 128: *Spitavajuči pojbič* je vzet iz Küzmičevega velikega abecednika; k str. 182: med tem časom je prišel v razvid še tretji primerek abecednika iz l. 1725, in sicer v literarnem arhivu Maticе slovaške v Martinu.

Novakova knjiga je sad vestnega dolgotrajnega proučevanja. Gotovo ji bo v prid popularizatorska gesta, s katero je stopila pred javnost (široka komunikativnost, ponazorovalno gradivo). Hkrati pa bo najbrž sprožila tudi več znanstvenih in znanstvenoorganizacijskih razmišljanj, kakršni sta npr.: kako dobiti izdajo Košičevih Starin in etnografskega gradiva Štefana Küharja ali kako nadaljevati ta študij. V perspektivi nadaljevanja vidim tudi proučevanje literarnosti narečja glede na zvrstnost slovstvenega dela. To proučevanje postaja vse bolj dostopno, zlasti še, ker so v prekmurskem primeru že možni razgledi na kajkavsko, gradiščansko in na drugo slovensko (vzhodnoštajersko in osrednje-slovensko) stran.

Štefan Barbarič

Slovenska matica, Ljubljana

A. P. NEPOKUPNYJ,

BALTO-SEVERNOSLAVJANSKIE JAZYKOVYE SVJAZI*

Najnovejše delo ukrajinskega jezikoslovca je sad raziskovanja zadnjih let in v bistvu nadaljevanje idej, podanih že v njegovi prvi, pred leti izdani knjigi z naslovom Areal'nye aspekty balto-slavjanskix jazykovyx otnošenij in deloma v drugi njegovi publicistiki. Medtem ko se v prvi knjigi posveča terminološkim in teoretičnim vprašanjem, besedju in nekaterim slovničnim pojavom, lastnim slovanskim in baltiskim jezikom ali vsaj njihovemu delu, ter jih obravnava kot genetično sorodne, skupne inovacije ali pa kot vpliv podobnih adstratov, je druga knjiga predvsem leksikološka: raziskuje občno- in lastnoimensko gradivo, posebno poglavje pa je namenil tudi nekaterim pomenskim razvojem.

* Kijev, 1976, 10 str.

Že Endzelin je l. 1911 v Balto-slavjanskix etjudax izrecno poudaril, da je prav ujemanje v besedišču močan dokaz za obstoj baltoslovanskega prajezika. Vendar pa razen Trautmannovega Balto-slavisches Wörterbuch, 1923 (številne njegove slovanske vzporednice so dodane mehanično, brez zadostne zemljepisne in časovne določenosti in brez realnega razmerja glede produktivnosti kakega leksema v tem ali onem slovanskem jeziku, zato danes pove premalo tako o sestavi praslavskega besedišča kot tudi o njegovem razmerju do baltskega, tj. o naravi balto-slovanskih jezikovnih zvez), kasnejših popravkov in dopolnil (Ślawski, Safarewicz idr.) in pa seveda etimoloških slovarjev posameznih jezikov, ki opozarjajo na (nove) balto-slovanske vzporednice, o teh vprašanjih ne najdemo nobenega strnjenege dela. Položaj pa postaja še bolj zapleten zaradi množine novega narečnega in tudi zgodovinsko izpričanega gradiva, ki čaka na obravnavo, saj kaže, da besedje tudi s čisto slavističnega stališča ni zbrano in enakomerno obdelano, izoglose in izosememe niso še natančno določeni. Tem potrebam bo vsaj deloma zadoščeno z lingvističnimi atlasi in slovanskimi etimološkimi slovarji, prepotrebno pa bi bilo tudi delo, ki bi prikazalo izosememe in njihovo razmerje do besedotvornih prvin. V (slovanskem) besedoslovju je najtežja rekonstrukcija (praslavskega) besedja na podlagi modernih (slovanskih) jezikov, in to z ločevanjem splošnega od posebnega, tj. z razmejitvijo časovno različnih plasti in ugotovitvijo mogočih pomenskih razvojev oz. različnih razvojnih stopenj kakega leksema, kalkiranja, izposojenk iz sorodnih jezikov, zlasti še, ker tudi splošno verjetno nikoli ni bilo enotno.

In prav tu se je lotil dela Nepokupnyj. Njegov koncept in metoda sta jasna in nedvoumna. Izhaja iz dejstva, da južni Slovani živijo na drugotnem ozemlju, severni pa bolj ali manj na avtohtonem, zato je vse, kar prve povezuje z baltskimi jeziki, lahko samo staro, genetično sorodno (izjema so vplivi adstratov), in se potencialno nahaja tudi pri severnih Slovanih (tu omenja vzhodnoslovanska dopolnila južnoslovansko-baltskih izoglos), kar pa z Balti povezuje severne Slované, je lahko sorodno, lahko pa kasnejša skupna inovacija zaradi mejaštva ali pa izposojenka. Zato posveča veliko pozornost zemljepisni razširjenosti vsakega leksema tako na slovanski kakor na baltski strani. Vsak leksem skuša časovno določiti, zato podaja v starejšem pismenstvu posameznih jezikov izpričane oblike, po možnosti najstarejši zapis. Prav ta konkretizacija omogoča, da leksemi zaživijo v času in prostoru kot realni. Pri pomenoslovnih vprašanjih pa pisec priteguje tudi sosednje jezikovne skupine in ugotavlja razširjenost izosememov. Ta del knjige je zelo zanimiv, čeprav je prav tu treba največ dopolnil. Menim, da taka obravnava pomenske strani leksemov rešuje osamljenosti in nalključnosti marsikak pomenski razvoj in ga prikazuje kot del splošnih zakonitosti. Postopek sam ni nov, srečujemo ga npr. v vseh novejših etimoloških slovarjih, ki posvečajo pozornost pomenu leksemov. Novo je, da Nepokupnyj sememu dosledno sledi tudi prek meja jezikovnih skupin. Tu pa bi želeli čim doslednejšega ločevanja med bazenskim (enaki razvoji na določenem prostoru v več jezikih, ne glede na sorodnost teh jezikov) in tipološkim (enaki razvoji v več jezikih, ne glede na njihovo sorodnost in dislociranost) v pomenoslovju. Ločitev je pomembna, saj je pri reševanju uganke starejših jezikovnih zvez uporabno samo operiranje z bazenskimi pomenskimi razvoji, tipološko pa je pri tem manj odločilno. Šele ta postopek omogoča res celosten prikaz zgodovinske poti kakega leksema.

Prav glede na to je knjiga razdeljena na tri poglavja. V drugem (Zahodnobaltska leksika v severnoslovanskih jezikih) in tretjem (Vzhodnobaltska leksika v severnoslovanskih jezikih) obravnava nekaj razmeroma mladih baltizmov, celo iz 17. stoletja, ter prodor baltske antroponimije in etnonimije v severnoslovansko toponimijo in antroponimijo ter celo med apelative (npr. polj. narečno *kurlanty/kurlanti* 'ljudske pesmi' in *Kurlanty* 'Kurska dežela'; ukr. narečno iz 19. stol. *žmud/žmudka* 'duhovitež, šaljivec, pavliha, nagajivec' ipd.). Pri tem je zelo pozoren na baltsko izhodišče; ločevati skuša ne le staropruske, jatveške, letske in litovske prvine, temveč tudi natančno določiti območja, od koder jezikovna prvina izvira, in prostor, na katerem je izposojena, zato mu je tudi uspelo pokazati nekaj tipičnih smeri izposojanja.

Iz razčlenbe je jasno, da je iz baltskih, posebno vzhodnobaltskih etnonimov nastalo zelo veliko priimkov, npr. *Kurlanskij*, *Lotyš*, *Lotyšenko*, *Lotvin*, *Litvin* itd., ki so bili prvotno samo poimenovanja po narodnostni pripadnosti ali pa po rojstnem kraju Baltov v vojaški službi, medtem ko so staropruski antroponimi ohranjeni v ojkonimih ali pa le v zapiskih. Pri teh baltizmih gre za mlajšo in zato zemljepisno omejeno plast, ki govori o tesni zgodovinski povezanosti baltskega in severnoslovanskega etničnega in jezikovnega prostora, posebno v času velikega litovskega kraljestva, in praviloma ni dosegla južnih Slovanov, razen morda naključno.

Tako je npr. slovenski priimek *Kjauta* po izviru verjetno staropruski (F. Bezljaj, *Eseji o slovenskem jeziku*, 1967, str. 124). Domnevamo lahko, da tudi slovensko *latovščina/latovski jezik* 'vrsta rokovnjaškega jezika, argo' ni v zvezi z glasom *l*, kakor bi mogoče kdo sklepal iz gradiva v Pleteršnikovem slovarju, temveč z baltskim etnonimom *Latvā/Latvā* oziroma pridevnikom *latvisks* 'letski'. Ruske narečne oblike (arhangelsko *latyš* 'pogan, kdor ne zna govoriti po naše', tversko-pskovsko *latyš* 'človek, ki govori nerazločno', *latyšat/latyšit* 'govoriti nerazločno, pogrkovati') kažejo, da se je ta etnonim lahko razvijal v pomen 'nerazločno, nejasno govorjenje'. Ob tem ne smemo prezreti, da so bile npr. v argoju volinskih krojačev ugotovljene baltske leksične prvine, npr. *gějtka* 'žito, rž' iz pruskega *geytko/geitka* 'žito'. Pot leksema v slovenščino še zdaleč ni jasna, je pa verjetno potekala v okviru meja Avstro-Ogrske.

Najzanimivejše pa je z našega stališča prvo poglavje (Skupni besedni in pomenski pojavi v baltskih in severnoslovanskih jezikih.) Najprej so podana glavna današnja pojmovanja glede nekaterih temeljnih slavističnih vprašanj (npr. razčlenjenost praslovanščine, arealnost kakega pojava oziroma njegovo izražanje v današnjih slovanskih jezikih, vprašanje južnoslovansko-baltskih izoglos ipd.). Pri tem poudarja pomembnost Polesja z etnografske, arheološke in jezikovne plati pri obravnavanju slovanske pradomovine in vzhodnoslovanske etnogeneze. Tako npr. poleski zemljepisni termin *voloka* 'nizek, močvirnat kraj' pojasnjuje leta 1458 v Tulinu ali Žitomiru zapisano *volokoju* (orod. edn.) in dopolnjuje doslej znane slovenske in hrvaške toponime *Izlake*, *Razlake* ipd., nastale iz *k*-jevske podaljšave korena **uol-k-* (nasproti splošnoslovanskemu *vlaga* iz **uol-g-ā*), ki jo poznajo keltščina, stara visoka nemščina, letščina in ilirščina.

Pomembna je tudi N. ugotovitev, da je poleg vzhodnih Baltov in Grkov tudi del Slovanov poznal metatezo **kep**- korena **pek**- 'peči' in da je ta ohranjena od Polesja do Karpatov, v srbohrvaščini in bolgarščini, izposojena pa je bila tudi v madžarščino in romunščino v poimenovanjih gob (ukr. dial. *čepericja*

'*Agaricus campestris*', bolg. *čepurka* '*Agaricus campestris*, šampinjon', sh. *čepurka*, madž. *czöörke*, 1584. l., rom. *ciupercă* 'goba sploh' kot sinonim za splošnejše *pečenica*, *pečurka* 'užitna goba, ki se peče'). Raziskujejo pa tudi možnost, da je hdr. *Čeperka* nastal po metatezi iz **Pečerka*. Pomembna se mi zdi tudi povezava poleškega *švorob* in sh. dial. *srabac* z lit. *žvirblis* in let. *zvirbulis* (s posebno protezo) nasproti navadnejšemu **yarb*- 'vrabec', ker pravljaja iz osame fonetično ne povsem »pravilne« *lekseme*.

Kot sem že omenila, je prav pri podpoglavju o izosememih največ nedorečenosti. Po eni strani je vzrok v manjši raziskanosti pomenskih vzporednic, saj včasih kak pomenski odtенок po slovarjih ni dovolj poudarjen, po drugi pa pisec ni dovolj preverjal južnoslovanskega gradiva, ker ni upošteval niti temeljnih leksikoloških del južnoslovanskih jezikov. Pisec tako npr. spremlja pomensko razliko med leksemoma **dures* in **martā* ter ugotavlja, da je obstajala prusko-kurska izoglosa **dvaris*/**durs* 'Großtor, Art Pforte', tudi lit. *dūrys* 'Pforte am Tor, im Zaun' (nikoli ne Tür im Hause!), nasproti prus. *warto* 'dver' in le lit. dial. *vařtas* 'dver'. Analogno razmerje najdemo še v poljskih govorih Varmije in Mazur (*dźmyrze* in *drmi* 'vorota vo dvor', kaš. *dm(e)rze* 'wrota w płocie' se uporablja predvsem na nekdanjem pruskem jezikovnem območju in morda pod vplivom prus. *dauris* 'Großtor'). V ruščini (razen v južnih ruskih narečjih) je zamenjan pomen obeh leksemov in zato *dver* poimenuje katerakoli vrata, *vorota* pa predvsem glavna, vhodna. Na južnoslovanskem ozemlju pa naj bi se to nasprotje pod vplivom vzhodnoromanskega substrata nevtraliziralo. V slovenskem knjižnem jeziku, ki ga pisec na tem mestu ne priteguje v obravnavo, so *duri* le starinski izraz za 'vrata'. Podatkov o ohranjenosti omenjenega nasprotja ali o pomenskem razmerju obeh leksemov v slovenskih narečjih nimam na voljo, vendar so na Gorenjskem okrog Radovljice *duri* le 'velika vhodna vrata, navadno obokana, pri starejših hišah' in ne katera koli vrata. Gre za sledi starejšega pomenskega razločevanja, ki je pod vplivom romanskih jezikov ohranjeno na Goriškem in na Krasu, izraženo pa je deloma z romanskimi leksikalnimi sredstvi *porton* 'vhodna vrata', nasproti *vrata* 'katera koli vrata'.

Nadalje obravnava razvoj leksema **grīyā* v zemljepisni termin kot izrazito poleško-letsko izoglosa, nasproti splošnoslovanskemu *griva* 'vrat, griva'. Vendar je zemljepisni termin tudi sln. *griva* 'strmo, travnato pobočje' poleg 'nezoran travnat del med njivami, meja' (SSKJ I, str. 761) in 'travnato mesto v vinogradi' (Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, str. 252), ki se uporablja po Pleteršnikovih podatkih na slovenskem vzhodu in v Beli krajini, a je znan tudi v dolini Krke za označevanje pobočja med dvema nivojema, nikoli pa ne meje na ravnem. Po podatkih Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU III, str. 436, je tudi sh. dalm. *griva* 'meja med vinogradi'. Za Skoka, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, str. 619—20, je to etimološko nejasna beseda, vendar jo je treba sopostaviti sln. in poleškim oblikam. Zanimivo je mak. dial. *griva* *sneg* 'snežni zameť', ki v sebi skriva pomene 'kopa, kup, gomila', čeprav ne gre za zemljepisni strokovni izraz. Zatorej sem mnenja, da bi bilo to izoglosa treba razširiti na omenjene južnoslovanske govore.

Za poimenovanje pokrajine ob kakem zemljepisnem objektu, najpogostejše reki, je pri Slovanih in pri Baltih zelo razširjena tvorba: **pa*- + ime tega objekta, tip *Posočje*. Piščevo pozornost pa je pritegnil nadaljnji razvoj te kon-

strukcije, ki je pogost v pruščini in litovščini, redkejši pa je na letskem ozemlju. Tam je ta tip imen začel poimenovati tudi naselja. Najdemo ga še v beloruščini (namesto predpone *po-* srečujemo *pod-*), ob Dnjestru (prvi zapisi so že iz 13. st.), posamične primere našteva še iz sh. (*Pokuplje, Polonje, Podravlje, Podunavlje*), bolg. le *Poibrene* 'ime vasi' iz 'tisti, ki živijo ob reki Ibъr' in iz DDR *Potsdam* kot **Podъstupъ(mi)*. Tudi ta tip bi morali razširiti vsaj z ojkonomi *Podbela* na podnožju Kobariškega Stola ob potoku *Bela* (Krajevni leksikon Slovenije I, str. 416) in *Podvelka* ob rečici *Velka*, ki se izliva v Dravo, in morda *Possavec*, zapisano že 1498. l. kot *Possawecz, Possawicz*. Nepokupny je tu problematiko šele načel, ne pa dokončno rešil. Med primeri, ki jih je podal, pa tudi sicer, bi nadrobna raziskava odkrila verjetno več različnih besednih tvorb.

Razširitev je potrebna tudi, po Nepokupnem baltsko-belorusko-ukrajinska, izoglosa, kjer se rus. 'pobediti' izraža s predpono **ab(i)-/*ap(i)* oz. **per-* in glagolom 'moči'. Poleg lit. *pérgalė/pergalėti* in *apgale*, let. *uzvara/uzvarēt* in stprus. *epvarisnan* 'Sieg', podaja še brus. *peramoga, abmagacъ* 'premagati, obvladati', že l. 1489 *obmagati* in ukr. *peremoga* 'zmaga'. Naj dodam sln. *premâg/premâga/premâgati, premóči, zmâga/zmâgati, zmóči* 'premagati, okrepiti (se)' *omâgati* 'premagati; izgubljeni moči; okrepiti (se)' *omóči* 'premagati; opomoči si' (vse iz Pleteršnik, op. c., passim); sh. *premâgati* 'obvladovati, premagovati, biti kos' in 'biti močnejši' (Rječnik hrv. ili srp. jezika JAZU XI, str. 597–8) in *samoči* 'premagati' (Skok, op. c. II, str. 447) poleg navadnejšega *pobediti*; mak. *nadmože* 'obvladati, premagati' (Rečnik na makedonskiot jazik I, str. 443). Vsekakor imajo tu južnoslovanski jeziki zelo bogato gradivo.

Poleg omenjenih pa obravnava še leksem *pojas* iz korena **jōs-* za poimenovanje 'mavrice' (prim. analogno sln. *trakúča* 'mavrica', znano iz Dalmatina in Kastelca), **piliā* kot 'raca, raček' in 'piščanček', **stājō* 'postavljati' in naprej 'zidati', zemljepisno razporeditev leksemov *les* in *polje* za označevanje semenov 'zunaj; divji; loviti' in pa zvezo *v vas iti* kot 'iti na obisk'.

Naj povzamem: delo je dragocen (ne le praktičen, ampak tudi teoretičen) prispevek k obravnavanju slovanskega in baltskega besedja zaradi svojih ugotovitev in nakazanih raziskovalnih poti.

Alenka Šivic-Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKAJ PRIPOMB K NAČRTU PRAVIL SLOVENSKEGA PRAVOPIISA

V prvi številki *Slavistične revije*, 1977, sta J. Toporišič in J. Rigler na straneh 69–106 objavila *Komentar k načrtu pravil slovenskega pravopisa*, v katerem seznanjata javnost s potekom dela v pravopisni komisiji in z nekaj začetnimi poglavji tega načrta, nato pa podajata komentar k posameznim mestom objavljenih poglavij. Čeprav nikjer ne povesta, zakaj sta se odločila za objavo teksta, ki je šele načrt (omenjata sicer, da naj bi ga izdala SAZU kot osnovo za javno debato), pa je prav zato, ker ne gre za nekaj dokončnega, mogoče sklepati, da avtorja ne želita samo informirati, ampak tudi zvedeti, kako bi

javnost sprejela koncepcijo in določila uvodnega dela v novem pravopisnem slovarju. Po izkušnjah z zadnjim Pravopisom je to umestno.*

Pravopis je tehnični pripomoček jezika in njegova funkcija je s pravili in določili skrbeti za enoten zapis sporočil in misli, da lahko proces pismenega sporazumevanja nemoteno poteka. Svojo funkcijo dobro opravlja, če je lahko priucljiv in pregleden, da ne zavaja v dvome in nesporazume. Pravopisna norma se ob upoštevanju tradicije ustvarja po nekakšnem dogovoru med piščimi. Pravopisne reforme in spremembe so upravičene toliko, kolikor prinašajo poenostavitev ali prilagoditev spremenjeni jezikovni situaciji, skratka, izboljšanju odnosa med knjižno normo in njeno zapisano realizacijo.

Bolj kot katerikoli drug priročnik uporabljajo Slovenci v jezikovnih vprašanjih *Slovenski pravopis*, in ker je tako, mora biti še posebno zanesljiv svetovalec in razumljiv vsem, ki v njem iščejo nasvet. To pomeni, da se mora opirati na sodobna dognanja jezikovne vede, pri tem pa mora biti jasen, jednat, preprost in pregleden. Uvodni, neslovarski del naj se omejuje na tista pravila in informacije, ki se tičejo pravopisnih zadev in takih sorodnih vprašanj, ki jih drugi priročniki ne obravnavajo. Biti mora izrazito praktičen in v svojih napotkih dostopen tudi jezikoslovno neizobraženim ljudem.

V svojih pripombah k načrtu uvoda v novi SP bom opozoril na tisto, kar se po mojem mnenju ne sklada s temi vidiki in merili.

Če bi imeli pred seboj načrt uvoda v celoti, bi bilo treba najprej govoriti o koncepciji uvoda ter o drugih splošnejših značilnostih, tako pa bom takoj prešel k poglavjem in točkam, kakor si sledijo v objavi.

Poglavje *Glasovna vrednost črk* (str. 73—78) prekoračuje okvir praktičnega pravopisnega priročnika, ko z nepotrebno izčrpnostjo obravnava razmerje črka-glas. Bolje bi se bilo omejiti samo na take primere, ki dejansko lahko povzročijo pravopisne težave. Ilustrativno gradivo je večkrat uporabljeno nasilno (npr. smeh joka, smeh počí, ris odhiti). Izgovor *davaha* (*Dachaua*) je neknjižen. V knjižni izreki je *-aya*.

Poglavju *Raba velikih in malih črk* (str. 78—90) bi bilo bolj smiselno dati naslov *Pisanje velike začetnice*, kajti »(m)ala začetnica se na splošno rabi takrat, kadar se ne rabi velika«, kakor ne preveč duhovito pravi načrt, ko na začetku poglavja *Mala začetnica* (str. 89) ponavlja stvari, ki jih obravnava že ob veliki začetnici. Mala začetnica naj bi se obravnavala v dvomljivih primerih ob veliki začetnici (gl. niže v pripombah k podpoglavju *Mala začetnica*), kjer bi vsakdo tudi iskal pojasnilo. Sploh je slabost načrta, da se ne zna vživeti v iskalca in mu često posreduje informacije bodisi na neprimernih mestih, bodisi v neprimernih formulacijah.

* Kot je razvidno iz podatkov v Komentarju (str. 71—72), sem se tudi jaz udeleževal dela pravopisne komisije, menda do 47. seje, svojo individualno zadolžitev — alfabetařij osebnih in zemljepisnih imen — pa sem opravljal še naprej, dokler ni bila naloga končana. Sej sem se nehal udeleževati spomladi 1974, potem ko sem vodstvu Inštituta za slovenski jezik SAZU to svojo odločitev sporočil in obrazložil. Ko je komisija v letu 1976 ponovno obravnavala načrt pravil, sem ji sproti pošiljal na seje svoje pripombe (skupno 30 tipkanih strani), ki pa razen v nekaterih manj pomembnih primerih niso bile sprejete. Zato sem si pridržal pravico, da v razpravo ponovno posežem, ko bo načrt uvoda predložen javnosti.

Prvo poglavje *Same vélike črke* obravnava kratice, kot SFRJ ipd. Ker pa imamo tudi drugačne kratice, bi morale biti potemtakem obdelane na različnih mestih, kar gotovo ne bi bilo prav. SP 1962 ima za vse tri vrste kratic posebno poglavje in jih pri veliki začetnici samo kratko omeni. Dalje se ni mogoče strinjati z načrtom, ki v nasprotju s SP 1962 dopušča v kraticah pisanje sklonil z véliko, torej poleg AVNOJ-a, TAM-a tudi AVNOJA, TAMA, poleg Unesca tudi UNESCO. Velike črke so lahko samo del kratice. Omeniti in dopustiti pa je treba tudi nesklonljivost. *Laser* je postal občno ime in pisanje z veliko pri nas ni v navadi.

V podpoglavju *Velika začetnica* so pod točko 1 primeri neurejeni, deloma nejasni in pomanjkljivi. Primer s pomišljajem *Ah, ti dušica — Helena!* pa sploh ničesar ne pove, ker se Helena piše z véliko, če je pomišljaj končno ločilo ali ne. V *Pomni 1*, ki sledi temu odstavku, podatek ob Cankarjevem romanu *Na klanecu* ni točen. Ni ga založil L. Schwentner 1906, ampak je izšel pri *Slovenski matici* z letnico 1902. V *Pomni 2* mora biti *Počakaj!* v narekovajih. Nedopustno je v množičnem priročniku, kakršen je SP, uporabljati termine, ki večino ljudi samo begajo. Tako se v načrtu stalno po nepotrebnem rabi izraz *poved*, ki je povrh še slab, ker je kategorija ženskih samostalnikov na soglasnik danes besedotvorno mrtva (razen samostalnikov na -st), in tega dejstva nič ne more spremeniti, tudi zapis po starejših virih v *Pleteršniku* ne.

V točki 2 je c) odveč, ker že b) pove isto, vendar tudi tam pomanjkljivo. Pod b) in c) gre za začetke samostojnih stavkov v okviru drugih stavkov. Moj predlog glej dalje v moji varianti za pripombami k temu poglavju (v podpoglavju I. Prve besede, točka 4).

Pod točko 3 (Lastna imena) je naštevanje primerov na začetku nepotrebno, ker se potem v podrobnejši obravnavi ponavljajo. V *Pomni 1* (str. 80), kjer je govor o pisanju velike začetnice v skrajšani obliki uradno večdelnih imen, sta pomešani dve kategoriji imen, kar je privedlo do napačnega zaključka. Ena kategorija so imena kot *Ljubljansko barje — Barje* in *Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Akademija*. To so takšna imena, ki se lahko rabijo enobesedno oz. skrajšano tudi tedaj, ko jih v kontekstu prvič imenujemo. So torej običajna lastna imena in jih zato pišemo z véliko. Druga kategorija so naslovi, ki jih je mogoče rabiti v skrajšani obliki samo tedaj, če smo o njih pravkar govorili. Takšne oblike so občna imena in jih navadno pišemo z malo začetnico (z véliko samo včasih v pravilnikih ipd.), torej: *Odbor za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah — odbor*. Podobno: *Cankarjeva založba — založba*, *Ljubljanska banka — banka*, *Zavod za turizem — zavod*, *Društvo slovenskih skladateljev — društvo*. Tako se piše tudi *Akademijo za glasbo — akademija*, *Pedagoška akademija — akademija*. (Glej tudi moj predlog, II. B 3 a.) Prav tako sta dve kategoriji pomešani v *Pomni 2*, kjer se v prenesenem pomenu rabita imeni *Otok* (= Velika Britanija) in *Zahod*, lahko pa jima dodamo še *Obala* (= obalno področje slovenske Istre) in *Revirji* (= področje zasavskih premogovnikov), ter naziv *Maršal* v pomenu 'maršal Tito'. Medtem ko so ono geografska imena in jih kot taka vedno pišemo z véliko, pa pišemo z véliko Maršal le v besedilih protokolarnega in slavnostnega značaja, ne pa na primer v časopisnem poročilu. Omenjene posebnosti v *Pomni 1* in 2 bi morale biti obravnavane ločeno tam, kjer so te kategorije imen podrobno ob-

delane in kjer bo tudi vsakdo iskal informacijo, ne pa pomešano takoj na začetku.

Neurejenost gradiva in zato nepreglednost je šibka točka vsega poglavja. Pod točko 3 A 1 (Osebe) za *Posebnostmi* je *Pomni 2 a* in *b*) odveč, ker so to občna imena, ki jih v nobenem primeru ne pišemo z veliko (doktor, tovariš, starejši, sin itd.), pod *c*) pa se znajdetaj skupaj *lisica Zvitorepka* in *koroški Slovenec*, čeprav gre za dve različni kategoriji, za dva različna vzroka pisanja z malo. Pač pa bi bilo treba v točki 3 A 1 povedati (kar je bilo sploh prezrto), da se pišejo *van, de, della* z veliko, kadar stojijo brez rojstnega imena: Vincent van Gogh — Van Gogh, Charles de Gaulle — De Gaulle, Edmondo de Amicis — De Amicis, Lorenzo della Valle — Della Valle. Kadar sta ob primku *van* in *de*, se piše z veliko *van*: Henry van de Velde — Van de Velde. Načrt samo omenja, da se v nekaterih posameznih primerih *van, de* in podobno pišejo tudi z veliko začetnico: Van Gogh, Van de Velde..., ne pove pa, v katerih, in piše na str. 88 *van Goghov, Van de Veldejev*. Na primernem mestu bi bilo treba omeniti tudi razliko v pisavi sv. Štefan (svetnik) in Sv. Štefan (krajevno ime).

Točko 3 A 2 bi bilo treba razdeliti, ker gre za dve kategoriji imen. Eno so imena bajeslovnih bitij, ki se pišejo vedno z veliko začetnico (Jupiter, Venera, Perun itd.) in je prav, da so omenjena na tem mestu, drugo pa so imena, ki se pišejo z veliko samo tedaj, kadar gre za izraz verskega spoštovanja (Bog, Odrešenik, Mati božja itd.), in bi jih bilo torej treba navesti v točki 4 (Izrazi spoštovanja, str. 87).

Pod točko 3 A 3 obravnavana imena Poezija, Sreča, Dobrota... niso posebljena bitja (razen v alegoričnih slikah), ampak jih pišemo z veliko, kadar hočemo dati besedi poseben, včasih vzvišen pomen ali poudarek, predvsem v pesniškem jeziku. Njihovo mesto je prav tako pod točko 4 (glej niže).

Pod točko 3 A 4 je odveč posebej omenjati, da se pišejo pripadniki držav, narodov in pokrajin tudi v množini z veliko (Slovenec in Slovenci). *Fric* kot zaničevalno ime ne pomeni Nemca, temveč nemškega vojaka in se piše z malo. Prav tako se po nepotrebnem omenja, da se pišejo z malo občna imena *vaščan, meščan, hribovec* ipd.

3 B (Zemljepisna imena). Tudi tu se takoj na začetku po nepotrebnem navaja kopica primerov, ki se šele kasneje podrobneje obravnavajo. Bolj pregledno in ekonomično bi bilo, če bi po kratki oznaki imen takoj prešli na tisto, kar je pri njih bistveno in problematično, na obravnavanje enobesednih in večbesednih imen, in jih tudi grafično jasno ločili. Med primeri bode v oči *Rt dobrega upanja*, kar je podpora puristom, ki jim *nada* ni dovolj slovenska. Popolna in nepotrebna novost je pisava *Orijon*. V *Pomni*, ki sledi tem primerom, se med imeni objektov, ki se pišejo z malo začetnico, navaja tudi *rotovž*. Če se že omenja, pa bi bilo treba opozoriti tudi na mariborski *Rotovž*.

Pri večbesednih krajevnih imenih, v katerih se neprva sestavina *mesto, trg, vas* in *selo* pišejo z malo začetnico, je po nepotrebnem dodano *naselje*, ki nikoli ni sestavina krajevnega imena, ampak le mestni del (Štepanjsko naselje, Študentsko naselje). V imenih mestnih delov (ter ulic, trgov itd.) pa se neprve sestavine pišejo z malo začetnico, kot to določa takoj naslednji odstavek načrta.

Ko je nato govor o večbesednih nenaselbinskih zemljepisnih imenih, se pod *Pomni* naštevajo neprve sestavine, ki se pišejo z malo začetnico, kolikor niso lastna imena. Med primeri se navaja pisava *Severno Ledeno morje*, kar ni pravilno, ker ne obstaja nobeno zemljepisno ime *Ledeno morje*, ampak samo *Severno ledeno morje*. V istem odstavku je nepravilno naveden *Dom sindikatov*, ki bi se moral pisati *Dom Sindikatov*, ker so *Sindikati* skrajšan naslov za *Zvezo sindikatov Slovenije* (ali *Jugoslavije*), skrajšani naslovi pa se pišejo z veliko začetnico, kakor to določa prva izmed posebnosti 6. točke pri *Stvarnih lastnih imenih* (str. 86).

Naslednji odstavki se ukvarjajo s predloženimi zemljepisnimi imeni. Bolje bi jih bilo obravnavati na koncu podpoglavja o pisanju velike začetnice pri lastnih imenih, ko se govori o predloženih stvarnih lastnih imenih. V obeh skupinah predloženih lastnih imen gre namreč za isti problem in je zato smotrnejše in preglednejše, če so obravnavana skupaj. Da jih tudi jezikovni občutek nekako povezuje, dokazuje načrt sam, v katerem se je gostilna *Pod Skalco* zaradi nepazljivosti vrinila med zemljepisna imena. To ime se potem omenja še pri stvarnih lastnih imenih. Ni se mogoče strinjati z določitvijo, da naj bi pri imenih *Za Vrhom*, *Pod Topoli*, *Pod Skalco* na vprašanje od kod? pisali izza *Vrha*, *spod Topolov*, *spod Skalce* (poleg iz *Zavrha*, *od Topolov*, na str. 87 *od Podskalce*), ker imajo ti predlogi drug pomen.

Glede uličnih imen pravi splošno določilo, da se neprve sestavine pišejo z malo začetnico, če niso lastna imena. Vendar pa naj bi se po načrtu pisale pri predloženih uličnih imenih z veliko tudi te sestavine, ki se zdaj pišejo z malo, torej ne *Na jami*, *Pod topoli*, *Pred konjušnico*, *Pri borštu*, *Za opekarno* (toda *Ob Ljubljanci*, *Pod Trančo*, *V Murglah*), ampak *Na Jami*, *Pod Topoli* itd. V opombi 44 se utemeljuje pisanje neprvih sestavin z veliko v imenih ulic (in gostiln), češ da je tako enostavnejše, »saj se identične sestavine takega lastnega imena pišejo zmeraj enako, ne pa enkrat z malo, drugič z veliko začetnico« (str. 104). Vendar ta razlog pri imenih ulic ne pride v poštev. Ni mogoče reči: stanujem pod Topoli, prečkal sem Topole, preselil sem se od Topolov (spod Topolov), kakor predlaga načrt, ampak je treba vedno dodati »ulica«: stanujem v ulici Pod topoli, prečkal sem ulico Pod topoli, preselil sem se iz ulice Pod topoli. Zato naj se dosedanja praksa pisanja takih uličnih imen ne spreminja.

V točki 3 C 1 bi bilo treba med naslovi knjig, časopisov, literarnih in drugih besedil omeniti, da so tudi imena literarnih spomenikov lastna imena in se torej pišejo z veliko: Brižinski spomeniki, Stiški rokopis itd. Ker tudi SP 1962 o tem ne govori, vlada v praksi zmeda.

Nadalje bi bilo treba omeniti, da se naslovi iz te točke pišejo z veliko začetnico tudi v skrajšani obliki, kadar jih pojmujejo kot lastna imena. Npr.: Slovenski pravopis — zadnji Pravopis je izšel leta 1962. Kadar jih ne pojmujejo kot lastna imena, se pišejo z malo začetnico, npr.: Ustava SFRJ — drugi del (naše) ustave govori o družbeni ureditvi Jugoslavije.

V 3 C 2 se ne piše Organizacija Združenih narodov, kot beremo v načrtu, temveč Organizacija združenih narodov (pravilno je zapisano v točki 6), v Zvezni republiki Nemčiji ni socialistična, temveč socialnodemokratska stranka, in pakta NATO in SEATO ne pišemo Nato, Seato, kot se tudi kasneje še ome-

nja, ker vsaj za zdaj ostajata kratlici nesklanjani. Navajanje Mohorjeve in Prešernove družbe je nepotrebna gostobesednost, ker en sam primer pove ravno toliko kot oba.

Načrt po nepotrebem ločuje 3 C 2 (naslovi društev, družbenih, gospodarstvenih, političnih, vojaških organizacij, vojaških enot) in 3 C 3 (naslovi podjetij, ustanov, organov), ker gre dejansko za sorodne, enako obravnavane naslove. Pri pisanju kratice za temeljno organizacijo združenega dela raba še omahuje med *TOZD* in *tozd*, nikakor pa ne pišemo *Tozd Tovarna hranil*, kot pravi načrt. Pravilen naslov je *Izvršni svet Skupščine SRS* (ne *Izvršni svet SRS*). Po SP 1962 so se nekateri naslovi iz 3 C 2 in 3 C 3 pisali z malo začetnico, kar gotovo ni bilo prav. Načrt piše vse to z veliko, kar pa spet ni dobro. Z malo začetnico naj bi se še naprej pisala imena oddelkov, odborov, komisij in drugih organov, ki delujejo znotraj večjih enot (glej besedilo mojega predloga v II. B 3 a, petit).

V točki 3 C 4 se med imeni prevoznih sredstev navajajo tudi ladja *Boris Kidrič* in vlaka *Orient-express* in *Simplon-ekspres*,* ki ničesar ne povedo, kajti vsa tri imena se že sama zase (kot osebno oz. geografsko ime) pišejo z veliko začetnico.

Točka 3 C 6 določa, da se »imena zvez, sporazumov, pogodb, zborov« pišejo neobvezno z veliko začetnico, in kot primer se navaja *Kočevski zbor*. Ko se na naslednjih straneh (87 in 90) načrt vrača k takim imenom in jih nekaj našteje, jih piše z malo in pripominja, da »taka poimenovanja lahko pišemo tudi z veliko«. Iz nerazumljivega vzroka se v posebni točki (5 na str. 87) ločeno od teh imen navajajo poimenovanja revolucij, vstaj in vojn, in zanje določa pisanje z malo začetnico. Vendar pri teh imenih načrt ne dopušča pisanja z veliko, čeprav gre za isto kategorijo imen, namreč za zgodovinske dogodke. Načrt očitno daje prednost pisanju z malo začetnico, vendar takšna formulacija določila ni sprejemljiva. Med primeri se omenja npr. *vižmarski tabor*, ki naj bi se potemtakem pisal z malo ali pa z veliko. *Oktobrska revolucija* in *Ilindenska vstaja* (točka 5 na str. 87) pa obvezno z malo. Pravzaprav bi vsa ta imena morali pisati z veliko začetnico, ker so to individualna poimenovanja, torej lastna imena, vendar tu nikoli ni bilo doslednosti. S tem, da samo poimenovanja nekaterih zgodovinskih dogodkov pišemo z veliko, pa jih nekako kategoriziramo po pomembnosti, kajti ne smemo pozabiti, da se uporablja velika začetnica med drugim tudi zato, da dobi beseda poseben poudarek, skratka, velika začetnica lahko opredeljuje naš odnos, odnos dobe, družbe do dogodka. In obratno, pisanje imena pomembnega dogodka z malo začetnico se zato lahko občuti kot omalovaževanje. Upoštevati pa je treba tudi tradicijo. Tako na primer imena vojn pišemo z malo: druga svetovna vojna, krimska vojna, tridesetletna vojna itd. Določila v pisanju poimenovanj zgodovinskih dogodkov bi bilo torej treba formulirati drugače (glej moj predlog, II. 3 B 3 in pripomba).

Med *Posebnostmi* pisanja stvarnih lastnih imen z veliko začetnico se na str. 86 kot prva omenja »ena sama sestavina namesto celega večbesednega lastnega imena«. Kot smo videli zgoraj, je treba ta imena natančneje oprede-

* Zaradi točnosti: to nista dva vlaka, ampak en sam: *Simplon-Orient-ekspres*.

liti. Zaradi jasnosti naj bo navedenih več primerov, izpusti pa naj se *Fronta* (= *Ospobodilna fronta*), ki se v tej obliki ne rabi, vsaj v knjižnem jeziku ne.

Med imeni, ki naj bi se po določenih načrta pisala z malo začetnico, jih je poleg omenjenih poimenovanj zgodovinskih dogodkov še nekaj, katerih pisanje z malo je nesprijemljivo. Po načrtu naj bi se pisali z malo vsi prazniki, in se to določilo omenja kar trikrat (na str. 87, 88 in 90). Načrt gre celo tako daleč, da določa pisanje z malo *silbestrovo/silvester* (zadnji dan v letu), toda *Silvestrov večer* in (po zgledu na *Jožefa* = na dan sv. Jožefa) na *Silvestra*, kar se upira zdravemu razumu in kaže na nevzdržnost celotnega določila o pisanju praznikov z malo začetnico. K temu še kratka pripomba: po načrtu naj bi se pisal praznik 29. novembra *dan republike*, toda kot poimenovanje praznika je treba pisati z veliko *Dan*, in ker je republika skrajšan naslov za SFRJ, se piše pravilno *Dan Republike*. Tako je tudi v srbohrvatskem in makedonskem pravopisu.

Podobno kot zgodovinske dogodke in praznike je treba obravnavati tudi imena odlikovanj, ki jih načrt piše z malo. Tudi v drugih jezikih jih pišejo z veliko.

Stvarna lastna imena so tudi poimenovanja stalnih prireditev in tekmovalanj: *Pohod po poteh partizanske Ljubljane*, *Dubrovnške poletne igre*, *Tek prijateljstva*, *Tour de France*, *Zlata lisica* itd. Načrt jih ne omenja.

Ob koncu 3. točke (Lastna imena) se obravnavajo predložna stvarna lastna imena. Ker je tu napačno zapisano: Prihajam *od* Podskalce namesto *iz* Podskalce, bi bilo prav opozoriti na rabo predlogov: če gre za gostilno (ali krajevno ime) ipd., se predlog *pri* v stavčni zvezi na vprašanje *od* kod? zamenja z *od*, sicer pa z *iz*: Pri Belem konjičku, Pri Slepem Janezu — od Belega konjička, od Slegega Janeza, toda Pod Skalco — iz Podskalce.

Točka 4 ima naslov *Izrazi spoštovanja*. Ker v obravnavanih primerih ne gre vselej za spoštovanje, ampak včasih za poseben odnos ali pojmovanje sploh, bi moral biti naslov širši: *Izrazi posebnega odnosa ali pojmovanja*. Sem spadajo izrazi verskega spoštovanja (zdaj pod točko 3 A 2) in izrazi posebnega, često čustvenega odnosa ali pojmovanja (zdaj deloma pod točko 3 A 3), npr. Dobrota, Domovina, Ljubezen, Poezija, Previdnost, Svoboda, Usoda, Ona, Ona, Clovek, Umetnik.

V pismih, besedilih protokolarnega značaja, navadno pa tudi v reklamnih in drugih besedilih, ki se obračajo na bralca, je utrjena praksa, da se piše z veliko začetnico osebni in svojilni zaimek za 2. osebo *Ti*, *Vi*, ... *Tvoj*, *Vaš* ... To posebnost poznajo tudi nekateri drugi jeziki, toda še nikjer se niso domislili, da bi — kot predlaga načrt — pisali z veliko začetnico tudi *Sebe* in *Svoj*, kadar se nanašata na 2. osebo, in predložne zveze, kadar se piše predlog skupaj z zaimkom: *Nate*, *Zate*, *Podte*, *Predte*, *Zase*, *Vase* ipd. Pisanje z veliko je izraz spoštovanja osebe ali oseb, na katere se obračamo, zgubi pa svoj smisel, kadar se zabriše neposrednost, in to je ravno pri povratnih zaimkih in predložnih zvezah. Načrt tega ni upošteval, zato je s slovničarsko logiko predlagal spremembo, ki je popolnoma nesprijemljiva. Po isti logiki bi lahko pisali z veliko tudi pomožni glagol *si*, *ste*, *nisi*, *niste*, *boš*, *boste* itd.

Nekaj podobnega so izrazi *Ekscelenca*, (*Vaše*) *Veličanstvo*, *Svetlost* in razni drugi naslovi osebnosti na visokih položajih, navadno v besedilih protokolarnega ali slavnostnega značaja. Razen prvega spadajo bolj v zgodovino kakor

v sedanost in se pišejo z veliko, ne pa z malo, kakor dopušča načrt. Pač pa, kot je bilo že omenjeno, pišemo z malo, in ne kakor določa načrt, z veliko, *maršal* (*predsednik* = *Tito*), ko gre za časopisno poročilo: *Ljudje so pozdravljali maršala/predsednika* (načrt jih piše z veliko).

Zadnja točka podpoglavja o veliki začetnici so »Svojljni pridevniki iz lastnih imen in izrazov spoštovanja.« Zakaj je to posebna točka v načrtu, ni jasno. Izpričuje bolj gledanje slovničarja kakor pravopisca. Tako obravnava načrt pisanje *Ti*, *Vi* itd. v omenjeni 4 točki, pisanje *Tvoj*, *Vaš* itd. pa v tej točki. Smiselno in tudi bolj pregledno bi bilo, če bi vse to obravnavali sproti na ustreznih mestih.

Nerazumljiva logika je botrovala določilu, da naj se svojljni pridevniki iz lastnih imen v poimenovanjih rastlin, bolezni, delov telesa, tehničnih izdelkov ipd. pišejo z malo (blagajev volčin, parkinsonova bolezen, ahilova kita, kaplana nova turbina), z veliko pa samo poimenovanja zakonov in teorij (Pitagorov izrek, Einsteinova teorija) ter frazeologemi iz mitologije (Ahilova peta, Avgijev hlev, Prokrustova postelja). Ker vemo, da se svojljni pridevniki iz lastnih imen pišejo z veliko kakor lastna imena sama, bi bilo nedopustno begati ljudi z neživiljenjskimi določili, po katerih naj bi take pridevnike v nekaterih zvezah pisali z malo, v drugih pa z veliko začetnico. Nesmiselnost določila nazorno kaže primer *Ahilova peta* — *ahilova kita*. Odstopanja od pravila o pisanju z veliko naj bi bila le v maloštevilnih primerih, kjer je pomen svojlnosti močno oslavljen in se je v rabi uveljavilo pisanje z malo (blažev žegen, marijini laski). V katero kategorijo bi po načrtu postavili Braillovo pisavo in Abrahamova leta?

Posebno poglavje je *Mala začetnica*. Avtorja v opombi k načrtu opravičujeta to nepotrebno novost (v dosedanjih Pravopisih ni tega poglavja), češ da so bile doslej »informacije o rabi male začetnice raztresene in se uporabniku niso mogle strniti v zaključeno podobo« (str. 105—106). Kaj se piše z malo začetnico, se vsakdo nauči v osnovni šoli. Kdor nima toliko izobrazbe, ne išče informacij v Pravopisu, saj niti ne ve zanj. Pač pa je zapleteno pravopisno vprašanje pisanje velike začetnice. Pravopisi ga izčrpno obravnavajo in že s tem odgovorijo, kaj se piše z malo, ker tretje možnosti ni. Zato naj se posebej opozarja na pisanje male začetnice samo takrat, ko bi ob nekem določilu o veliki začetnici lahko nastal dvom, kako se beseda piše (npr. Francoz = pripadnik naroda, francoz = orodje). Na tistem mestu bo uporabnik tudi iskal napotek, ne pa v poglavju o mali začetnici, ki v glavnem ponavlja to, kar je bilo rečeno na drugem mestu.

Problem velike začetnice je eno najtežjih pravopisnih poglavij, zato mora biti obdelano nadvse skrbno in preudarno, da bo iskalec hitro in zanesljivo informiran o tem, kar ga zanima. Iz gornjih pripomb je razvidno, da določila niso bila vselej dovolj premišljena, skoro nič pa ne govorijo pripombe o formulacijah, izbiri in ureditvi gradiva. Ker bi bilo razpravljanje o tem dokaj utrudljivo, da ne rečem dolgočasno, podajam tu raje svojo varianto tega poglavja, pri čemer sem si prizadeval, da bi bil razumljiv povprečno izobraženemu iskalcu, da bi bilo gradivo dovolj nazorno in aktualno ter da bi bilo čimbolj smiselno in ekonomično urejeno. Za boljšo orientacijo navajam najprej vsebino poglavja.

Pisanje velike začetnice

I. Prva beseda

1. Na začetku besedila
2. Za piko, klicajem in vprašajem ...
3. Za dvopičjem
 - a) na začetku premega govora
 - b) v posameznih večjih naštevalnih enotah
4. V naslovih, začetkih stavkov v citatih, v geslih ipd. v okviru drugih stavkov

II. Besede in besedne zveze

A. Za izražanje posebnega odnosa ali pojmovanja

1. V izrazih družabnega spoštovanja
 - a) osebnosti in svojilni zaimki za 2. osebo v pismih ...
 - b) naslovi osebnosti na visokih položajih
2. V izrazih verskega spoštovanja
3. Kadar hočemo dati besedi poseben pomen

B. V lastnih imenih

1. Imena oseb in drugih bitij
 - a) rojstna imena, priimki, psevdonimi, vzdevki, plemiška imena
 - b) imena pripadnikov etničnih skupin ter prebivalcev naselij ...
 - c) fantazijska, pravljici in bajaslovna imena
 - č) imena živali
 - d) svojilni pridevniki iz osebnih imen
2. Zemljepisna imena
 - a) enobesedna imena
 - b) večbesedna imena
3. Stvarna lastna imena
 - a) uradni nazivi upravnih, predstavniških, gospodarskih organov itd.
 - b) poimenovanja pomembnih zgodovinskih dogodkov itd.
 - c) poimenovanja stalnih prireditev in tekmovanj
 - č) poimenovanja odlikovanj
 - d) imena praznikov in drugih spominskih dnevo
 - e) naslovi knjig, revij, časopisov itd.
 - f) imena nekaterih prevoznih sredstev
 - g) znamke serijskih izdelkov in vrst blaga
 - h) latinska imena živali in rastlin
 - i) imena zdravil na receptih
4. Zemljepisna in stvarna imena s predlogom kot prvo sestavino

III. Kratice, znaki in kratična imena

PISANJE VELIKE ZAČETNICE

Z veliko začetnico se piše

I. Prva beseda

1. Na začetku besedila: Pred davnim časom, ko so bivali še velikani na zemlji, sta živela dva brata. — Tako tudi v naslovih in njihovih sestavinah:

Slovenski pravopis — Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Državna založba Slovenije — Ljubljana 1962 (naslovna stran); Trdni temelji (naslov članka) — Včeraj so sprejeli statut mesta Ljubljane (podnaslov istega članka).

2. Za piko, klicajem in vprašajem po končanem stavku ter za tremi pikami ali pomišljajem v stavku z nedorečeno mislijo: Danes se je začelo zasedanje Generalne skupščine OZN. Dnevni red obsega 125 točk. — Ej te moje sanje! Ali so to sanje? Stopila je s tramvaja, v sivi obleki, s širokim klobukom ... Ah, ti dušica — Ozrla se je.

Mala začetnica se piše:

— za klicajem in vprašajem, ki stoji v stavku namesto vejice ali pa mu sledi spremni stavek: Tresk! so zaloputnila vrata. — Kaj? da bi mene žalil! — »Počakaj!« je zavpil. — »Ali ste dolgo čakali?« je rekla s tihim glasom;

— za piko, tremi pikami in pomišljajem, če ne zaključujejo stavkov; 4. šolska naloga — V Ljubljani, dne 5. 1. 1978 — Jaz nimam skrivnosti ... jaz ne! — Kam je, reka, tebe volja — kam?

3. Za dvopičjem:

a) na začetku premega govora: Blokar pa je nadaljeval glasno in srdito: »Jaz nočem nič slišati o teh stvarih!«

b) v posameznih večjih naštevalnih enotah (podrobneje in primere glej v poglavju o ločilih pod Dvopičjem);

4. V naslovih, začetkih stavkov v citatih, v geslih ipd. v okviru drugih stavkov: Župančičeva pesem »Veš, poet, svoj dolg?« je opredelila mesto pesnika v NOB. — Hamletov »Biti ali ne biti« izraža človekovo razdvojenost. — Klic »Proletarci vseh dežel, združite se!« je postal geslo vseh izkoriščanih. (Narekuje lahko nadomesti drugačen tisk.)

II. Začetek besed in besednih zvez

A. Za izražanje posebnega odnosa ali pojmovanja

1. V izrazih osebnega spoštovanja

a) osebni in svojilni zaimki za 2. osebo v pismih, pa tudi v reklamnih besedilih ipd.: *Ti, Tebe, Te, Tebi, Ti, ... Tvoj, Vidva, Vaju, ... Vajin, ... Vi, Vas, ... Vaš, ...* Zaimek *Vi, ... Vaš, ...* se lahko piše z veliko tudi v trgovskem dopisovanju, ko se obračamo na podjetje.

V dopisovanju med ljudmi, ki so si zelo blizu, se ti zaimki pišejo tudi z malo začetnico. Vedno pa se pišejo z malo povratni zaimki (se, si, sebe, sebi, svoj) in osebni ali povratni zaimki s predlogom kot ena beseda (nate, nase, zate).

b) v besedilih protokolarnega ali slavnostnega značaja naslovi osebnosti na visokih položajih: Maršal, (Vaše) Veličanstvo, Visokost, Ekszellenca.

2. V izrazih verskega spoštovanja: Bog, Odrešenik, Sin božji, sveti Duh, Mati božja, Prerok (Mohamed).

Z malo začetnico se pišejo taka imena, kadar ne gre za izraz verskega spoštovanja.

3. Kadar hočemo dati besedi poseben, včasih vzvišen pomen ali poudarek, predvsem v literarnih delih: Dobrota, Domovina, Ljubezen, Poezija, Previdnost, Sreča, Usoda, On, Ona, Človek, Umetnik.

B. V lastnih imenih

Lastna imena so individualna poimenovanja oseb in drugih bitij ter zemljepisnih in stvarnih danosti.

1. Imena oseb in drugih bitij:

a) rojstna imena, priimki, psevdonimi, vzdevki, plemiška imena: Matjaž, Jasna, Kosovel, Kveder-Jelovškova, Kajuh, Josip Broz-Tito, Prežihov Voranc, France Prešeren p. d. Ribičev, Dušan Silni, Friderik s Praznim žepom, Janez Bleiweis pl. Trsteniški. Razen v abecednih seznamih se piše rojstno ime pred priimkom.

Pripomba. Van, de, della ipd. ob priimku se pišejo z veliko, kadar stojijo brez rojstnega imena: Vincent van Gogh — Van Gogh, Charles de Gaulle — De Gaulle, Edmondo de Amicis — De Amicis, Lorenzo della Valle — Della Valle. Kadar sta ob priimku van in de, se piše z veliko van: Henry van de Velde — Van de Velde.

Z malo začetnico se pišejo:

— prvotna osebna imena, kadar označujejo vrsto predmetov ali ljudi: amper, volt, rentgen, ford (voziti se s fordov), jur, jurček, bodeča neža, štefan, kajfež; fric 'nemški vojak', judež 'izdajalec', ksantipa 'hudobna žena', mecen 'dobrotnik', donhuan 'zapeljivec', donkihot 'sanjač', nestor 'najstarejši';

— poimenovanja raznih gibanj, nazorov, ver in redov, narejena iz imen njihovih ustanoviteljev, voditeljev itd.: garibaldinec, heglovec, mahničev, marksist, maoist, stalinist, budist, luteranec, frančiškan.

b) imena pripadnikov etničnih skupin ter prebivalcev naselij, pokrajin, dežel, držav, celin: Slovan, Indoevropejec, Slovenec, Ljubljčan, Dolenjec, Skandinav, Jugoslovan, Afričan. Če je takšno ime dvodelno, se pišeta oba dela z veliko začetnico: Beneški Slovenec, Severni Korejec, Zahodni Nemec.

Z veliko se pišejo tudi zaničevalna imena kot Švab (= Nemec), Lah.

Redko, kadar je mišljen kot prebivalec planeta, se piše z veliko Zemljan, Marsovec.

Kadar dobi ime za prebivalca predpono ne-, se velika začetnica prenese nanjo: Neslovenec, Neljubljčan.

Z malo začetnico se pišejo:

— imena, ki ne označujejo več prebivalcev, ampak vrsto predmetov: furlanka (sekira), tolminec (nož), francoz (orodje), ementalec (sir), vipavec (vino), mariborčan (vlak);

— pridevniki dvodelnih imen, ki niso izpeljana iz lastnih imen: koroški Slovenci, primorski Slovenci, dunajski Čehi, švicarski Nemci, stari Grki, severni Slovani, vzhodni Goti;

— poimenovanja pripadnikov antropoloških skupin: arijec, belec, črnc, mulat, semit.

c) fantazijska, pravljica in bajeslovna imena: Sivi volk, poglavar Hitri jelen, Pepelka, Rdeča kapica, Trdoglav, Zlatolaska, Zlatorog, Amor, Herkul, Junona, Neptun, Pegaz, Perun.

Z malo začetnico se pišejo:

— prvotna lastna imena, ki označujejo vrsto ljudi ali predmetov: pepelka, 'zaposlavljen deklica v družini', amorček 'obesek';

— vrstna poimenovanja v stalnih zvezah z lastnim imenom: kralj Matjaž, kraljevič Marko, dedek Mraz, zeleni Jurij, starka Zima, sirota Jerica, lepa Vida, čebelica Maja, lisica Zvitorepka, medved Brundo;

— splošna poimenovanja bajeslovnih in podobnih bitij: povodni mož, rojenica, sojenica, rusalka, vedomec, vestalka, volkodlak, deseti brat, desetnica, muza, erinija, furija.

č) imena živali: Šarec, Bavh, Luca, Čada, Kala, Sultan.

Z malo začetnico se pišejo imena, ki označujejo vrsto živali, pasmo ipd.: serec, vranec, novofundlandec, šarplaninec, hrt, jazbečar, štajerka (kokoš).

d) svojilni pridevniki iz osebnih imen in imen prebivalcev s priponami *-ov -ova -ovo /-ev -evu -evo/ in -in -ina -ino*: Matjažev, Kosovelov, Župančičev, Krležev, Ljubljčanov, Slovenčev, Jasnin, Slovenkin. Navadno se tako pišejo tudi taki pridevniki, pri katerih je pomen svojilnosti oslavljen: Abrahamova leta, Adamovo jabolko, Ahilova peta, Arhimedov zakon, Avgijev hlev, Blagajev volčin, Dieslov motor, Evstahijeva cev, Faradayeva kletka, Parkinsonova bolezen, Peltonova turbina, Pitagorov izrek, Poissonova enačba, Prokrustova postelja, Sisifovo delo, Tantalove muke, vendar blažev žegen, marijini laski.

Z malo začetnico se pišejo:

— drugi pridevniki, ki imajo za osnovo osebno ime: cankarski, cankarjan-ski, heglovski, marksističen, wagnerjanski;

— samostalniške izpeljanke iz svojilnih pridevnikov: bazedovka (bolezen), bemovka (jabolko).

2. Zemljepisna imena

Zemljepisna imena zaznamujejo oblike in dele zemeljskega površja (celine in njihove dele, otoke, polotoke, vzpetine, nižine, doline, puščave, jame, vodovje itd.), države, pokrajine in naselbine ter nebesna telesa in ozvezdja. Sem prištevamo tudi imena mestnih delov in cest. Pišejo se z veliko začetnico. Imena poslopij in drugih objektov se obravnavajo deloma kot lastna, deloma kot občna imena.

Zemljepisna imena so enobesedna in večbesedna.

a) Enobesedna imena so npr.: Evropa, Orient, Sredozemlje, Balkan, Hvar, Istra, Karavanke, Pohorje, Triglav, Kum, Sahara, Atlantik, Tana, Sava, Peričnik; Jugoslavija, Slovenija, Dolenjska, Ljubljana, Raščica; Bežigrad, Tezno, Tivoli, Vrtača; Mars, Severnica, Orion.

V astronomski terminologiji se pišejo z veliko začetnico tudi *Sonce, Zemlja, Mesec, Luna*, ki se sicer pišejo z malo.

Enobesedna poimenovanja poslopij in drugih objektov se pišejo z veliko začetnico, če jih pojmujejo kot lastna imena: Avditorij (Portorož), Cukrarna, Drama, Kazina, Kolizej, Kresija, Križanke, Nebotičnik, Rižarna (Trst), Rotovž (Maribor), Zale, Tromostovje. Nekatera obravnavamo kot občna imena in jih pišemo z malo začetnico: magistrat, muzej, sodnija, stolnica, univerza, stadion (in Stadion).

Občna imena (v funkciji zemljepisnih imen, tj. v prenesenem pomenu, se pišejo z veliko začetnico: Obala (= obalno področje slovenske Istre), Revirji (= področje zasavskih premogovnikov), Otok (= Anglija), Vzhod, Zahod (= zemljepisna in politična opredelitev držav).

b) Večbesedna zemljepisna imena se pišejo v neprvih sestavinah z veliko ali z malo začetnico. Velika začetnica se piše praviloma v imenih naselbin, mala pa v imenih delov naselbin in v ostalih zemljepisnih imenih.

aa) v imenih naselbin se pišejo neprve sestavine z veliko začetnico: *Beli Križ*, *Blejska Dobrava*, *Bloška Polica*, *Bohinjska Bistrica*, *Čateške Toplice*, *Črni Kal*, *Dolga Njiva*, *Drenov Grič*, *Gornji Grad*, *Kanalski Lom*, *Koroška Bela*, *Kranjska Gora*, *Mala Nedelja*, *Mirna Peč*, *Murska Sobota*, *Nova Gorica*, *Polhov Gradec*, *Rogaška Slatina*, *Sladki Vrh*, *Spodnji Log*, *Skofja Loka*, *Toško Čelo*, *Veliki Gaber*, *Volčji Potok*, *Zidani Most*, *Dolenje Mokro Polje*, *Zgornji Jakobski Dol*.

Samostalniki *mesto*, *trg*, *vas* in *selo* ter predlogi kot neprve sestavine v imenih naselbin se pišejo z malo začetnico: *Novo mesto*, *Stari trg*, *Dolenja vas*, *Nadanje selo*, *Uršna sela*; *Črni Vrh nad Idrijo*, *Most na Soči*, *Šmarje pri Jelšah*. Tako pišemo tudi imena tujih krajev, kadar jih slovenimo: *Dunajsko Novo mesto*, *Carsko selo*.

bb) v imenih mestnih delov, trgov, cest, ulic, poslopij in drugih objektov se pišejo neprve sestavine z malo začetnico, če niso lastna imena: *Mestni log*, *Rožna dolina*, *Savska kolonija*, *Študentsko naselje*, *Zelena jama*, *Vodnikov trg*, *Trg revolucije*, *Gospodstvska cesta*, *Cesta dveh cesarjev*, *Čopova ulica*, *Ulica talcev*, *Večna pot*, *Petkovškovo nabrežje*, *Jakopičevo sprehajališče*, *Gospodarsko razstavišče*, *Mariborski otok*, *Stalno slovensko gledališče (v Trstu)*, *Delavski dom*, *Moderna galerija*, *Stiški dvorec*, *Zmajski most*, *Festivalna dvorana*.

Če so neprve sestavine lastna imena, se pišejo z veliko začetnico: *Trg Osvobodilne fronte*, *Cesta na Rožnik*, *Ulica Josipine Turnograjske*, *Pot na Fužine*, *Pod Trančo*, *Hala Tivoli*.

O predložitnih krajevnih imenih in imenih ulic gl. točko 4.

Imena nekaterih poslopij in drugih objektov obravnavamo kot občna imena in jih pišemo v vseh sestavinah z malo začetnico: *Ljubljanski grad*, *Ljubljanski magistrat*, *frančiškanska cerkev*, *kapucinski samostan*, *sodna palača*, *rimski zid*.

Ostala zemljepisna imena se pišejo v neprvih sestavinah z malo začetnico, če niso lastna imena: *Daljni vzhod*, *Kanarski otoki*, *Nova zemlja*, *Pirenejski polotok*, *Rt dobre nade*, *Dinarsko gorstvo*, *Kamniške planine*, *Trnovski gozd*, *Črna prst*, *Šmarna gora*, *Malenski vrh*, *Babji zob*, *Ljubljanski grad (vzpetina)*, *Slovenske gorice*, *Slovensko primorje*, *Ptujsko polje*, *Pasja ravan*, *Panonska nižina*, *Vipavska dolina*, *Nubijska puščava*, *Postojnska jama*, *Tihi ocean*, *Jadransko morje*, *Severno ledeno morje*, *Tržaški zaliv*, *Otrantska vrata*, *Dardanelska ožina*, *Rokavski preliv*, *Sueški prekop*, *Blejsko jezero*, *Rumena reka*; *Združeno kraljestvo*, *Sovjetska zveza*, *Zveza sovjetskih socialističnih republik*, *Nemška demokratična republika*, *Obala slonove kosti*, *Črna gora*, *Bela krajina*, *Gorski kotar*; *Veliki voz*.

Če je neprva sestavina zemljepisnega imena lastno ime, se piše z veliko začetnico: *Južna Amerika*, *Mala Azija*, *Nova Gvineja*, *Julijske Alpe*, *Polhograjski Dolomiti*, *Goteniški Snežnik*, *Kočevski Rog*, *Kamniška Bistrica*, *Sava Bohinjka*, *Severna Koreja*, *Socialistična federativna republika Jugoslavija*, *Zvezna republika Nemčija*, *Združene države Amerike*, *Spodnja Avstrija*, *Beneška Slovenija*, *Pirinska Makedonija*.

Z veliko začetnico se piše tudi neprva občnoimenska sestavina zemljepisnega imena, kadar se splošno rabi namesto celotnega imena: *Barje* (= *Ljubljansko barje*), *Grad* (= *Ljubljanski grad*).

Kadar *severni, južni, vzhodni, zahodni, slovenski, francoski* itd. ni del lastnega imena, se piše z malo začetnico: severna Slovenija, južna Azija, vzhodna Evropa, zahodna Istrra, slovenska Koroška, francoska Švica.

Pripomba. Loči se Babno Polje (vas) — Ptujsko polje, Črni Vrh (vas nad Idrijo) — Črni vrh (hrib), Volčji Potok (vas) — Loški potok (planota), Kranjska Gora — Smarna gora — Črna gora, Gorenje Jezero (vas) — Čerkniško jezero, Ljubljanski grad (vzpetina) — Ljubljanski grad (stavba), Kočevski Rog — Zlati rog (v Carigradu), Čevljarski most — železniški most, slovenska Koroška — Slovensko primorje — Slovenska Bistrica. Ločiti je treba tudi: Sveti Štefan (krajevno ime) — sveti Štefan (svetnik).

cc) neprve sestavine neposlovenjenih tujih zemljepisnih imen se pišejo kakor v izvirniku: New York, Rio de Janeiro, Aix-en-Provence, Boka kotorska, Dugo Selo, Devínska Nová Ves, Nové Město, Long Island, Mont Blanc, Monte Rosa, East River, Place de la Concorde, Mariahilferstraße, Ulica des Écoles (vendar tudi: stanoval je v ulici des Écoles). Pisanje imen, ki jih je treba prepisovati v latinico, zlasti iz orientalskih jezikov, je na splošno neustaljeno. Piše se Šarm el Šejk, Dien Bien Fu, Hong Kong in Hongkong, Phnom Penh, Pjongjang, Huang Ho.

3. Stvarna lastna imena

Stvarna lastna imena so eno- ali večbesedna. Neprve sestavine večbesednih imen se pišejo z veliko začetnico, če so tudi sama lastna imena.

Stvarna lastna imena so:

a) Uradni nazivi predstavniških in urpavnih organov, družbenopolitičnih, gospodarskih, kulturno-prosvetnih, zdravstvenih in drugih organizacij in ustanov, vojaških enot, društev, mednarodnih institucij itd.: Predsedstvo SFRJ, Svet federacije, Skupščina Socialistične republike Slovenije, Zbor republik in pokrajin Skupščine Socialistične federativne republike Jugoslavije, Zbor združenega dela Skupščine SR Slovenije, Zvezni sekretariat za zunanje zadeve, Republiški sekretariat za notranje zadeve, Izvršni svet Skupščine občine Ljubljana-Center, Krajevna skupnost Prule, Ustavno sodišče SFRJ, Sodišče združenega dela Brežice, Komite za zdravstvo in socialno varstvo, Zveza stanovanjskih skupnosti Slovenije, Vrhovni sovjet, Kongres (ameriški), State Department, Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije, Republiška konferenca SZDL, Zveza komunistov Jugoslavije, Centralni komite ZKS, Komite Občinske konference ZKS Bežigrad, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza sindikatov Slovenije, Rdeči križ Slovenije, Slovenska izseljenska matica, Prešernova družba, Gorenje, Iskra, Titovi zavodi Litostroj, Tobačna tovarna Ljubljana, Tovarna dušika Ruše, Splošno gradbeno podjetje Grosuplje, Kmetijska zadruga Radgona, Zlatarna Celje, Založba Obzorja Maribor, Železniška postaja Divača, Hotel Slon, Modna hiša, Slaščičarna Zvezda, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Visoka šola za telesno kulturo, Akademija za glasbo, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Šentjakobsko gledališče, Osnovna šola Hinka Smrekarja, Pionirska knjižnica, Klinični center v Ljubljani, Bolnišnica za predšolsko invalidno mladino, Zdravstveni dom Vič, Zobna ambulanta Nebotičnik, Jugoslovanska ljudska armada, Rdeča armada, Pohorski bataljon, Briško-beneški odred, Rašiška četa, Planinska zveza Slovenije, Društvo slovenskih likovnih umetnikov, Avto-moto društvo Ljubljana, Društvo SRS za Združene narode, Turistično društvo Lesce, Mariborsko šport-

no društvo Branik, Zmajev odred, Organizacija združenih narodov, Generalna skupščina OZN, Varnostni svet, Mednarodna banka za obnovo in razvoj.

Z veliko začetnico pišemo tudi neuradni, navadno skrajšani naslov:

— kadar se splošno rabi kot varianta polnega naslova: zasedanje Zvezne/Republiške skupščine (Skupščina Socialistične federativne republike Jugoslavije, Skupščina Socialistične republike Slovenije), komisija Sindikatov (ZSJ), član Socialistične zveze, Partije, Zveze borcev (ZZB), inštituti Akademije (SAZU), sedež Združenih narodov, darilo Rdečemu križu (RKS, RKJ), Matične knjige (Slovenska matica);

— kadar bi pisanje z malo začetnico utegnilo povzročiti nesporazum: reorganizacija Mestnega vodovoda (= podjetja), izstopiti iz Cerkve (krščanske verske organizacije, ki sicer nima uradnega naziva).

Z malo začetnico pišemo imena ustanov, podjetij, šol itd.:

— kadar ne mislimo na njihov naslov, ampak le na njihovo vrsto: občinske skupščine so razpravljale o pomoči prizadetim krajem; dela v tobačni tovarni v Ljubljani; sedi v slaščičarni Zvezda; prenočuje v hotelu Turist; hodi v 5. razred osnovne šole Franceta Bevka; maturiral je na gimnaziji za Bežigradom; študira na univerzi v Ljubljani; pred vojno nismo imeli popolne medicinske fakultete; zdravi se v bolnišnici dr. P. Deržaja;

— kadar jih moremo rabiti v skrajšani obliki samo, če smo o njih pravkar govorili: Zavod za avtomatsko obdelavo podatkov; z (omenjenim) zavodom sodelujemo; Državna založba Slovenije; v (tej) založbi izhajajo naše šolske knjige.

Z malo začetnico se pišejo tudi imena oddelkov, odborov, komisij in drugih organov, ki delujejo znotraj večjih predstavniških, upravnih, gospodarskih, kulturnih in drugih enot: oddelke za splošne zadeve Republiškega sekretariata za finance, oddelke za komercialni tisk Cankarjeve založbe, oddelke za dopolnjevanje knjižničnega gradiva Narodne in univerzitetne knjižnice, prodajni oddelke Tovarne dekorativnih tkanin, otroški oddelke Splošne bolnišnice v Mariboru, odbor za družbenopolitični in komunalni sistem Zbora občin Skupščine SR Slovenije, pravni odbor Generalne skupščine Organizacije združenih narodov, komisija Skupščine SR Slovenije za narodnosti, zakonodajno-pravna komisija Zbora občin Skupščine SR Slovenije, komisija za mednarodne odnose Centralnega komiteja ZK Slovenije, dekanat Filozofske fakultete, uprava Slovenskega narodnega gledališča, kadrovska služba Skupščine občine Ljubljana-Siška, kreditni sektor Ljubljanske banke.

b) Poimenovanja pomembnih zgodovinskih dogodkov (revolucij, vstaj, zvez, paktov, kongresov, konferenc, zborovanj itd.), državnih in diplomatskih aktov in pogodb: Pariška komuna, Oktobrska revolucija, lindenska vstaja, Sveta aliansa, Mala antanta, Varšavski pakt, Berlinski kongres, Jaltška konferenca, Kočevski zbor, Versajski mir, Beograjska deklaracija (1955), Majska deklaracija, Atlantska karta, Ustanovna listina OZN, Londonski memorandum, Osimski sporazum.

Pripomba. Ker so o pomembnosti dogodka, akta itd. sodbe v različnih dobah in tudi pri posameznikih lahko različne, tudi pisanje teh imen z veliko ali malo začetnico ni stalno in enotno. O začetnici naj odloča odnos dobe in družbe do dogodka, akta itd., upoštevati pa je treba tudi tradicijo (npr. poimenovanja vojn pišemo z malo: druga svetovna vojna, krimska vojna, tridesetletna vojna).

c) Poimenovanja stalnih prireditev in tekmovanj: Pohod po poteh partizanske Ljubljane, Dubrovniške poletne igre, Tour de France, Tek prijateljstva, Zlata lisica.

č) Poimenovanja odlikovanj: Partizanska spomenica 1941, Red narodnega heroja.

d) Imena praznikov in drugih spominskih dnevo: Dan borca, Dan mladosti, Dan mrtvih, Dan JLA, Dan Republike, Dan vstaje, Praznik dela, Mednarodni ženski dan, Novo leto, Svečnica, Cvetna nedelja, Velika noč (toda: velikonočni prazniki), Duhovo, Telovo, Jožefovo, Jurjevo, Silvestrovo, Štefanovo.

Po tradiciji se pišejo z malo začetnico: binkošti, božič, pepelnica.

e) Naslovi knjig, revij, časopisov in raznih besedil, imena najstarejših tekstov (spomenikov), imena odrskih, filmskih, televizijskih in radijskih del ter glasbenih in likovnih stvaritev: Solzice, Slovenski biografski leksikon, Slavistična revija, Tabor, Delo, Gorenjski glas, Zakon o združenem delu, Brižinski spomeniki, Stiški rokopis, Kralj na Betajnovi, Na svoji zemlji, Mali oglasi (televizijska nanizanka), Beethovnova Deveta, Internacionala, Groharjev Sejalec.

Takšni naslovi se pišejo z veliko začetnico tudi v skrajšani obliki, kadar jih pojmujemo kot lastna imena: Slovenski pravopis: zadnji Pravopis je izšel leta 1962.

Z malo začetnico se pišejo skrajšane oblike, če jih ne pojmujemo kot lastna imena: Ustava SFRJ: drugi del (naše) ustave govori o družbeni ureditvi Jugoslavije.

f) Imena nekaterih prevoznih sredstev: Galeb (ladja), Vostok (vesoljska ladja), Meridian-ekspres.

g) Znamke serijskih izdelkov ali vrst blaga: avto Škoda, letalo tipa Iljušin, cigarete Morava, zobna pasta Kalodont, Nivea krema, vino Radgonski bisser, ura Doxa, štedilnik Gorenje, juha Argo, čevlji Alpina.

Nekatera taka imena lahko rabimo tudi kot vrstna imena; tedaj se pišejo z malo začetnico: vozi se s škodo, priletel je z iljušinom, kadi morave, kupil je kalodont.

Z malo se pišejo tudi sadne vrste: jonatan, kanadka, krivopecelj, zlata reneta.

h) Latinska imena živali in rastlin v strokovni literaturi: *Parus maior* (sinica), *Primula officinalis* (trobentica).

i) Imena zdravil na receptih (sicer se pišejo z malo).

4. Zemljepisna in stvarna imena s predlogom kot prvo sestavino

a) Če je prva sestavina krajevnega (ali ledinskega) imena predlog, se piše z veliko začetnico tudi ta: Na Logu, Pri Fari, Pri Treh Hišah, Za Vrhom. Kadar pa stoji predlog takega imena v stavčni zvezi in ne v imenovalniški obliki imena ali če se predlog spremeni, se piše z malo začetnico: doma je na Logu (pri Treh Hišah), za Vrhom; prihaja z Loga/od Treh Hiš/z Vrha ali iz Zavrha; gre na Log/k Trem Hišam/za Vrh ali v (na) Zavrhu; če stavčna zveza ne zahteva predloga, odpade tudi predlog kot sestavina imena: vidimo Log/Tri Hiše/Vrh ali Zavrhu; zaradi jasnosti pa je včasih bolje dodati 'vas' in uporabiti ime v celoti: vidimo vas Na Logu/Pri Treh Hišah/Za Vrhom; tudi v zvezi s predlogom je včasih bolje tako. Na vprašnje *od kod?* se predlog *pri* zamenja z *od*, sicer pa z *iz/z*.

b) V predloženih imenih ulic se pišejo — kakor tudi sicer v imenih ulic — neprve sestavine z malo začetnico, če niso lastna imena: Na jami, Pod topoli, Pred konjušnico, Pri borštu, Za opekarno, toda Ob Ljubljani, Pod Trančo, V Murglah. V stavčni zvezi ostajajo nespremenjena, ker jim je zaradi boljše razumljivosti treba dodati »ulica«: stanovati v ulici Pod topoli, prečkati ulico Pod topoli, preseliti se iz ulice Pod topoli. Samo v nekaterih primerih z lastnim imenom kot drugo sestavino ta dodatek ni potreben: stanovati pod Trančo/v Murglah.

c) V predloženih imenih gostinskih obratov je podobno kakor pri predloženih krajevnih imenih, le da se piše z veliko samo prva sestavina za predlogom, nadaljnja pa le, če je lastno ime: Pod Skalco, Pri treh vdovah, Pri Slepem Janezu; v stavčni zvezi: sedeti pod Skalco/pri Slepem Janezu, iti pod Skalco/k Slepemu Janezu, vrniti se iz Podskalce/od Slepega Janeza.

III. Kratice, znaki in kratične besede

(ustrezni odstavki v poglavju o kraticah, znakih in kratičnih besedah)

*

Zadnje poglavje načrta v 1. številki lanskega letnika *Slavistične revije* ima naslov *Cifre in drugi pisni simboli*. Prvo, kar tu moti, je raba izraza *cifra*. To je beseda, ki jo ljudje z nekaj jezikovnega čuta postavljajo v isto vrsto kot na primer *flaša*, *knof* ali *štenge*, torej med izraze, ki jih knjižna slovenščina odklanja. Če ga uporabljajo nekateri matematiki v strokovni literaturi, na stvari ne spremeni ničesar; v pravopisnem priročniku brez težav izhajamo s *številkami* in se ne bojimo, da bi nas kdo napačno razumel. V besedilu poglavja je le malo koristnega. Načrt pozablja, da Pravopis uči, kako se stvari pišejo, mi pa izvemo na primer, da 10 pomeni deset. Ne pove pa načrt tistega, kar od njega pričakujemo: da imamo tudi rimske številke, kdaj se rabijo ene ali druge, kdaj mora stati za njimi pika, kdaj je vejica med posameznimi številkami kakega števila in kakor se pišejo datumi in ure z minutami.

Iz gornjih pripomb k 19 stranem načrta uvoda v novi SP je razvidno, da je v njem mnogo več problematičnega (verjetno pa tudi nesprejemljivega), kot bi smelo biti.

Boris Urbančič
Ljubljana

OTON ŽUPANČIČ V NEMŠKIH PREVODIH

Bibliografija

I. *Abecedni pregled prevodov*

Albertina (cikel pesmi; odlomek.) (ZD 1, 11 sl.)

1. An Albertine. [Prev.] Ružica [Dončević].

Die Drau, 36/1903, 160, 10.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus dem slovenischen Dichterwalde.

Barčica (1, 88)

2. Das Schifflein (Schwimm, o schwimm nur zu, du silbern Schifflein.)

[Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 36.

3. Das Schifflein (Fahre, fahre hin, du Silberschiff) [Prev.] Otto F. Babler

PP. 15/1935, 194 (= 21. 7. 1935). Beil.: Die Welt am Sonntag. 29.

Belokranjska

4. Weisskrainer Lied. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

5. Isto isti.

AsD, 1932, str. 30.

Belokranjska deklica

6. Mädchen aus Weisskrain. (Junger Birkenhain im Mondlicht.) [Prev.] Paul Eisner.

PP, 8/1928, 29 (= 29. 1. 1928). Beil.: Dichtung u. Welt. 4.

7. Weisskrainer Mädchen. [Prev.] Lili Novy.

MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).

8. Isto ista.

Bl. slow. Lyr. 1933.

Bila si mi posoda vse svetosti (1, 71)

9. Du warst mir ein Gefäß der Heiligkeit. [Prev.] Ružica [Dončević].

ATbl, 18/1903, 295, 12 (= 24. 12. 1903).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Slovenische Lieder.

Bolne rože ? (1, 67)

10. Schmerzensrosen. [Prev.] Ružica [Dončević].

Slavonische Presse, 19/1903, 295, 8.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Übersetzungen slovenischer Lieder.

Bori

11. Die Bäume. [Prev.] Lili Novy.

Der Morgen, 3/1925, 787, 15 (= 29. 8. 1925).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Vier Gedichte.

12. Isto ista.

MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).

Čuda noči gl. Tih, tih je kraj

Epilog

13. Und so — still, meine Seele. [Prev.] Oton Župančič.

ZD, 4 (1968), str. 475 sl.

Gini (1, 87)

14. Gini. [Prev.] -n- [Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 271, 1948.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

15. Gini. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Grobovi tulijo (1, 111, 2, 167) (Iz cikla Manom Josipa Murna-Aleksandrova.)

16. Die Gräber droh'n (Den Manen Aleksandrov's). [Prev.] ?

Die Drau, 52/1919, 76, 2.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

Hej, oblaki preko polja — kam? (2, 9)

17. [Prev.] Lili Novy.

Bl. slov. Lyr. 1933.

18. Wolken über das Gefild — wohin? [Prev.] Oton Župančič.

ZD, 4 (1968), str. 316.

Idila (Gospod in gospa) (1, 36)

19. Der Herr und die Frau. [Prev.] Oton Župančič.

ZD, 1 (1956), str. 380.

In nikjer, nikjer tolažbe (1, 28)

20. Ach nirgends findet Trost noch Ruh. [Prev.] Ružica [Dončević].

ATbl, 18/1903, 295, 12 (= 24. 12. 1903).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Slovenische Lieder.

Jadra (2, 199)

21. Die Segel (Segel, Segel auf dem Meere) [Prev.] Otto F. Babler.

PP, 8/1928, 112 (= 22. 4. 1928). Beil.: Dichtung u. Welt. 17.

22. Die Segel. (Segel, Segel in der Weite). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 28.

Jezero

23. Der See. [Prev.] Lili Novy.

Morgenblatt, 43/1928, 22, 11 (= 22. 1. 1928).

24. Isto ista.

Morgenblatt-Jahrbuch f. d. J. 1929. [1928]. 3/1929, str. 68.

* Pod naslovom: Aus der Lyrik.

25. Isto ista

MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).

26. Isto ista.

Bl. slov. Lyr. 1933.

Joži Bercetu v spomin

27. Joža Berce zum Gedenken. [Prev.] Lili Novy.

Bl. slov. Lyr. 1933.

Kvišku plava moje hrepenenje (1, 151)

28. Aufwärts trägt. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

29. Mitten in der Nacht. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 253, 1798.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

30. Mitten in der Nacht. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

31. Aufwärts trägt (Aufwärts trägt um Mitternacht die Sehnsucht).

[Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 27.

Ledene rože (5, 49)

32. Eisblumen. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 230, 1632.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

33. Eisblumen. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Ljubica

34. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

Ljubim te bolj; gl. Tiho se sklanja nad mano.

Ljubljansko polje (ZD 1, 161; 2, 209)

35. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

36. Das Laibacher Feld. [Prev.] Lili Novy.

MZtg, 68/1928, 18, 6.

37. Feld von Ljubljana. (Feld von Ljubljana! Zwischen deinem Weizen).

[Prev.] Lili Novy.

PP, 10/1930, 267 (28. 9. 1930). Beil.: Dichtung u. Welt. 39.

38. Ljubljanas Feld. (Ljubljana Feld, umrauscht von deinem Weizen).

[Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 35.

39. Feld von Ljubljana. [Prev.] Lili Novy.

Morgenblatt, 48/1933, 145, 10 (= 28. 5. 1933).

Manom Josipa Murna-Aleksandrova (Cikel) gl. Grobovi tulijo

Med drevjem — si čul plahutanje gl. Šla je čez polje (ZD 2, 159).

Med rožami, ki ne rasto pri nas gl. Melanholija.

Melanholija (ZD 2, 18)

40. Melancholie. [Prev.] Karl Glaser.

Kritike in prevodi 1906, str. 24.

41. Melancholie. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 248, 1762.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

42. Melancholie. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

43. Melancholie. [Prev.] Lili Novy.

Bl. slow. Lyr. 1933.

Metamorfoze (2, 64)

44. Metamorphosen. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 282, 2040.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

45. Metamorphosen. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Metuljčki slovo že jemljejo (1, 35)

46. (Die gaukelnden Schmetterlinge entschweben). [Prev.] A[lfred] v. Buttlar-Moscon.

Die Presse, literar., 2/1949, 221 (= 10. 7. 1949).

Mi gremo naprej, mi gremo naprej, mi strelci; gl. Pesem mladine.

Mlado brezje v mesečini; gl. Belokranjska deklica.

Moj Bog (ZD 2, 44 sl; 2, 249)

47. Mein Gott. [Prev.] Zlatko Gorjan.

ZTbl, 38/1923, 276, 7 (= 30. 11. 1923).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Jugoslavische Dichtung.

48. Mein Gott. [Prev.] Zlatko Gorjan [= Gorjan]

Belgrader Zeitung, 1/1924, 53, 2.

Moje srce je polje široko (1, 12)

49. Mein Herz ist wie eine weite Flur. [Prev.] Ružica [Dončević].

ATbl, 18/1903, 295, 12 (= 24. 12. 1903).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Slovenische Lieder.

Mož na hribu; gl. Hej, oblaki preko polja — kam? (ZD 2, 9).

Na pot (Oj pesmice, ve ubožice)

50. Meine lieben, armen Lieder. [Prev.] Ružica [Dončević].

ATbl, 18/1903, 295, 12 (= 24. 12. 1903).

* Objavljeno pod naslovom: Slovenische Lieder.

Naše luči (5, 133)

51. Unsere Lichter. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 277, 1998.

* Objavljeno pod naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

52. Unsere Lichter. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyrik 1919.

53. Isto isti.

Morgenblatt, 43/1928, 22, 11 (= 22. 1. 1928).

* Objavljeno pod naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

54. Isto isti.

Morgenblatt-Jahrbuch für das Jahr 1929 [1928]. 3/1929, str. 69.

Nočni psalm (ZD 2, 72)

55. Nächtlicher Psalm (Sterne in Höhen der Mitternacht ziehn). [Prev.] Lili Novy.

PP, 12/1932, 3 (= 3. 1. 1932). Beil.: Dichtung u. Welt. 1.

56. Isto ista.

Bl. slow. Lyr. 1933.

57. Sterne hoch über der Mitternacht. [Prev.] Oton Župančič.

ZD 4 (1968), str. 317.

Oče naš; gl. Otroci molijo.

Oj pesmice, ve ubožnice; gl. Na pot.

Oranža (ZD 1, 37; 2, 196)

58. Die Orange (Es fiel, es fiel / eine Goldorange). [Prev.] Nikola Mirković.

PP, 4/1924, 302 (= 1. 11. 1924). Beil.: Dichtung u. Welt. 44.

Otroci molijo

59. Die Kinder beten. [Prev.] Nikola Mirković.

ZTbI, 40/1925, 61, 8 (= 14. 3. 1925).

60. Gebet der Slaven (Vater unser). [Prev.] Paul Eisner.

PP, 8/1928 (= 2. 12. 1928). Beil.: Dichtung u. Welt. 49.

61. Ein Kindergebet. [Prev.] A[lfred] Buttlar-Moscon.

Panorama moderner Lyrik 1960, str. 230.

62. Isto isti.

Tagebuch. 17/1962, 2.

63. Ein Kindergebet. [Prev. Franjo Smerdu in Herbert Gottschalk.]

JLdG 1964.

64. Ein Kindergebet. [Prev. Franjo Smerdu in Herbert Gottschalk.]

Roscher: Tränen u. Rosen 1965, str. 348 sl.

64 a. Ein Kindergebet (Vater unser). [Prev.] Franjo Smerdu in Herbert Gottschalk.

Steirische Berichte 9/1965, 5, 150.

Padale so cvetne sanje (ZD 1, 20)

65. Blüenträume. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 294, 2130.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

66. Blüenträume. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Pastirčki (ZD 5, 113)

67. Die Hirtenjungen (Es waren sieben schlimme Jahr'). [Prev.] Otto F. Babler.

PP, 10/1930, 116 (27. 4. 1930). Beil.: Dichtung u. Welt. 17.

68. Isto isti.

Unvergäng. Abendland, 4/1955, str. 217.

Pesem mladine (ZD 1, 184; 2, 231)

69. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 29. 11. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik II.

70. Das Lied der Jugend (Stets vorwärts, vorwärts schreiten wir). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 38 sl.

Pesem starca

71. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 29. 11. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik II.

Pismo (ZD 1, 155) (Te vrstice — tenke steze)

72. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

73. Ein Brief (Diese Zeilen, schmale Pfade). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 31.

Po stranskih potih (ZD 2, 144)

74. Auf Seitenwegen (Auf Seitenwegen/ im Moos gegangen). [Prev.] Lili Novy.

PP, 11/1931, 11 (= 11. 1. 1931). Beil.: Dichtung u. Welt. 2.

Pojdi, moj sinko, na pot (ZD 1, 150)

75. Das ist mal so. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 271, 1948.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

76. Das ist mal so. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Pomlada ladja (5, 115)

77. Das Frühlingsschiff. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 218, 1548.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

78. Das Frühlingsschiff. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Prebujenje (ZD 2, 67; 2, 253)

79. Erwachen. [Prev.] R.e.v.a.l. [= Rudolf Andrejka?]

LZtg, 131/1912, 276, 2649 (= 30. 11. 1912).

* Pod skupnim naslovom: Moderne slovenische Lyrik.

80. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 29. 11. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik II.

81. Erweckung. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Morgenblatt, 43/1928, 98, 25 (= 7. 4. 1928).

82. Erwachen (Hör' die Sekunden!). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 40—42.

83. Das Erwachen. [Prev.] Lili Novy.

Bl. slow. Lyr. 1933.

84. Isto ista.

Morgenblatt, 53/1938, 20, 9.

Predaj se vetrom

85. Motto (Gib dich den Winden hin, daß sie dich tragen). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 27.

Prikazen; gl. Vizija.

Prišla si

86. Du kamst (Du kamst ... stiegst, goldne Wolke, auf). Prev. Katharina A. Jovanovits in Hermann Hiltbrunner.

JA 1932, str. 76.

Različnim poetom; gl. Vi drugi imate ljubice (ZD 1, 163).

Raznim poetom; gl. Vi drugi.

Sanje

87. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Serenada

88. Serenade. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 236, 1675.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

89. Serenade. [Prev.] Anton Funtek.
Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.
- Šla je čez polje (ZD 2, 15)
90. [Prev.] Rudolf Andrejka.
Union, 19. 8. 1915.
* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.
91. Durch die Auen. [Prev.] Rudolf Andrejka.
Morgenblatt, 43/1928, 22, 11 (= 22. 1. 1928).
* Aus der Lyrik.
92. Isto isti.
Morgenblatt-Jahrbuch für das Jahr 1929. [1928]. 3/1929, str. 70.
93. Durch die Auen (Horch! — flattert es nicht durch die Bäume). [Prev.] Rudolf Andrejka.
AsD 1932, str. 32.
- Slovo (ZD 5, 136)
94. Der Abschied. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].
LZtg, 135/1916, 259, 1840.
* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.
95. Der Abschied. [Prev.] Anton Funtek.
Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.
- Snežinke (ZD 1, 300)
96. [Prev.] Anton Funtek.
Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.
- Sonet
97. Sonett. [Prev.] Lili Novy.
Der Morgen, 3/1925, 787, 15 (= 29. 8. 1925).
* Pod skupnim naslovom: Vier Gedichte.
98. Isto ista.
MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).
- Srečanje (ZD 1, 140)
99. Begegnung (Von dem Hütchen nicht die Feder). [Prev.] Bruno Deutner.
Freude an Büchern. 5/1954, 9, 216.
- Sredi noči; gl. Kvišku plava.
- Starec misli
100. Der Greis denkt. [Prev.]?
Die Drau, 52/1919, 76, 2.
* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.
101. Altersgedanken (Schwer ist, Bruder, dieses Leben). [Prev.] Rudolf Andrejka.
AsD 1932, str. 37.
- Telesa naša
102. Unsere Leiber (Unsere Leiber — kostbare Behälter). [Prev.] Lili Novy.
PP, 5/1925, 4 (= 4. 1. 1925). Beil.: Dichtung u. Welt. 1.
103. Isto ista.
MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3.
104. Isto ista.
Bl. slov. Lyr. 1933.

Tih, tih je kraj

105. Wunder der Nacht (Still ist der Ort und ganz in sich beschlossen).
[Prev.] Lilly Nowy [= Lili Novy].

Tagespost, 1928, 22, 14 (= 22. 1. 1928).

106. Isto ista.

MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).

Tiho prihaja mrak

107. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 19. 8. 1913.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik I.

108. Dämmerung (Stille Dämmerung webt). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 33.

109. Unhörbar naht die Nacht. [Prev.] Katharina A. Jovanovits in Hermann Hiltbrunner.

JA 1932, str. 77 sl.

Tiho se sklanja nad mano (ZD 1, 75); (Jaz ljubim te bolj kot kedaj).

110. Ich liebe dich mehr denn je. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 230, 1632.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

111. Ich liebe dich mehr denn je. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919

Tisti

112. [Prev.] Ignacij Rebusu.

Neue Wege, 10/1916, 333.

To je tako; gl. Pojdi, moj sinko, na pot.

Tu (1, 42; 2, 192) (Pepica)

113. Hier. [Prev.] Ružica [Dončević].

Die Frau, 36/1903, 160, 10.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus dem slovenischen Dichterwalde.

Vasovalec (ZD 1, 147); (Dobro jutro, zlato jutro).

114. Beim Liebchen. [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 29.

115. Guten Morgen, goldner Morgen. [Prev.] Oton Župančič.

ZD 4 (1968), str. 316.

Večer; gl. Metuljčki slovó že jemljejo.

Večer; gl. Zvečer.

Veronika Deseniška (II. dejanje, odlomek)

116. Bonaventura. Aus der Tragödie Veronika Deseniška. [Prev.] J[oža] A. Glonar.

PP, 4/1924, 275 (= 5. 10. 1924). Beil.: Dichtung u. Welt. 40. Prim. tudi: PP, 4/1924, 220 (= 10. 8. 1924). Beil.: Dicht. u. W. 32.

Veš, poet, svoj dolg?

117. Kennst du, Poet, deine Pflicht? [Prev.] Ina Jun-Broda.

Du schwarze Erde 1958, str. 35 sl.

118. Motto: Kennst du, Poet, das Gebot? (Odlomek) [Prev.] Ina Jun-Broda.

LuW 1969, str. 329.

Vi drugi; (= Različnim poetom).

119. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Union, 29. 11. 1915.

* Pod skupnim naslovom: Aus der modernen slovenischen Lyrik II.

120. An verschiedene Poeten. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 282, 2040.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

121. An verschiedene Poeten. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

122. Ihr andern (Ihr andern habet die Liebsten traut). [Prev.] Rudolf Andrejka.

AsD 1932, str. 34.

Vizija (ZD 2, 51; 2, 245); (Prikazen?).

123. Vision. [Prev.] Zlatko Gorjan [= Gorjan].

ZTbl, 38/1923, 276, 7 (= 30. 11. 1923).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Jugoslavische Dichtung.

124. Isto isti.

Belgrader Zeitung, 1/1924, 53, 2.

Vseh živih dan (ZD 1, 127; 2, 229)

125. Der Tag der Lebendigen. [Prev.] -n- [= Anton Funtek].

LZtg, 135/1916, 242, 1718.

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Aus der slovenischen Lyrik.

126. Der Tag der Lebendigen. [Prev.] Anton Funtek.

Aus d. neuen slov. Lyr. 1919.

Z vlakom (ZD 2, 75; 2, 257)

127. Gedicht. [Prev.] Lili Novy.

Text zur Kantate des Blaž Arnič. 1958. Staatsoper in Berlin/Ost.

Dirigent: Lovro Matačić.

Žebljarska

128. Das Lied der Nagelschmiede. [Prev.] Lili Novy.

Der Morgen, 3/1925, 787, 15 (= 29. 8. 1925).

Pod skupnim naslovom: Vier Gedichte.

129. Lied der Nagelschmiede (Wohl bis eins von viere). [Prev.] Paul Eisner.

PP, 8/1928, 29 (29. 1. 1928). Beil.: Dichtung u. Welt. 4.

130. Das Lied der Nagelschmiede. [Prev.] Lili Novy.

MZtg, 68/1928, 319, Pr., 3 (= 24. 12. 1928).

Zlata jutra

131. Goldene Morgen. [Prev.] Lili Novy.

Der Morgen, 3/1925, 787, 15 (= 29. 8. 1925).

* Pod skupnim naslovom: Vier Gedichte.

Zlato v Blatni vasi (ZD 5, 124)

132. Gold im Schlammdorf. [Prev.] [Franjo Smerdu in Herbert Gottschalk.]

JLdG 1964.

Zvečer; (Tak tenka, tak mirna).

133. Abend. [Prev.] Lili Novy.

Bl. slov. Lyr. 1933.

134. Isto ista.

LZ, 54/1934, 272.

Zvezde žarijo pokójno (ZD 1, 21); (Sv. Lovrenca noč).

135. Die Sterne lieblich blinken. [Prev.] Ružica [Dončević].

ATbl, 18/1903, 295, 11 (= 24. 12. 1903).

* Objavljeno pod skupnim naslovom: Slovenische Lieder.

136. Sommernacht. [Prev.] Rudolf Andrejka.

Morgenblatt, 49/1934, 77, 15 (= 31. 3. 1934).

II. Imensko kazalo prevajalcev

Andrejka, Rudolf (R.e.v.a.l.) (1880—1948) 2, 4, 5, 22, 28, 31, 34, 35, 38, 69, 70, 71, 72, 73, (79), 80, 81, 82, 85, 90, 91, 92, 93, 101, 107, 108, 114, 119, 122, 136

Babler, Otto František (1901) 3, 21, 67, 68

Broda, Ina Jun (1899 ali 1903) 117, 118

Buttlar-Moscon, Alfred (1898—†) 46, 61, 62

Deutner, Bruno 99

Dončević, Ružica (psevd.: Ružica; tj. Ružica Žert-Dončević) 1, 9, 10, 20, 49, 50, 113, 135

Eisenstein, Karl von und zu gl. Eisner, Paul (psevd.)

Eisner, Paul (tj. Karl von und zu Eisenstein) (1889—?) 6, 60, 129

Funtek, Anton (šifra: -n-) (1862—1932) 14, 15, 29, 30, 32, 33, 41, 42, 44, 45, 51, 52, 53, 54, 65, 66, 75, 76, 77, 78, 87, 88, 89, 94, 95, 96, 110, 111, 120, 121, 125, 126

Glaser, Karl (1845—1913) 40

Glonar, Joža A. (1885—1946) 116

Gorjan, Zlatko (Gorian) (1901—1976) 47, 48, 123, 124

Gottschalk, Herbert (1919) 63, 64, 64 a, 132

Hiltbrunner, Hermann (1893—1961) 86, 109

Jovanovits, Katharina A. (Katarina A. Jovanović) (1869—1934) 86, 109

Jun-Broda, Ina gl. Broda

Mirković, Nikola (1915) 58, 59

-n- gl. Funtek, Anton

Novy, Lili (Lilly Nowy) 1885—1958) 7, 8, 11, 12, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 37, 39, 43, 55, 56, 74, 83, 84, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 127, 128, 130, 131, 133, 134

Rebosu, Ignacij (Ignaz) 112

R.e.v.a.l. gl. Andrejka, Rudolf 79

Ružica (psevd.) gl. Dončević

Smerdu, Franjo (1905) 63, 64, 64 a, 132

Župančič, Oton (1878—1949) 13, 18, 19, 57, 115

Brez navedbe prevajalca 16, 100

Upoštevana literatura:

1. [Glonar, Joža]: Župančič med Nemci. LZ 39/1919, 640. * Beležka o prevodu pesmi »Tisti« v nemščino. Avtor beležke: -on- [= Glonar].

2. [Rehar, Radivoj]: Oton Župančič in Übersetzungen und Studien. Maribor-er Zeitung, 78/1938, 24, 9. * Avtor članka: -r [= Rehar].

3. Dobrovolje, France: Oton Župančič v tujih prevodih. Novi svet. Ljubljana. 4/1949, 7—8, 816—822. * Prevodi v nemščino str. 821 sl.

4. Dobrovolje, France: Dostavek k članku »Oton Župančič v tujih prevodih«. Novi svet. Ljubljana. 4/1949, 12, 1185—1187. * Najstarejši nemški prevodi iz Otona Župančiča so gotovo tisti, ki jih je recitiral Etbin Kristan... v mladinskem delavskem društvu »Slogi« na Dunaju 1899 (gl. Rdeči prapor 21. 10. 1899). ** Nemški prevodi str. 1186.

5. Dobrovolje, France: Pot Župančičeve pesmi v svet. Ljudski tednik. Trst. 4/1949, 194 (= 2. 12. 1949) do 4/1949, 196—197 (= 29. 12. 1949). * Oton Župančič v prevodih. Gl. SR 20/1972, 3, 371 (št. 2—4).

Peter Kersche
Celovec

DUSAN PIRJEVEC (1921—1977)

Slovenska literarna veda mora med izgube, ki so jo prizadele v letu 1977, zapisati tudi smrt ene svojih osrednjih osebnosti, profesorja na ljubljanski filozofski fakulteti, dr. Dušana Pirjevca, ki je preminil 4. avgusta v svojem sedemindesetem letu. Delo tega prominentnega komparativista, slovenskega literarnega zgodovinarja in literarnega teoretika je po svojih idejah tako bogato, polno in raznovrstno, da bo doživelo pravično osvetlitev šele v prihodnjih letih, zato lahko ob njegovi smrti zapiše kronistovo pero o njem le najskromnejše podatke.

Značilno za Pirjevčev vstop v slovensko znanost in kulturo je morda to, da je bil razmeroma pozen, zato pa toliko bolj intenziven; razlog za oboje smemo videti v dogodkih časa, ki so odločilno in izjemno izrazito oblikovali njegovo osebnost. Rodil se je 20. marca 1921 v Solkanu, gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in tu maturiral leta 1939, nato pa se vpisal na zagrebško univerzo, vendar ne za dolgo. Svojo dijaško in študentsko dejavnost je namreč že intimno povezal z naprednim družbenopolitičnim gibanjem, logična posledica tega pa je bila, da je bil od leta 1941 do konca vojne v NOB; tu je opravljal odgovorne vojaške in politične funkcije. Ob koncu vojne je bil referent Glavnega štaba NOV in PO Slovenije v stopnji podpolkovnika, hkrati še organizacijski sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za slovensko Koroško in drugi tajnik Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Koroško. Po vojni je bil nosilec Spomenice 1941, za svoje medvojno delo je prejel red za hrabrost, red bratstva in edinstvi II in red zaslug za narod II.

To bogato, z odločilnimi dogodki in težkimi preskušnjami izpolnjeno mladostno življenje je povzročilo, da se je študiju literarnih ved lahko posvetil šele po vojni, to pa toliko bolj temeljito in vsestransko. Osrednji predmet njegovega študija na ljubljanski filozofski fakulteti sta bili svetovna književnost in literarna teorija, vzporedni pa slovenski jezik s književnostjo. Po diplomu leta 1952 je postal znanstveni sodelavec v Inštitutu za literature pri SAZU. V tem času je že pripravljajl disertacijo na temo Ivan Cankar in evropska dekadenca ter simbolizem; z njo je novembra leta 1961 dosegel na ljubljanski univerzi doktorat. V novembru naslednjega leta je bil izvoljen za izrednega pro-

fesorja za novejša obdobja svetovne književnosti na oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo filozofske fakultete v Ljubljani. V juniju leta 1971 je postal predstojnik tega oddelka, leta 1974 je bil izvoljen za rednega profesorja te fakultete.

Ti podatki zaznamujejo samo najbolj zunanje značilnosti Pirjevčeve znanstvene poti; prava teža je v drugih njenih straneh. Pirjevec je kot znanstvenik, literarni zgodovinar in teoretik izšel iz seminarja Antona Ocvirka, iz njegove komparativne »šole«; bil je njegov najvidnejši učenec in naslednik v tem smislu, da je v prvih letih svojega znanstvenega delovanja razvijal naprej koncepte te komparativne usmeritve, nato pa je kmalu pričel z izvirnimi idejami in novimi metodami razširjati ali dopolnjevati že dane osnove primerjalne književnosti na Slovenskem. V tej smeri je bilo zanj nedvomno pomembno tudi dejstvo, da se je strokovno izpopolnjeval na Dunaju in v Parizu. Na tej podlagi je po letu 1962 svoje delo lahko osredotočil na zares intenzivno razvijanje stroke in pedagoškega dela na ljubljanskem oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo. Vendar tudi zdaj svoje dejavnosti ni omejeval na stroko v ožjem smislu in na univerzitetno pedagoško delo, ampak jo je s posebno skrbjo za razvoj slovenske literarnoznanstvene in estetske misli uveljavljal v širšem kulturno-družbenem okviru. Bil je vrsto let predsednik Slavističnega društva Slovenije, poleg tega član uredništva revije Naša sodobnost oziroma Sodobnost, Slavistične revije in Problemov; v zadnjih letih je bil podpredsednik Društva za primerjalno književnost SRS. Posebnega pomena je bilo najbrž delo, ki se mu je posvečal kot glavni urednik revije Problemi-Razprave in knjižne zbirke Znamenja v Mariboru; oboje je bilo važen člen njegovega prizadevanja, da bi težnje sodobne literarne vede povezal s tokovi moderne literature in publicistike na Slovenskem.

Enako širino kaže Pirjevčevo zapisano in objavljeno delo, ki pa je bilo tudi samo z ene strani tesno povezano z njegovo predavateljsko dejavnostjo, z druge pa se je vključevalo kot pomemben člen v razvoj sodobne slovenske literarne vede, zgodovine in teorije, pa tudi estetske in filozofske misli. Od samostojnih Pirjevčevih izdaj je na tem mestu potrebno omeniti najprej dve knjigi Murnovega zbranega dela, ki ju je uredil in jima napisal obsežne znanstvenokritične opombe leta 1954; s tem je postavil znanstveno podlago za sleherni raziskovanje tega pesnika v slovenski literarni zgodovini. Podobno velja za troje knjig Zupančičevega zbranega dela, ki so izšle v letih 1956—1959. Leta 1964 je izdal obsežno knjigo *Ivan Cankar in evropska literatura*, ki je nastala iz njegove disertacije, a je segla močno prek njenih meja, saj jo je v idejah in metodah dopolnil z novimi sestavinami; delo predstavlja nedvomno enega od temeljev našega cankaroslovja. Raziskavo Cankarja je nadaljeval, v nekem smislu pa tudi dokončal v knjigi *Hlapci, heroji, ljudje* (1968), kjer je ob analizi Hlapcev najdosledneje uveljavil metodo moderne tekstne interpretacije, do katere se je dokopal z večletnim študijem njenih izhodišč.

Prav tako pomembne, temeljite in pogosto tudi zelo obsežne so razprave, ki jih je objavljaval v revialnih glasilih in so doslej ostale žal nezbrane. Po kronologiji in tematiki se dajo razdeliti na troje velikih sklopov, ki ustrezajo trem osnovnim usmeritvam Pirjevčeve dejavnosti v slovenski literarni zgodovini, primerjalni književnosti in literarni teoriji. Do leta 1965 je objavil vrsto temeljnih literarnozgodovinskih razprav o izvorih, razvoju in ustroju literature slo-

venske moderne, predvsem Murna, Župančiča in Cankarja. Ena prvih je obsežna interpretacija Cankarjeve Bele krizanteme iz leta 1951; z bogatim gradivom izpolnjena in na široko zasnovana je zlasti študija *Oton Župančič in Ivan Cankar* (SR 1959—60). Tem spisom se že v tem času pridružujejo razprave iz območja primerjalne književnosti — med temi izstopajo zlasti študije o Tainovi filozofiji umetnosti, Baudelairjevi estetiki in Hemingwayevi noveli *Starec in morje*. Toda v to smer se je njegova znanstveno teoretična misel razmahnila šele po letu 1963.

Od tega leta pa vse do smrti je objavil v obliki uvodnih študij za knjižno zbirko *Sto romanov vrsto obsežnih interpretacij o osrednjih tekstih evropskega romanopisja od Cervantesovega Don Kihota prek Stendhalovih, Gogoljevih in Balzacovih del do Bratov Karamazovih Dostojevskega in do modernih romanov Kafke, Malrauxa, Sartra in Robbe-Grilleta*. Te študije, od katerih so nekatere že po svojem zunanem obsegu samostojne knjižne razprave, bodo nedvomno obveljale za bistven prispevek slovenske primerjalne književnosti k razumevanju in razlaganju evropske literature z izvirnega slovenskega stališča, saj med drugim vsebujejo domišljeno zgodovino in teorijo evropskega romana. To dvojje je poskušal prenesti že tudi na razvoj slovenskega romanopisja, zlasti v študiji *Pri izvirih slovenskega romana* (Problemi-Literatura, 1972).

Tretji sklop Pirjevčevih revijalnih objav zajema njegove spise s področja literarne teorije, filozofije umetnosti in teorije same literarne vede. V njih je obravnaval nova, v naši znanstveno filozofski misli še nenačeta vprašanja o razmerju med umetnostjo in znanostjo, o bistvenih načelih tradicionalne in moderne literarne umetnosti, pa tudi o ciljih in metodah modernih smeri v umetnostnih in zlasti literarnih vedah, kot so fenomenologija, strukturalno jezikoslovje, informacijsko teoretična estetika in kibernetika. Vendar ga niso zanimale izključno te smeri same na sebi, ampak predvsem smisel velikih sprememb, ki jih prinašajo. Na tej ravni sta zasnovani predvsem razpravi o strukturalni poetiki: *Vprašanje strukturalne poetike* (Problemi-Razprave 1972) in *Strukturalna poetika in literarna znanost* (SR 1973); s tem namenom je tudi raziskoval slovensko estetsko izročilo, na primer v razpravi *Estetska misel Franceta Vebera* (Problemi-Razprave 1972) in drugod.

V vseh teh razpravah je seveda temeljnega pomena nova znanstveno filozofska usmeritev, ki ga je v marsikaterem pogledu močno oddaljila od izhodišč prejšnje slovenske literarne vede, tako da se je prav s tem uvrstil med njene najdrznejše novatorje. Ta usmeritev je po svojih idejah in metodi seveda preveč večplastna, da bi jo bilo mogoče v tem okviru izčrpno prikazati. Pač pa je potrebno vsaj mimogrede omeniti, da jo je Pirjever oprel na obširno razmišljanje o usodi evropske estetske misli pri Platonu, Aristotelu in Heglu, zlasti njenih teorij o »mimesis«; in da je v svojem konkretnem literarnoznanstvenem delu uporabil predvsem spodbude treh sodobnih mislecev, filozofov ali znanstvenikov: od Ingardna je sprejel fenomenološko načelo o avtonomnosti literarne umetnine in o potrebi, da jo razumemo iz nje same, brez vsakega biografizma, psihologizma in sociologizma; iz Lukácsve teorije romana, kot jo je ta razložil v spisu iz leta 1916, je povzel idejo o posebnem, aktivistično usmerjenem in zato tragičnem »junaku« glavnih evropskih romanov, kar naj bi bilo bistveno za roman nasploh; iz Heideggerjeve filozofije je sprejel zlasti idejo, da je umetnost ali poezija tisto območje, v katerem lahko človekovo doživetje

sveta predre oklep metafizičnega mišljenja in stopi v neposredno razmerje z »bitjo« sveta — to idejo je razvijal v obliki tako imenovanega problema »ontološke difference« že v svoji obravnavi Cankarjevih Hlapcev, še bolj pa v razpravah o evropskem romanu.

Dognanja, ki jih je oblikoval v svojih razpravah, interpretacijah in načelnih spisih, so bila tesno povezana z njegovim predavateljskim in pedagoškim delom na ljubljanski filozofski fakulteti. Tu je s predavanji, seminarji in proseminarji skozi petnajst let vztrajnega dela vodil študente k sodobnim vprašanjem primerjalne književnosti, literarne teorije in same literature. Poseben pomen tega dela je bil v odprtosti za moderne pristope, metode in vidike. Te je Pirjevec posredoval ne samo z izjemno znanstveno zanesljivostjo, ampak jih že tudi vključeval v višje, kritične poglede na bistvo moderne literature in vede o nji. Prav zato je upravičeno pričakovati, da je v njegovi neobjavljeni zapuščini marsikaj takega, kar še čaka na objavo in kar bo zaokrožilo ne samo podobo Pirjevčevih znanstvenoraziskovalnih naporov, ampak bo plodno učinkovalo tudi na prihodnji razvoj slovenske literarne vede — predvsem z opozorili na probleme, vidike in alternative, ki jih je vanjo prinesel prav pisec knjige *Ivan Cankar in evropska literatura*.

Janko Kos

Filozofska fakulteta v Ljubljani

V SPOMIN ALFONZA GSPAN

Dne 25. septembra 1977 je preminil Alfonz Gspan, raziskovalec starejše slovenske književnosti. Ob nedavni sedemdesetletnici, ki jo je praznoval 6. oktobra 1974, je slovenistični tisk natančneje prikazal njegovo delo (Jože Koruza, *Jezik in slovstvo* 1974/75), celotni bibliografski pregled njegovih objav pa je izšel v publikaciji *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, Ljubljana, 1976.

Gspanov nastop je napovedoval pesnika. Pripadal je rodu iz začetka stoletja, dozoreval ob razpadu avstro-ogrske monarhije in se aktivno vključil v slovensko politično in kulturno življenje okoli 1923, ko je bil ekspresionistični val na vrhuncu in je že povsem razkril svojo razrvano predstavo sveta. Generacija je čutila neskladje v družbi in v sebi in mu iskala odgovarjajoče disharmoničen odraz tudi v umetnosti. Vse, o čemer je govorila ta literatura — o razmerju do narave, o bolečini, ljubezni, večnosti — je podajala pod zornim kotom razpadanja. Alfonz Gspan je objavljajl pesmi s tesnobnim nemirom dobe v Domu in svetu, Lepi Vidi, Mladiki in zlasti v časopisu Mladina, katere krogu se je priključil. Z vrsto tedanjih mladih pesnikov ga je vezala značilna skupna lastnost, negotovost poti, ki bi peljala iz družbene krize in dajala človekovemu obstanku smisel. Kakorkoli naj bi že imenovali stil teh prvih naslednikov ekspresionizma v slovenski liriki, je pomembno, da za svoja neskladja še niso porabljali filozofskega slovarja eksistencialistov niti ne marksističnega pojma odtujitev, tujstvo. Posluževali so se izrazja slovenske moderne. Kakor Ivan Cankar govori Alfonz Gspan o hrepenenju kot sili, ki prinaša nemir. Verzi »ugasle zarje, obraze blede mrtvih hrepenenj« so sicer ekspresionistično na-

peti, a po svojem izrazju še odraz preloma stoletja. V času teh objav je Gspan veljal za vidnejšega pesnika mladega rodu, vidnejšega kakor Srečko Kosovel, ker je ta skrival svoje pesmi. Opozoril je nanj šele Gspan s posmrtno objavo prve Kosovelove zbirke *Pesmi* 1927. Odkril ga je tako, kot je nedavno zatrdil rojak Lino Legiša, samim Kosovelovim mladostnim tovarišem na Krasu, kakor ljubljanskim vrstnikom in slovenski literaturi. Tudi pozneje se je ponovno vračal h Kosovelovemu ustvarjanju in ga zaključil s pomembnim gradivom *Neznani Srečko Kosovel* (Prostor in čas, 1973).

Prijateljsko razmerje med obema članoma družbe okoli Mladine je vplivalo na idejno poglobitev lirike Alfonza Gspana. Pod vplivom marksistov Iva Grahorja in Vladimirja Martelanca, a zlasti tudi po zgledu predstavnika socialnega ekspresionizma Toneta Seliškarja, se je Kosovelova zgodnja lirika morja in Krasa usmerila socialno in kmalu revolucionarno navdihnili. Taka Kosovelova pesem je pritegnila tudi Alfonza Gspana. V procesu zbiranja naprednih književnikov v širšem jugoslovanskem okviru je prišlo na pobudo srbskega pesnika Jovana Popovića iz Kikinde do izdaje Almanah najmlajših jugoslovanskih socialnih liričarja, Knjiga drugova. Delo so pripravili za tisk v začetku 1929. Tam najdemo ob revolucionarnih izpovednih pesmih Toneta Seliškarja, Iva Grahorja, Mileta Klopčiča in delavskega pesnika Franceta Kozarja ter pesmih Novaka Simiča, Dobriše Cesarića, Vlade Vlasiavljevića, Hamida Dizdara in drugih tudi Gspanovo poslanico rudarjem *Noč je vsa tiha*. Bil je takrat študent slavistike in romanistike. *Knjiga drugova* je bila takoj zaplenjena, pesniki pa so odsedeli svoj zapor v Kikindi.

Slavistični študij je vodil Gspana na novo ravnino, v znanstveno raziskovalno delo. V petdesetih letih te dejavnosti se je nabralo čez dvesto bibliografskih enot. Širino te znanstvene in strokovne publicistike so narekovala tudi Gspanova službena mesta srednješolskega profesorja (1933—46), bibliotekarja (1946—62) in urednika. Pomembno je bilo v tem okviru sodelovanje pri *Slovenskih berilih* od 4. do 8. razreda in izdajah književnih del za šolske potrebe.

Vendar je bilo težišče Gspanovega dela drugje. Diplomiral je 1931, ko se je slovenistika na ljubljanski univerzi začela nagibati od Prijateljeve kulturno-zgodovinske smeri h Kidričevemu strogemu preverjanju slehernega dokumenta naše književne preteklosti in k novi sintezi na taki osnovi. Med njunimi učenci sta Mirko Rupel in Alfonz Gspan najtesneje sprejela zamisel slovenske književne preteklosti Franceta Kidriča in deloma tudi njegovo metodo raziskovanja s strogo dokumentarnostjo. Rupel se je usmeril na reformacijo in barok, Gspan na razsvetljenstvo. Kljub temu se Gspan ni omejil na 18. stoletje, marveč posegal povsod tja, kjer bi se našlo gradivo za manifestacijo slovenske miselnosti ali miselnosti na Slovenskem v teku zgodovinskih razdobij.

Kakor je Milko Kos opozoril na bogastvo srednjeveških latinskih rokopisov na slovenskih tleh in na pretakanje teološke miselnosti pri šolanih ljudeh od 12. do 16. stoletja (*Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana, 1931), je Gspan ugotovil, zbral in raziskal prvotiske po Guttenbergovi iznajdbi, ki so prišli v knjižnice v Sloveniji in tu ostali (*Inkunabule v Sloveniji*, izdaja SAZU, Ljubljana, 1957, 496 str. in 2 karti). Ugotovil je obstoj 1007 inkunabul na slovenskih tleh, ki so se ohranile deloma iz samostanskih, deloma iz fevdalnih knjižnic, a tudi od posameznikov, in potekale enakomerno iz nemških in italijanskih tiskarn, kar je pomenilo, da so prihajali kulturni vplivi na to vetrovno ozem-

lje tako iz Italije kakor iz srednje Evrope, medtem ko že pri sosednjih hrvaških prvotiskih prevladuje italijansko poreklo. Z latinskimi rokopisi in inkunabulami je bila omajana in odpravljena teza, da predstavljajo slovensko duhovno blago in bogastvo srednjega veka zgolj oni tako maloštevilni verski rokopisi v slovenskem jeziku, ki so nastali v zvezi s karolinško renesanso.

Poglavitno področje Gspanovega znanstvenega zanimanja je bilo slovensko razsvetljenstvo, ki mu je že France Kidrič postavil zelo trdne temelje s svojo strogo raziskavo vseh prizadevanj te dobe v slovenskem jeziku. V obravnavani drugi polovici 18. stoletja in na začetku 19. je nastajalo novo slovensko meščanstvo, razvnela se je zavest o nacionalni samobitnosti, začel odpor proti nemškemu raznarodovanju, pojavljala se je liberalna meščanska miselnost in se spoprijemala tako s cerkveno dogmo kakor s fevdalizmom. Gspan se je posvetil najbolj naprednemu duhu te dobe pri Slovencih, Antonu Tomažu Linhartu, zgodovinarju, pesniku in dramatik. Objavil je o njem deset študij, dva strokovna članka in pripravil štiri izdaje njegovega dela. Posamezne študije je posvečal tudi Valentinu Vodniku in Žigi Zoisu, ki ga je objava v Slavistični reviji 1969 odkrila kot pesnika, ki je napisal več verzov kakor Valentin Vodnik. Sintezo razsvetljenstva je podal Gspan večkrat kratko v predavanjih, a obširno in izčrpno v prvi knjigi Matičine *Zgodovine slovenskega slovstva*, 1956, ki ji je bil sourednik.

Oddaljitev od načina zastavljanja vprašanja o starejši slovenski književnosti pri Francetu Kidriču pomeni Gspanovo iskanje slovenskih pesniških besedil od prvih dob dalje. Rezultat tega je knjiga, ki jo je napovedala Slovenska matica že leta 1962., a bo izšla šele zdaj po smrti urednika, kar pač kaže, s kako velikimi problemi se je ob zastavljeni nalogi srečeval. Rokopis nosi naslov *Cvetnik starejše slovenske poezije. Od začetkov do Prešernove smrti*. Antologija se začneja s tremi slovenskimi srednjeveškimi besedili in sedemnajstimi protestantskimi in končuje z novičarji sredi 19. stoletja. Izdaja bo končno omogočila širši vpogled v gradivo, kako se je razvijal verz slovenske umetne pesmi in kakšno vsebino je prinašal, se pravi, odprla bo pot k njegovemu načrtnemu preučevanju. Besedil je čez dvesto petdeset, Valentin Vodnik in Prešeren nista priključena.

Prebiranje po Gspanovih objavah nas opozarja, da je imel ob zavzetosti za razsvetljenca Linharta ljubezen, ki je to celo presegala — Prešerna. Smer tega raziskovanja vodi v biografijo in v analitične prispevke o nastanku in značaju posameznih Prešernovih pesmi. Bibliografija navaja nič manj kakor dvanajest prešernian, a k temu še prav toliko za popularizacijo izjemnega slovenskega ustvarjalca. Gspan se je dalje rad zadrževal pri Trubarju, Cankarju in Župančiču. K njihovi podobi je prinašal pretanjene poteze, kot jih odkriva korespondenca ali pa zelo podroben pristop k motivom v posameznih delih.

Po Izidorju Cankarju, Francu Ksaverju Lukmanu in Francetu Kidriču je bil Gspan leta 1953 izbran za glavnega urednika *Slovenskega biografskega leksikona* v izdaji SAZU. Uredil je 8.—12. zvezek. France Kidrič je zagotovil izdaji temeljitost najstrožje preverjenega in do popolnosti izvedenega znanstvenega podatka, kar mu je tudi omogočilo, da je prav tu objavljaj svoje izčrpne literarnozgodovinske monografije. Gspan je tak pristop razširil z raziskane literature zgodovinskega polja na ostale panoge, ki niso imele za seboj take raziskovalne tradicije, kar je seveda vedlo k zamudam, toda ustvarjalo iz

publikacije biografski pripomoček posebne vrednosti. V novejšem času tako poudarjano področje zgodovine posameznih znanosti in znanstvene misli bo imelo pri Slovencih v tem delu najboljši vir.

Gspanovo raziskovalno delo je generacijsko teklo neposredno po Kidričevem, znamenitem po razsežnosti in doslednosti svoje znanstvene metode. Neizbežno se vsiljuje primerjava. Enako kakor France Kidrič je Gspan gledal v književnem delovanju funkcijo narodovega obstoja in uveljavljanja. Književna dela je smatral za najvišjo manifestacijo narodovega duha. Poglavitno pozornost je osredinil na dobo, ko so Slovenci — od Avstrije nepriznani kot narod, marveč samo kot Kranjci, Stajerci, Korošci, Goričani, Tržačani, Istrani — živeli ločeno v več pokrajinah monarhije brez zgodovinskih pravic in prave povezave. Sledil je družbenemu pojavu, kako se je iz lastnih moči in pod širšimi evropskimi vplivi v izjemno težkih okoliščinah začel prebujati in oblikovati v narod. V tem procesu ni bilo zanj nepomembne podrobnosti. Napor za vsako pridobitev, boj za vsako pozicijo je imel svoj globlji smisel, ker je bil sestavni del nekega globljega smotra. In prav tako važen je bil vsak namen nasprotnika, naj je bila to država, fevdalec ali neosveščeni liberalni meščan.

Alfonz Gspan je ostal na svojem področju zvest Kidričevi zasnovi, jo populariziral in nagnil nekoliko bliže k literarnemu tekstu. Opravil je pomembno delo in za njim bo ostala velika praznina.

Fran Petré

SAZU, Ljubljana

AVTOR JEM

Prispevki za *Slavistično revijo* naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z ».....«, prevodi, pomeni itd. pa z '.....'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo transliterirajo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	р h	Ruski	х x
Makedonski	р̣ ġ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	џ dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ѐ è	Bolgarski	шт št
Ukrajinski	є je	Ruski	ь ' (y)
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ѡ ŭ
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ѣ " (ie)
Ruski	ѣ j	Ruski	ѣ è
Makedonski	к k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	х é		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za SLAVISTIČNO REVIJO pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

Daniel Weiss, Syntax und Semantik polnischer Partizipialkonstruktionen im Rahmen einer generativ-transformationellen Sprachbeschreibung. *Slavica Helvetica*. Peter Lang. Bern Frankfurt am Main Las Vegas. 1978, 403 str.

Biuletyn Slawistyczny. Warszawa 1977. R. II — 1977. Polska Akademia Nauk. Zakład Słowianoznawstwa. 190 str.

Papers in Slovene Studies, 1976. Ed. Rado L. Lencek. Published by Society for Slovene Studies. New York, 1977. 216 str.

Čakavska rič. 1 Split 1977. 157 str.